

ХРЭСТАМАТЫЯ
ПА ПОЛЬСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
XIX стагоддзя

Частка I
Рамантызм

Склаў Лявон Баршчэўскі

Мінск, 2020

Адам Міцкевіч (1798–1855)



Адам Міцкевіч нарадзіўся ў сям’і збяднелага шляхціца, адваката Мікалая Міцкевіча 24 снежня 1798 г., як мяркуецца, на хутары Завоссе на Наваградчыне. Міцкевічы былі паланізаванымі беларусамі, паэт называў сябе ліцвінам, хоць творы пісаў на польскай мове (пры гэтым маюцца звесткі, што спрабаваў пісаць і па-беларуску). Пачатковую адукацыю атрымаў у Наваградскай дамініканскай школе. У 1815 г. паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Віленскага ўніверсітэта. Зразумеўшы, што дакладныя навукі не яго пакліканне, праз год перавёўся на гісторыка-філалагічны факультэт. Тут у кастрычніку 1817 г. узнікла таёмнае студэнцкае таварыства філаматаў (сяброў навук), адным з актыўных удзельнікаў якога стаў Міцкевіч. Першы яго верш, «Гарадская зіма», з’явіўся ў друку ў 1818 г. Пасля заканчэння ўніверсітэта ў 1819 г. ён атрымаў сціплую пасаду настаўніка лацінскай мовы

Ковенскай павятовай школы. У 1822 г. на падмурку таварыства філаматаў утварылася таварыства філарэтаў (сяброў дабрачыннасці). У гэты час Міцкевіч ужо быў вядомы як аўтар рамантычных вершаў і балад, якія ўвайшлі ў першы том яго зборніка «Балады і раманы» (1822). Сярод гэтых твораў – «Люблю я!», «Рамантыка», «Свіцязь», «Рыбка», «Курганок Марылі», сюжэты якіх падказаны беларускімі народнымі паданнямі і песнямі.

У перыяд свайго настаўніцтва Міцкевіч пакахаў шляхцянку Марылю Верашчаку, з якой пазнаёміўся яшчэ ў 1818 г. падчас летніх вакацый, калі гасцяваў у маёнтку Туганавічы непадалёк ад Наваградка. У той час Марыля была сасватана за графа Путкамера, за якога выйшла замуж у 1821 г. Самыя пяшчотныя лірычныя вершы таго часу Міцкевіч прысвяціў Марылі. У гэты час памерла горача любімая маці паэта. Перажыванні падарвалі яго здароўе. У 1822 г. ён быў вымушаны узяць на год адпачынак з прычыны хваробы. Жыў у Коўне і ў Вільні. Тут ён стварыў славетную паэму «Гражына» (1821), у якой ажывае старажытная гісторыя Літвы-Беларусі. Таксама ў Вільні і ў Коўне распачаў сваю шматгадовую працу над паэмай «Дзяды» (завершана ў 1832 г. у Дрэздэне). Калі ў кастрычніку 1823 г. Міцкевіч вярнуўся з падарожжа ў Вільню, яго арыштавала следчая камісія, створаная з мэтай спыніць патрыятычны рух «польскай моладзі у Літве». Падчас следства філарэты зрабілі ўсё, каб адвесці ад Міцкевіча абвінавачанні, але ў выніку ён усё-такі быў высланы ў цэнтральныя раёны Расіі, а пэўны час перабываў і на Крыме, дзе, сярод іншага, былі напісаныя яго знакамітыя «Крымскія санеты» (1825).

Адным са значных твораў гэтага часу была таксама рамантычная паэма «Конрад Валенрод», якую Міцкевіч пачаў пісаць у Маскве, а скончыў у Пецярбургу ў 1827 г.

У лютым 1829 г., ён пасля шматлікіх хадайніцтваў атрымаў дазвол выехаць на Запад. У час падарожжа праз Ваймар пазнаёміўся з Гётэ. Нейкі час знаходзіўся ў Рыме, потым жыў у Дрэздэне. Адсюль ён сачыў за развіццём рэвалюцыйных падзей у Францыі і за ходам паўстання ў Варшаве. У гэты час распачаў таксама працу над галоўным сваім творам – ліра-эпічнай паэмай «Пан Тадэвуш» (завершана ў 1834 г.), – якую нашчадкі назвалі «энцыклапедыяй жыцця ліцвінаў». У 1834 г., жывучы ўжо ў Парыжы, ажаніўся з Цэлінай, дачкой польскай піяністкі і кампазітара Марыі Шыманоўскай. Каб палепшыць матэрыяльнае становішча сям’і, выкладаў лацінскую мову і рымскую літаратуру ў Лазане (1839–40), а пазней чытаў лекцыі па славянскіх літаратурах у Парыжы, дзе быў на чале адпаведнай кафедры ў Калеж-дэ-Франс. Пэўны час знаходзіўся пад моцным месіянска-містычнага вучэння эмігранта з Вільні Андрэя Тавянскага. У 1848 г., калі хваля рэвалюцый ахапіла Францыю і Італію, Міцкевіч прыкладаў вялікія намаганні, каб стварыць у Італіі Польскі легіён, які б змагаўся супраць Аўстрыйскай Імперыі. Адначасова ён пачаў выдаваць у Парыжы штотдзённую палітычную газету на фаранцузскай мове «Трыбуна народаў», якая неўзабаве была забаронена ўладамі за крытыку ў адрас Луі Напалеона. З 1852 г. працаваў у бібліятэцы парыжскага Арсенала. У 1854 г., калі пачалася расійска-турэцкая вайна, польскія эмігранты вырашылі стварыць вайсковыя фарміраванні ў Турцыі, каб ваяваць пад кіраўніцтвам англічан і французаў супраць Расійскай Імперыі. Міцкевіч паехаў у Стамбул: там ён дапамагаў польскім патрыётам Міхалу Чайкоўскаму (Садык Паша) ды генералу Уладыславу Замойскаму і там жа нечакана памёр 26 лістапада 1855 г. Яго прах быў пахаваны на парыжскіх могілках у Манмарансі, а ў ліпені 1890 г. перавезены ў Польшчу і перапахаваны ў нішы каралеўскага палаца Вавель у Кракаве побач з парэшткамі Тадэвуша Касцюшкі.

Паводле Ірыны Масляніцынай.

З ранніх вершаў і балад

Ода да маладосці

Без сэрцаў, без духа, натоўп шкілетаў;
Ты, маладосць, дай мне крылы!
Каб узляцеў я ў краіну
Райскіх ілюзій над светам
Мёртвым, дзе цуды з імпэтам
Творацца без перапыну
І ў залатыя надзеі квеццэ пейзаж панылы.

Старац няхай сабе змрочны
Твар да зямлі свой схіляе,
Прагі жыцця больш не мае,
Цемра яму засціць вочы.

Ты, маладосць, над імжою
Ў высі ўзнямайся, да сонца,
Шчодро прасякні сабою
Ўсё чалавецтва бясконца!

Ўніз паглядзі – там, спавіты імглою,
Гнюснасцю поўны, абшар кубліцца:
Завецца зямлёю!
Глянь, там над мёртвай вадою
Змей са сваёй шкарлупою
Сам сабе мачтай, стырном, караблём ён маніцца;
Гоніць малых земнаводных у плыні,
То ў глыбіню дасць нырца, то ўзаўецца.
Толькі ні хвалі яго, ні ён хваль не кранецца,
Ўрэшце, як бурбалка, ўдарыцца ў скалы і згіне.
Ён ні жыццём не вядомы нікому, ні згубай:
Быў самалюбам.

О маладосць! Салоджана табою,
Жыццё, калі яго мы з бліжнім дзелім.
Нябёсным спевам сэрцы мы вяселім,
Калі звязаны ніткай залатою.

Сябры, маладосць нас яднае!..
Шчасце для ўсіх мэтай нас акрыляе;
Моцныя разам, з розумам смелым,
Сябры, маладосць нас яднае!..

І той шчаслівы, хто ў справе загінуў,
Калі ён цела палеглым
Стаў іншым прыступкай да славы народу.
Сябры, маладосць нас яднае!..
Хоць шлях наш і стромкі і слізкі
Сіла і слабасць зброяй усходу:
Сіла хай сілу і ўцісне,
Змоладу слабасць адпрэчым як перашкоду!

Хто ў дзяцінстве галаву скруціў Гідры,
Той пераможа ў юнацтве Кентаўра,
У пекла ахвяры вырве
І ў неба пойдзе па лаўры.
Туды сягай, дзе твой зрок не сягае;
Што розум не зломіць, ламай для адновы,
Маладосць, моц арла лёт твой мае,
А рука як удар перуновы.

Гэй! Злучым жа рукі!Ланцужком сябрыны
Зямную кулю абгорнем!
Выплавім думкі ў адзіным горне
І ў духу агмені адзіным!..
Зрушым цябе, глыбу, з восі свету!
На новыя торгнем пучіны,
Пазбыўшыся плесні-труціны
Зялёныя ўспомніш ты леты.

І як у прасторах хаосу, ночы,
Стыхій валтузні варожай
Адзіным “станься” па Божай моцы
Паўстаў цудны свет прыроды;
Шумяць віхуры, глыбеюць воды,
А зоркі ў блакіце яснеюць прыгожа, —

У людскім свеце ноч ляжыць глуха:
Стыхіі жарсцяў слугуюць згубе;
Вось жа любоў запалае,
Выйдзе з хаосу свет духа:
Маладосць зачне яго ў лоне, ўзлюляе,
А сяброўства злучыць у вечным шлюбe.

Таюць грамадзіны лёду
І хлусні выпарэнні.
Вітай, дзянніца свабоды,

З табою сонца збавення!

1820, снежань

Пераклад з польскай Ірыны Багдановіч.

Курганок Марылі

Раманс

(Ідэя з літоўскае песні)

Чужы чалавек, дзяўчына, Ясь, маці, сяброўка

Чужы чалавек
Над Нёманам пры даліне,
Там, на зялёнай раўніне,
Што за курган невялікі?
Навокал маліннік дзікі,
Цярноўнік, а ўгору трошкі –
Рамон, крапіва і валошкі,
Яшчэ вышэй – буйныя травы,
Над імі раскінула шаты
Чаромха, прыгожае дрэва.
Туды вядуць тры дарожкі:
Адна з іх направа,
Другая налева,
А трэцяя сцежка – ад хаты.
Ганю я платы, спяваю,
На курганок паглядаю.
Што за курган-сіраціна? –
Пытаю ў цябе, дзяўчына.

Дзяўчына
Кожны тут ведае, браце,
Уся наша вёска ў даліне;
Марыля жыла ў той хаце,
Цяпер яна ў дамавіне.
Справа цераз лужочак
След жаніха дарагога,
А гэта вось матчын слядочак,
А гэта – сяброўкі дарога.
Дагарае ранняя зорка,
Зараз прыйдуць яны да ўзгорка.
Стань там за кучаю лому,
Будзеш сведкам іхняй нядолі.

Глянь, ідзе яе мілы дружочак
На магілу на жоўты пясочак,
А сяброўка нясе вяночак.
Ідуць яны ціха, паволі
І плачуць горка.

Ясь

Марыля, любы мой квецце,
Адзін я, адзін на свеце!
Яшчэ ж мы не мелі спаткання,
Яшчэ ж не пазналі каханья.
Марыля, сонейка свеціць,
Чакае цябе твой дружочак,
А ты не расплюшчваеш вочак.
Можа, гневаешся на мяне ты?
Марыля, зоранька, дзе ты?
Марыля мая дарагая!..
 Не, не праспала ты ранку,
 Любіш ты беднага Янку,
 Але ж ты ляжыш нежывая,
 Давіць грудзі зямля сырая.
 Ты пакінула нас маладая,
 Хоць бы слова сказала каханку.
Добра спаў я, цешыў я свае ночы
Тым, што заўтра пабачу мілы твар твой дзявочы,
 Твае ясныя вочы.
Сну няма мне, і гору дзе знайсці тых лекі?
Над магілай дачаснаю сплюшчу павекі,
 Можа, Бог дасць, навекі.
Гаспадарлівы быў я, цярплівы,
Бацька мной ганарыўся.
Быў мой бацька шчаслівы,
А цяпер занудзіўся:
Сын ад дому адбіўся.
Хто ж цяпер старому паможа?
Прапаадй наш дастатак!
Хай ваўкі павыдушваюць статак,
Хай гніюць і сена, і збожжа!
 Марылі няма! Ах, мой Божа!
Дае мне мой бацька грошы,
Дае гарнітур харошы,
Каб узяў гаспадыню ў хату.
Ставіць чарку гарэлкі свату...
 Няма, няма Марылі!

Сваты не ўгаварылі.
Не рад ні вясне я, ні лету.
Даруй мне, даруй мне, тата!
Пайду адсюль на край свету,
Спазнаюся з доляй салдата,
Хачу, каб мяне забілі.

Няма, няма Марылі!

Маці

Чаму ж я не ўстала рана?
Павыходзілі ў поле людзі.
Няма Марылі каханай,
Ніхто мяне не пабудзіць.
Я ноччу не задрамала,
Заснула, калі ўжо світала.

Сымон мой у полі працуе,
Падняўся з першай расою,
Не будзіў ён мяне, шкадуе,
Не снедаўшы, выйшаў з касою.
Марыля, Марыля, косіць твой татка,
А я на магіле тваёй, дзіцятка!
Куды я пайду, да каго прытулюся?
Твой татка галодны косіць,
І абеду ніхто не прыносіць, –
Як успомню, слязамі зальюся.
А былі ж мы заўсёды пры хлебе,
А жылі ж мы з табой як у небе.
У нас і вечарынкi,
Збіраліся хлопцы, дзеўкі,
Спраўлялі дажынкi,
Гулялі дасеўкі.
Без цябе пакрывіліся сенцы,
Павуцінай затканы акенцы.
Двор травой зарастае,
Хто ні йдзе, той мінае.
Пакінула доля нас, людзі забылі.

Ах, мой Божа, няма Марылі!

Сяброўка

Бывала, мы тут над ракою,
Ад самага рання,
Размаўлялі з табою
Пра наша каханне.
Разгараецца неба прыгожа,

А Марылька не бачыць. Мой Божа!
Я ж знала твае ўсе сакрэты,
Шчырай дружбай былі мы сагрэта,
Што ж цяпер не даверышся мне ты?
Ты сышла ў красе маладосці,
Што як сонца над полем,
Без цябе няма весялосці.
А боль застаецца болем.

Чужы чалавек
Уздыхнуў чужынец глыбока,
Скупую выраніў слёзку
І падаўся з плытамі далёка,
Мінаючы вёску.
[Лістнад 1821 г.]

Пераклад з польскай Юркі Гаўрука.

Рамантыка
(Romantyczność)

*Methinks, I see... Where?
– In my mind's eyes.
Shakespeare
Здаецца мне, што бачу... дзе?
Прад вачыма сэрца майго
Шэкспір*

Слухай, дзяўчынка!
– Не чуе, нябога...
Вось белы дзень! вось мястэчка!
Няма ў табе духу жывога.
Што навобмацак шукаеш?
З кім гаворыш, заклікаеш?
– Не чуе, нябога...

То як скала нежывая –
Вачэй не адрывае,
А раптам крутне галавою,
Слязьмі заліецца,
Бы нешта ўхопіць рукою...
Расплачацца... засмяецца...

“Ясік... ці ты зноў прыходзіш уночы?..
Ах, і памерлы... кахае!
Ціха, ціха, любы хлопча! –

Мачыха ўчуе старая!

...Ўчуе? Няхай! Ты ж памёр, мой каханы –
Ўжо ж ты даўно пахаваны!
Праўда? Ах, страшна... Чаму? Быццам кліча
Ясік аднекуль, гукае...
“Вочкі твае, ах, тваё аблічча,
Белая сукня такая...”

Белы ж і сам ты, мой любы,
Холад ідзе ад далоняў...
Тут вось, прыляж тут, на ўлонні...
Губы цалуюць хай, губы...

Ах, два гады ўжо... гэтакім халодным
Подыхам тхне ад магілы!
Я да цябе пайсці згодна:
Свет мне нямілы.
Кепска мне, людзі тут злыя:
Кпяць з майго толькі плачу.
Слоў маіх проста не чуюць... глухія;
Бачыць не хочуць, што бачу.

Ўдзень прыйдзі, можа, ці ў сне, мой каханы.
Злучымся разам з табой мы...
Ясік, куды ты? Ты вымкнуў з абдоймаў –
Рана знікаеш ты, рана!

Ах! Голас пеўня, і хутка
Досвітак твар свой пакажа.
Ясік, куды? Пачакай жа:
Я ўся – у смутку.

Цешыцца з любым дзяўчына,
Бегае, падае долу...
Людзі на крык гэты цеснай сябрынай
Сталі наўкола.

Люд крычыць: “Модлы узносьце старанна:
Хлопца душа побач, мусіць.
Ясь быць павінен побач з Карусяй,
Так пры жыцці ім каханай”.

Я тое ўчую, тым захаплюся,

Плачу ды шчыра малюся.
“Дзеўка, паслухай!” – стары засмяецца
Ўбок, да натоўпу людскога:
“Верце вачам маім, гэтаму шкельцу –
Я ж тут не бачу нічога!

Людзі карчомныя байкі заводзяць
Клёкам сваім нецвярозым.
Дзеўчына трызніць, а ў люду, выходзіць,
Толькі ў блюзнерстве ўвесь розум”.

Проста кажу яму: “Дзеўчына бачыць,
Люд тое чуе ахвоча:
Вера й пачуцці куды болей значаць
За шкло мудраца ды вочы.

Праўды змярцвелыя кажаш ты люду,
Ў пылінцы свет бачыш ды ў шкельцы.
А праўдаў жывых не спазнаў ты і цудаў –
Май сэрца, глядзі проста ў сэрца!
1821

Пераклад з польскай Лявона Баршчэўскага.

З Крымскіх санетаў

Акерманскія стэпы

Выходзім на прастор сухога Акіяна,
Фурманка, нібы човен, хвалі траў барозніць,
Сярод паводкі кветак шлях сабе знаходзіць,
Плыве між астравоў каралавых бур’яну.

Гусцее змрок, нідзе ні сцежкі, ні кургана;
У неба гляну: можа, зорка нас праводзіць;
Там воблака блішчыць? Там ранак узыходзіць?
То Днестр блішчыць, маяк заззяў ля Акермана.

Стаім! – як ціха! – чую вырай жураўліны,
А птушак нават сакаліны б зрок не згледзеў;
І чую, як матыль разгойдвае сцябліны,

Як слізкай скурай вуж даткнецца зёлкі недзе.
Усё б аддаў, здаецца, ў гэтыя хвіліны,
Каб кліч з Літвы пачуць, – ніхто не кліча, едзем.

Марская ціша

На вышыні Тарканкут

Сцяжок альтанкі млявы ветрык ледзь калыша,
Грудочкі хваляў сонная вада гайдае;
Аб шчасці марыць так нявеста маладая:
Абудзіцца, ўздыхне, зноў засынае ў цішы.

Нібы харугвы пасля бітваў пераможных,
Спачылі ветразі, паніклыя на мачтах;
І дрэмле карабель на ланцугах нябачных,
Матрос развесяліў зявотай падарожных.

О мора! Між твайго рухавага жыхарства
Жыве паліп, што спіць на дне ў часіны буры,
А ў ясны дзень імкнецца шчупальцы расправіць.

О думкі! Ваша глыбіня – дракона царства,
Што спіць, калі ў душы кіпіць агонь натуры,
А ў цішы кіпцем успаміну сэрца раніць.

Пад ветразямі

Мацнее шум, снуюцца хвалі, як пачвары,
Матрос прывычна, шпарка ўскочыў на драбіны,
Завіс уверсе, нібы ў сетцы павуціны
Нябачнай, як павук, чакаючы ахвяры.

Дзьме! – дзьме! – і карабель зрываецца
ў абшары,
Нырае ў пенны вір, прасуе хваляў спіны,
Узносіцца ўгару, нібы ўзляцець павінны
На крылах ветру ён, і рассякае хмары.

І дух мой там, на мачтах, рэе над прадоннем,
Напяртым ветразем узбуджана ўяўленне,
Міжвольны крык у руху тым трапеча стужкай;

О воля! Лёгкасці, замілавання ўлонне!
На грудзі караблю я падаю, і ў пене
Імчымся! Ведаю, што значыць стацца птушкай.

Дарога над прорваю ў Чуфут-Кале

Мірза і Пілігрым

МІРЗА

Шапчы малітву, развітайся з павадамі,
Разумны вершнік тут сябе каню даверыць;
Выдатны конь! Бач, глыбіню як вокам мерыць,
Край прорвы на хаду чапляе капытамі,

Павіс над ёй! – ты ўніз не пазірай, рукамі
Не ўзмахвай, бо сваіх не зможаш рук аперыць,
І позірк паляціць туды, дзе бездань зеўрыць,
Бы ў студню Аль-Каір, на вечны сход з вякамі.

І думку затрымай: як якар, думку гэту
З чаўна маленькага закінеш ты ў глыбіні,
Пацягне прорва ўслед за якарам і човен.

ПІЛІГРЫМ

Мірза, а я зірнуў! Праз шчыліну сусвету
Убачыў я, – а што, распавяду ў краіне
Памерлых, бо ў жывых няма тых слоў у мове.

Аюдаг

Люблю, зачараваны, Аюдаг, табою
З вяршыні пазіраць, як чорнымі радамі
Ідуць валы, як потым срэбнымі снягамі
Яны ў мільённых пырсках цешацца красою,

Аб мель ударацца і хваляў чарадою,
Як заваёўнікі, ўладараць берагамі,
Назад вяртаюцца вялізнымі кітамі,
Нясуць каралаў, перлаў скарбы за сабою.

Падобна сэрцу ўсё паэта маладога!
У ім віруюць жарсці віхра агнявога,
Але ў нябыты адступае іх аблога,

Як толькі струнаў ён задумліва кранеца,
І ліра песнямі чароўна адгукнеца,
З якіх яму вянок бяссмерця запляцеца.

Пераклады з польскай Ірыны Багдановіч.

Конрад Валенрод

(фрагменты)

Сто лет мінала крыжацкай навале,
Як кроў з паўночных смактала паганаў.
Прусы ўжо шыі ў аковы згіналі
Або ўцякалі з радзімых палянаў;
Немец за ўцёкшым пускаўся ўдагонкі,
Нішчыў да самай літоўскай старонкі.

Літвінаў дзеліць ад ворагаў Нёман:
З аднаго боку льсняць стрэхі святыняў,
І лесу – схову багоў – чуваць гоман;
З другога – ўбіты на ўзгорку пустыні
Крыж, знак нямецкі, рад к небу сягнуці,
Грозна пільнуе літоўскіх загонаў,
Як бы ўсю чыста зямлю Палямона
Хацеў бы зверху здушыць, загарнуці.

Тутка літоўскай сям'я маладзежы
Ў шапках бабровых, у світках мядзвежых,
З лукам праз плечы, з страламі пры боку
Снуе і сочыць за немцам здалёку;
А там – няскратна, ў збраенні каваным
Немец сядзіць на кані асядланым,
К землям уставіў нязабраным вочы,
Стрэльбу набіў і ружанцам ляскоча.

Пільнуюць тыя і гэтыя броду.
Так Нёман, з даўнай гасціннасці рупны,
Дзяржавы лучачы братніх народаў,
Стаўся граніцай для ўсіх недаступнай,
І той мог толькі прайсці яе смела,
Каму на волі жыццё надаела.
Толькі галінка літоўскага хмелю,
Наджана топалю прускага красай,
Пнецца па вербах і цінавым зеллі,
К любаму пнецца, як з даўнага часу:
След кіне ў рэчцы вяночкам нявілым,
І на чужыне ўжо лучыцца з мілым.
Ды салавейкі пад Коўнай з дубровы
Са сваякамі гары Запушчанскай

Свае літоўскія баюць размовы,
Дзеляцца спольна і дружбай, і ласкай,
Як бы граніцы не знаючы новай.

А людзі?.. Людзі ўпіліся бітваю;
Даўная Прусаў з Літваю зажыласць
Пайшла ў няпамяць; падчас толькі міласць
І людзей годзіць... Я знаў людзей двое...

Гэй, Нёман! Хутка к тваім сумным водам
Рынуць навалы нясці зніштажэнне,
І ў бераг, з вечных галосячы ценяў,
Тапор чужынца бязлітасна ўеса;
Стрэл салавейкаў разгоне ў гарадах.
Што ў жыцці светлага неслі прадвесні,
Парве ўсё чыста нянавісць народаў,
Парве ўсё чыста... Каханкаў жа сэрцы
Зноў у Вайдэлотавых злучацца песнях.

Пераклад з польскай Янкі Купалы.

[Пры нападзе на літоўскую вёску немцы сярод іншых выкрадаюць хлопчыка Альфа. Хлопца прымае да сабе і выходжае як роднага сына сам Вялікі магістр Вінрых. Нягледзячы на добрае абыходжанне з боку немцаў хлопец, знешне скарыўшыся, употай трымае нянавісць да Ордэна захоўваючы гарачую любоў да знявечанай Радзімы, якую падаграе палонны літоўскі пясняр, які нагадвае яму, што Альф павінен спачатку даведацца ад немцаў усё, а пасля выкарыстаць веды супраць іх, бо, як кажа стары пясняр «адзінай зброяй нявольнікаў ёсць здрада». У першай жа сутычцы з літоўцамі, у якой Альф бярэ ўдзел, ён пераходзіць на бок літоўцаў і дапамагае ім перамагчы. За ўдзел у бітве і яго адвагу і здольнасць камандаваць у бітве літоўскі князь Кейстут аддае Альфу сваю дачку Альдону. Тым не менш, вайна працягваецца, Літва пакутуе ўсё больш і больш. Альф наведвае Іерусалім, пазней выдае сабе за загінулага ў Святой Зямлі пры невядомых абставінах графа Конрада Валенрода. Стары пясняр падарожнічае з ім у вобразе старога манаха Гальбана. Альф-Валенрод у сутычках з маўрамі і на рыцарскіх турнірах здабывае сабе вялікую славу. Па прыбыцці ў ордэнскія ўладанні, рэзідэнцыю Вялікіх магістраў крэпасць Марыенбург Альф удзельнічае ў выбарах новага Вялікага магістра, дзе яго абіраюць на гэтую пасаду пад імем слыннага і шляхетнага Конрада Валенрода. Між тым, Альдона ўвесь гэты час праводзіла ў кляштары ў вежы недалёк ад Марыенбурга. Пасля вяртання і абрання Вялікім магістрам Альф-Валенрод часта наведвае яе ноччу і размаўляе з ёй пад вокнамі вежы. Між тым, пад ціскам з боку братаў-рыцараў Ордэна распачынаецца новая вайна з Літвой. Падчас галоўнай бітвы Валенрод першым уцякае з поля бітвы, падстаўляючы нямецкае войска, якое прайграе бітву. Ацалелыя войскі церпяць ад голаду, бо іх запасы знішчаны літоўцамі. Урэшце, надыходзяць халады. Валенрод не клапаціцца аб захаванні рэшткаў сваёй арміі, шмат рыцараў гіне ад голаду і маразоў. Валенрода падазраюць у здрадзе, але і ён больш не хоча помсціць. Лічачы што ён поўнасьцю выканаў сваю прысягу, Валенрод-Альф вырашае ўцячы разам з Альдонай, але састарэлая Альдона не хоча варушыць былыя стасункі і адмаўляе Альфу, жадаючы пакінуць усё так, як ёсць...]

...На падаконнік Альф зваліўся з плачам
І доўга, доўга зрок трымаў на вежы,
Нібы хацеў забраць з сабою свежым
Від той, які апошні раз тут бачыў.
Абняў Гальбана – ўздыхі з ім змяшалі
Ў апошнім доўгім, доўгім усцісненні.
чуваць аб дзверы грукатанне сталі.
Ўляцелі, клічуць Альфа па іменні:
«Ты здраднік! Разнясём цябе на чвэрці!
Ў грахах пакайся. Будзь гатоў да скону!
Вось капелан наш з Ордэна тэўтонаў
Прышоў падрыхтаваць цябе да смерці!»

З гатовым мечам Альф чакаў сустрэчы,
Ды вось бялее, хіліцца праз плечы,
Абпёрся аб вакно, з воч гордым зьяннем
Зрывае плашч, магістра знак шпурляе,
Нагамі топча ў доказ пагарджання:
«Уся грахоўнасць тут мая старая!..
Памерці я гатоў – чаго ж вам болей?
Жадаеце з ураду справаздачы?..
Ці чуеце вышцё сабак галодных? –
Яны грызуцца там за вашых родных!
А гэта я зрабіў! Ваш пан законны!
Збіў гэтулькі галоў адным узмахам,
Як той Самсон, які штуршком калоны
Будоўлю збіў і згінуў сам пад дахам!»

Сказаў, зірнуў на вежу, ўпаў без духу,
Але свяцільнік загарнуў рукою,
І лямпа, абляцеўшы ўкруг пакою,
Ля мёртвага спынілася без руху.
Ў разлітай вадкасці бяжыць ракою
Агеньчык, але меркне ў ценях ноч,
І ўрэшце раптам, у адной хвіліне
Апошні раз вялікім кругам скочыць.
Відаць пры ўзбліску Конрадавы вочы:
Ужо збялелі. І агеньчык гіне.

У той жа хвілі вежу і туманы
Прабіў крык страшны, доўгі, абарваны...
З чых грудзей? Не цяжка здагадацца,
А хто пачуў, адразу ведаць будзе:
Пасля такога енку, пэўна ж, грудзі

Не вынесуць ніякага цяжару:
Жыццё павінна з ім было сарвацца.

Вось гэтак струны лютні ад удару
Зазвоняць і парвуцца. Гулкім тонам
Пачнуць мелодыю, як быццам звонам,
Але канца яе ўжо не бывае.

Вось і ўся песня аб Альдоны лёсах.
Хай дух гармоніі яе ў нябёсах,
А наш слухач – у сэрцы даспявае.

Пераклад з польскай Пятра Бітэля.

1827

Тры Будрысы

Літоўская балада

Ганарыцца сынамі, як і сам – ліцвінамі,
Будрыс: го ज्या хлопцы з аблічча,
А бясстрашныя ў бойцы, а ўдалыя малойцы;
Да гасподы бацькоўскай іх кліча.

“Маю клопат я пільны – наказалі мне з Вільні,
Што ідуць ваяваць неўзабаве
Кейстут-князь – з крыжакамі, а Альгерд –
з маскалямі,
А Скіргайла на ляхаў зуб мае.

Мелі поцяг здаўна вы да ваяцкае славы,
Як было ў нашым родзе адвеку.
Час прыйшоў сядлаць коні для літоўскай пагоні,
Хай багі возьмуць вас у апеку.

Я наказ вам цяпер дам: ты ідзі за Альгердам,
Ён на Ноўгарад сілу абрыне.
Там запасы пушніны, срэбра, зброі, тканіны –
Добры мецьмеш набытак, мой сыне.

Ты ж за Кейстутам мужным мечам
бі харалужным
Крыжакоў, каб адвадзіць нашэсці.
Там бурштыну – дасхочу, нібы зорак тых ноччу,
Дыяментаў – за раз не прывезці.

Ну а ты мне з-за Нёмна, б'ючы ляхаў нястомна,
Не забудзь падаць добрую вестку:
Хай там золатам ляхі вас засыплюць па пахі, –
Прывязі мне з-за Нёмна нявестку.

Бо прывабней, як ляшка, падшукаць
жонку цяжка:
Як вярбіначкі – стан іх дзявочы,
Працавітыя вельмі, а вясёлыя, шэльмы,
Як дзве зорачкі, свецяцца вочы.

Маладым быў, згадаю, – з таго самага краю
Я прывёз сабе жонку-красуню.
Пражылі мы паўвека, надмагільнае века –
Па-над ёй, што ніхто не адсуне...”

Развітаўся з сынамі, як і сам – ліцвінамі,
Бацька й моўчкі вярнуўся ў гасподу.
Лета-восень мінае, Будрыс марна чакае –
Не вяртаюцца хлопцы з паходу.

Ясным сонечным ранкам вершнік стаў
перад ганкам.

Затрымцела ў *акне* занавеска:
“Што пад буркаю, сынку, прывёз
бацьку пушнінку?”
“Бацька, не! гэта – ляшка-нявестка”.

Ясным сонечным ранкам вершнік
зноў перад ганкам,
А бадзёры – не ў знакі паездка.
“Што пад буркаю, сыну? Няўжо
столькі бурштыну?”
“Бацька, не! гэта – ляшка-нявестка.”

Ясным сонечным ранкам – трэці вершнік
пад ганкам.

Сціхла дворня каля пералазу.
Будрыс больш не пытае, а радзіну склікае,
Каб гуляць тры вяселлі адразу.
Канец 1827

Пераклад з польскай Міхася Скоблы.

Да Маці полькі

О Маці полька! Генія натхнёнасць
Калі вачыма сына ў бітву кліча,
Калі высакароднасць і бунтоўнасць
Палякаў колішніх глядзіць з аблічча,

Калі твой сын ідзе з сяброўскіх колаў
Да старца – песняра былых паходаў,
І песні слухае, схіліўшы голаў,
Пра дзеі продкаў, подзвігі народа,

О Маці полька! Сын да зла імкнецца!
Маліся, ўкленчы перад абразамі,
Глядзі на меч: Пакутлівай у сэрца
Ударыў вораг – і табе таксама!

Хай цэлы свет цвіце сярод пакоя,
Ідзі змірацца і ўрады ў свеце –
Твой сын цяпер пакліканы да бою,
На мукі... толькі не паўстане з смерці.

Скажы, ў пячоры скрасіць хай самоту,
Палетуценіць там сярод рагожак,
Асеннюю перачакае слоту
І з ядавітым гадам дзеліць ложак.

Свой гнеў хаваць навучыцца ад суму
І замыкаць у прорве сэрца думы;
Нашэптам ціхім пасялі затлуму,
Каб сціплы быў і меў нутро гадзюкі.

Пакутнік наш дзіцём у Назарэце
Меў цацкай крыж, на ім і свет ён збавіў.
О Маці полька! Я б на гэтым свеце
Дзіцятка будучаю цацкай бавіў.

Да ланцугоў яго прывучвай верай
І запрагай у тачку без папроку,
Каб не збалеў пасля перад сякерай,
Каб не згарэў, убачыўшы вяроўку.

Бо ён ня пойдзе, як даўнейшы рыцар,
Мячом сцвярджаць крыжы ў Ерусаліме

Альбо як сённышні захопнік-гіцаль
Святога духу з вольнасці не выме.

А высачыць яго філёр цывільны,
І згноіць суд прысяжны ў норах,
І полем бою стане дол магільны,
Бо агалосіць вырак моцны вораг.

І будзе помнікам у немым змроччы
Сухое дрэва – памагаты ката,
І будзе памяць – горкі плач жаночы,
Размовы родзічаў – за славу плата.
11–14 ліпеня 1830

Пераклад з польскай Васіля Сёмухі.

* * *

Над пространню воднай, чыстай
Стаялі шыхтамі скалы,
Іх чорны кшталт у празрыстай
Вада люстравала тоні.

Над пространню воднай, чыстай
Хмар чорных прайшло нямала,
Іх лёткі кшталт у празрыстай
Вадзе мільгануў на ўлонні.
Над пространню воднай, чыстай
Прайшліся грамы, бліскавіцы –
Ўсё сціхла, ў вадзе празрыстай
Святло ледзь паспела адбіцца.

Вада ж, як была – празрыстай
Наўсцяж засталася й чыстай.
І, ў протрань вады зазірнуўшы,
Якая ад краю да краю,
Грамы, скалаў шыхт абмінуўшы,
Ўсё бачу я ды спасцігаю.
Быць скалам пагрознымі трэба,
А хмарам – ліць ліўнямі з неба;
Грама́м – біць і сціхнуць калісьці,
А мне – плысці, плысці, плысці.
У Лазане [1839–40]

Пераклад з польскай Лявона Баричэўскага.

* * *

Калі я, труп жывы, з ашклелым вокам
Сяджу між вас, у гэты час блукае
Душа мая далёка, ах, далёка
І наракае ўсё, ах, наракае.

Ёсць у мяне зямля, край светлых мрояў,
Мілейшага – мне не знайсці другога.
Мне ўсе радня там – болей чым крывёю,
Там сэрцу гэтак многа дарагога!

Туды штоміг – хай праца ці забавы -
Ўцякаю я. Сяджу там пад дубамі,
Як некалі, кладуся ў звонь, у травы,
Ганяюся ізноў за матылямі.

Там бачу ў белым зноў яе скрозь далі.
Бяжыць у лес яна да нас ад ганка,
Ляціць праз поле – тоне ў жытняй хвалі,
З-за гор далёкай свеціць мне заранкай.
1839–40

Пераклад з польскай Кастуся Цвіркі.

Дзяды Частка IV

(«Віленска-ковенская»)

ДОМ СЪВЯТАРА¹ – СТОЛ НАКРЫТЫ, ТОЛЬКІ ШТО СКОНЧЫЛАСЯ
ВЯЧЭРА –
СЪВЯТАР – ПУСТЭЛЬНІК – ДЗЕЦІ – НА СТАЛЕ ДЗЬВЕ СЪВЕЧКІ –
ЛЯМПАДА
ПЕРАД АБРАЗОМ БОЖАЙ МАЦІ – НА СЪЦЯНЕ ГАДЗІНЬНІК З БОЕМ

*Ich hob alle mürbe Leichenschleier auf, die in Särgen lagen – ich
entfernte den erhabenen Trost der Ergebung, bloss um mir immer fort
zu sagen: „Ach, so war es ja nicht! – Tausend Freuden sind auf ewig
nachgeworfen in Gräfte und Du stehst allein hier und überrechnest
sie!“ Dürftiger! Dürftiger! Schlage nicht das ganze zerrissene Buch der
Vergangenheit auf!... Bist Du noch nicht traurig genug?*

J e a n P a u l

¹ У перакладзе Сержа Мінскевіча Сьвятар называецца Ксяндзом, што не зусім слушна: у гэтай частцы паэмы дзейнай асобай выступае грэка-каталіцкі (уніяцкі) служба культу. Таму мы палічылі неабходным ужываць нейтральнае слова «Сьвятар». Рэд.

*«Я зняў усе жалобныя пахавальныя покрывы, што ляжалі ў трунах,
я заглушыў велічную суцяшальнасьць ўсёдаравальных прамоваў, каб
толькі зноў і зноў паўтараць сабе: «Ах, усё гэта было ня так!
Тысячы весялосьцяў назаўсёды скінутыя ў бездань, і вось ты стаіш
тут самотна і ўспамінаеш іх! Пакутнік! Пакутнік! Не чытай адразу
ўсю разарваную кнігу мінулага. Ці ня досыць жалю!»*
Ж а н П о л ь

С ь в я т а р

Выйдзем, дзеці, з-за стала,
Зараз, па надзённым хлебе,
Мы памолімся. Хвала
Айцу нашаму на небе.
Дзень увесь – імша ў касьцёле, –
Хрысьціянскіх душаў сьвята,
Што ад нас вышэйшай воляй
На пакуты ў чысьцец ўзяты.
Ахвяруем за іх Богу.
(расгортвае кнігу)
Вось найлепшая навука.

Д з е ц і
(чытаюць)

«Часам тым...»

С ь в я т а р

Хто там? Нехта ў дзьверы стукаў?
(Уваходзіць пустэльнік, дзіўна апрануты)

Д з е ц і

Ісус, Марыя!

С ь в я т а р

Хто там ля парога?
(зьбянтэжаны)
Хто ты такі? Нашто? Навошта тут?

Д з е ц і

Мярцьвяк! Мярцьвяк! Нябожчык, склют!
Ах! Згінь... У імя Бога на крыжы!

Сь в я т а р

Брат, стой, хто ты? Ня бойся. Адкажы.

П у с т э л ь н і к
(*павольна, са смуткам*)

Так... Труп! Нябожчык, мае дзеці.

Д з е ц і

Ах! Тату не кранай! Што ж гэта!?

П у с т э л ь н і к

О не, нябожчык толькі я для сьвету!
Пустэльнік я! Мiane вы зразумейце!

Сь в я т а р

Куды ідзеш парой начною?
Хто ты? Ці ёсьць імя зямное?
Дазволь прыгледзецца бліжэй, быць можа,
Дзесь бачыў я цябе. Што ж, нам паведай
Адкуль ты, браце, і якога роду?

П у с т э л ь н і к

О так! Бываў я тут у маладосьці годы!
Да сьмерці!.. Будзе ўжо тры леты.
Нашто імя маё табе патрэбна, ксёнжа?
На пахаваньні ці выпытваюць у дзеда,
Што б'е у звон па мёртвых: «Хто пайшоў са сьвету?»
(*пераймае дзеда*)

«Нашто цікавасьць, ты кажы малітву ціха».

І я памёр, вось так, для сьвету.

Нашто цікавасьць, ты кажы малітву ціха.

Імя маё...

(*глядзіць на гадзіннік*)

Не, рана, каб паведаць мог бы,

Іду здалёку... Зь пекла альбо раю,
Ізноў імкнуся да таго я краю.
Калі, мой ксёнжа, знаеш, пакажы дарогу.

Сь в я т а р

(лагодна, з усьмешкай)
Шлях сьмерці не хачу паказваць анікому.
(даверліва)
Аблудным людзям сьвятары павадырамі.

П у с т э л ь н і к

(з жалем)
А іншыя ў малых пакоях свайго дому
Блукаюць, не зважаючы, што за дзвярамі.
Пакутуе народ, альбо каханак гіне,
І ты сядзіш спакойна зь дзецямі пры каміне,
Сагрэты, злашчаны, а я ў слаце і цемры,
Ці чуеш: ураган які зрывае дзверы,
Маланкі бліскаюць і стогнуць громы?
(азіраецца)
Ах, бласлаўёнае жыцьцё малога дому!
(сьпявае)
Хто мілосьці ня знаў, жыве той шчасьлівы,
І ўночы спакойна, і ўдзень не тужліва²
За сьценамі ўласнага дому!
(сьпявае)
Ты з палацаў да мяне
Сыдзеш, мілая, да хаткі,
Знойдзеш кветкі – нашы ўзгадкі, –
Сэрца чулае ўва мне.
Бачыш птушак заляцанкі,
Чуеш звон струменіка,
Для каханка і каханкі
Ёсьць будан пустэльніка³.

Сь в я т а р

Калі мой дом ты хваліш і цяпло камінка,
Глядзі, служанка падкладае дровы,
Пагрэйся ў нас. Сядай, час варты адпачынку.

² Народная песьня. *Заўвага аўтара*.

³ З Шылера. *Заўвага аўтара*.

Пустэльнік

Пагрэйся... От парада, ойча! От жа словы!

(сьпявае, наказвае на грудзі)

Ня ведаеш, вось тут палае

У дождж і град – агонь!

Ён ува мне палае!

Калі я сьнег бяру ў далонь,

Ці лёд да сэрца прыціскаю,

І сьнег кіпіць, і лёд зьнікае,

І пара бухае з грудзей.

Агонь палае!

Стапіў бы скалы і крышталі,

Мацнейшы ён за гэты ў зале

(наказвае на камін)

Ў мільён разоў! І ў тым запале

І сьнег кіпіць, і лёд зьнікае,

І пара бухае з грудзей.

Агонь палае!

Сьвятар

(убок)

Ня слухае... нявольнік ён сваіх ідэй...

(да пустэльніка)

Аднак прамок наскрозь ты з ног да галавы,

Увесь зьбялеў, дрыжыш сьцяблінкаю травы.

Хто б ты ня быў, стаміўся цяжкаю дарогай.

Пустэльнік

Хто я... Не, вельмі рана, каб паведаць мог бы,

Іду здалёку, зь пекла альбо раю,

Ізноў імкнуся да таго я краю,

Але тым часам дам табе перасьцярогу.

Сьвятар

(убок)

Паводзіць зь ім сябе іначай я павінны.

Пустэльнік

Шлях сьмерці ведаеш?! Мне пакажы дарогу!

С ь в я т а р

Выводзіць на дарогу, праўда, – доўг мой,
Але ад веку і да змроку дамавіны
Табе той шлях, павер мне, будзе доўгім!

П у с т э л ь н і к
(зб'янтэжана, са смуткам, сам да сябе)

Ах, як імкліва я прабег шлях доўгі!

С ь в я т а р

Таму ты вельмі змучаны і хворы.
Мацунак трэба. Ежу прынясу, напоі.

П у с т э л ь н і к
(шалёна)

А потым пойдзем?

С ь в я т а р
(з усьмешкай)

Зробім на дарогу зборы.
Ты згодны?

П у с т э л ь н і к
(разгублена і няўважліва)

Так.

С ь в я т а р

Ня стойце, дзеткі, вы за мною,
Мы ў доме нашым маем госьця,
Пакуль прыйду, пабаўце ягамосьця.
(выходзіць)

Д з і ц я
(разглядае пустэльніка)

Чаму васпан апрануты дзівосна?

Як страх альбо злачынец зь нейкай байкі, –
Пашыты ўбор з акраўкаў розных,
На скронях ссохлая трава і лісьце,
Дзіравая кашуля, а пад ёй кітайка.
(заўважае штyleт, пустэльнік хавае яго)
А на шнурочку, што там, бляха?
Каралі вунь – нізанка шкла кавалкаў.
Ха-ха ха-ха!
Мой Бог, васпан, падобны вы да страху.
Ха-ха ха-ха!

П у с т э л ь н і к
(схамянуўшыся, як бы ўспамінаючы)

Нядобра, дзеткі, што вы кпіце. Я калісьці,
Паслухайце, і сам быў хлапчуком някемным,
Жанчыну бачыў – выгляд як і мой, нікчэмны:
Сукенка рваная, на скронях – лісьце,—
Да вёскі падышла; сяляне ўсім натоўпам
Нябогу абступілі, з гікам захаплення
Давай яе цкаваць насьмешкай, крыкам,
Хто торгаў за плячо, хто пальцам тыкаў.
Сьмяшок адзіны вырваўся ў мяне раптоўна.
Ці не за тое ты мяне караеш, Божа!
Цяпер на мне падобнае адзеньне,
А хто, хто з нас наперад ведаць можа?
Які я быў шчасьлівы!
(сьпявае)
Хто мілосьці ня знаў, жыве той шчасьліва,
І ўночы спакойна, і ўдзень не тужліва!
(Сьвятар прыходзіць зь віном і ежай)

П у с т э л ь н і к
(з вымушанай весялосьцю)

Ці песні сумныя ты любіш болей?

С ь в я т а р

Тых песень шмат я слухаў з Божай волі!
Надзей ня траць, па смутку – час уцехаў самых!

П у с т э л ь н і к
(сьпявае)

Ад яе паехаць млосна,
Да яе – зусім няпроста!⁴

Няхітры сыпеў, а змест у ім сур'ёзны!

Сь в я т а р

Пасьля раскажаш, зараз лыжку патрымаеш...

П у с т э л ь н і к

Няхітры сыпеў... ёсьць думкі лепшыя ў раманах.

(з усьмешкаю бярэ кніжкі з шафы)

Жыцьцё нябеснай Эляізы, ойча, знаеш?

А Вэртэра агонь і сьлёзы?

(*сьпявае*)

Зьведаў многа я выпрабаваньняў,

Сьмерць, хіба, мне толькі дасьць спакою,

Ці абразіў я каго каханьнем?

Заплачу за ўсё сваёй крывёю⁵.

(*дастае ітылет*)

Сь в я т а р

(*стрымлівае яго*)

Што робіш ты, шалёны?! Ці так можна?

Хутчэй жалеза ў похвы зноў пакласьці!

Ты хрысьціянін! Але думаеш бязбожна.

З Эвангельлем знаёмы?

П у с т э л ь н і к

Знаеш ты няшчасьце?

(*хавае ітылет*)

Што ж, добра, не прыйшла яшчэ хвіліна.

Палаюць сьвечкі тры...

(*глядзіць на гадзіннік*)

Дзявятая гадзіна.

(*сьпявае*)

Зьведаў многа я выпрабаваньняў,

Сьмерць, хіба, мне толькі дасьць спакою,

⁴ Народная песьня. *Заўвага аўтара.*

⁵ З Гётэ. *Заўвага аўтара.*

Ці абразіў я каго каханьнем?
Заплачу за ўсё сваёй крывёю.
Мне мілей цябе няма на сьвеце,
Ты чароўная, нібы рамонак,
Родная, але ня мой ты квецік.
Прыкаваў цябе чужы пярсыцёнак!

Калі ты Гётэ знаеш у арыгінале,
То галасок яе пад трэль фартэпіяна
Сам уяві... Пра што я! Не... Ты толькі хваліш
Пра сьвятасьць думкі – гэта абавязак сану.

(гартэе кніжку)

Аднак жа любіш кніжкі сьвецкія, зямныя?..

Але ж разбойныя ўсе кніжкі тыя!

(сьціскае кніжку)

О, маладосьці неба і пакуты!

У іх зьнявечаны цягліцы маіх скрыдлаў, –

Я вышынёй бязьмежнай скуты,

І на зямлю не скіраваць мне лёту.

Каханак ува сьне спароджаных прывідаў,

Ня церпячы зямных дзей тлумнага звароту,

З пагардай да істот, на кім салённы смутак,

Шукаў, паўсюль шукаў той боскае каханай,

Якой у сонечным ніколі не бывае сьвеце,

Якую толькі ў хвалях пены ўяўнай

Дыханьне страсьці мне стварала,

І ў кветкі апрапаў маіх мрой вецер.

Але я ў часе тым ня бачыў ідэалу,

І праз маруднасьць дзён, у залатым вяку

Мінулага я прагнуў апынуцца;

Лунаў у паэтычным паднябесьці,

Блукаючы па пушчах, багне і пяску,

Стамлёны, патанаў у брудную раку

Уцех... А ўсё ж пасьпеў я азірнуцца!

І вось яна! Знайшоў! Ня там, ня дзесьці, –

Каля сябе! Мой лёс быў да яе імкнуцца –

Каб назаўсёды страціць на сваім шляху.

Сь в я т а р

Я разумею боль твой, нешчаслівы браце,
Ва ўсім надзея ёсьць. Ты сам ня йдзі ў пакору
Сваёй журбе. Паслухай, а даўно ты хворы?

Пустэльнік

Я хворы?

Сьвятар

Ці даўно гаруеш ты па страце?

Пустэльнік

Даўно? Я слова даў, паведаць не магу.
А можа іншы хто раскажа... Сябар мой...
Заўжды мы дзелім зь ім і радасьць, і тугу.
(азіраецца)

Ах, як утульна, цёпла тут. Мір і спакой!
Хаця знадворку дождж і стогны ветру злога,
Чакае сябар мой, напэўна, ля парога...
Нас разам вір кудасаў грозных наганяе.
Ах, сябра ў дом пусьці, суцеш яго бяду.

Сьвятар

Перад няшчасным дзьверы я не зачыняю.

Пустэльнік

Стой, стой, дазволь яго я прывяду.
(сыходзіць)

Дзіцё

Ха-ха-ха, тата, хто такое бачыў?
Адзеньне ў дзірках напалову,
І бегае, і абы што гаворыць.

Сьвятар

Хто з гора пасьмяецца – той і сам заплача,
Ня сьмейся, чалавек ён бедны, вельмі хворы.

Дзеці

Ён хворы! Але бегае, нібы здаровы.

Сь в я т а р
Здаровы з твару, а на сэрцы мае рану.

П у с т э л ь н і к
(цягне яловую галіну)

Эй, брат, хадзі, хадзі.

Сь в я т а р
(да дзяцей)

Вар'ят рахманы.

П у с т э л ь н і к
(да елкі)

Брат мой, хадзі, пагрэйся ля каміна.

Д з е ц і

Ах, тата! Паглядзі, што цягне ў дом ён.
Разбойнік, быццам бы, – трымае сук яліны.

П у с т э л ь н і к
(да Сьвятара, наказвае на галіну)

Сяброў пустэльнік мае ў лесе цёмным.
Цябе здзіўляе яго постаць?

Сь в я т а р

Што? Чыя?

П у с т э л ь н і к

Майго прыцяля.

Сь в я т а р

Каго? Таго кія?

П у с т э л ь н і к

Нязграбны, так, ён навучаўся ў лесе цёмным,
Дык павітайся!
(узьнімае галіну)

Д з е ц і

Стой! Што робіш? Ах, пракляты
Забойца! Прэч пайшоў, заб'еш нам тату!

П у с т э л ь н і к

Так, дзеткі, ён забойца люты і закляты,
Заб'е... але сябе сам толькі, як і я.

С ь в я т а р

Апамятайся, брат, навошта елка гэта?

П у с т э л ь н і к

Ня елка, аджа голаў, ах, сьвятар вучоны.
Прыгледзься лепей – кіпарыс зялёны –
Мой сымбаль лёсу і растаньня мета.
(бярэ кніжкі)

Раскажуць кнігі пра мінулыя гадзіны:
Сьвятымі ў грэкаў дзьве былі расьліны,
Ня знаў хто ад каханай здраду і папрок,
Той міртавы ў знак гонару насіў вянок.
(пасья паўзы)

Галінка кіпарыса мне напамніць словы,
Калі яна яе зламала, – «Будзь здарова!»
Галінку я схаваў, мне верна яна служыць!
Нячулая? А чулыя ці болей людзі?
Мой плач і скаргі цяжкія яе ня нудзяць,
Адзіная з прыяцеляў цяпер са мною,
Жыцьцё бадзяжнае хвіліну за хвілінай
І тайны сэрца ведае мае. Вы зь ёю
Паразмаўляйце, – я сам-насам вас пакіну.
(да галіны)

Паведай, як даўно па любай плачу.
Даўно... Гады ідуць, не-не, імкліва скачуць!
Я помню, кіпарыс узяў зь яе далоні,
Маленькі лісьцік быў, што кудзяроч на скроні.
Я пасадзіў яго далёка, на пустыні,

І шчодра паліваў гарачых сьлёзаў пlynняй.
Пабач, якая зь лісьціка ўзышла галінка,
Даволі сталая расьлінка!

Калі ад гора страчу сьвету відарысы,
Няхай закрывоць ад разгневаных нябёсаў
Маю магілу косы кіпарыса.

(з лагоднай усмешкай)

Ах, колер быў яе валосаў,
Што ў кіпарыса маладога.

Глядзі!

(знаходзіць і цягне ад грудзей)

Не адарваць мне кудзерка малога!

(штораз з большым намаганьнем)

Ах, кудзярочак ад дзявочых косаў...

Як толькі да сябе яго прыклаў,

У грудзі валасьніцай коретка ўрос ён
І сотнямі асіных джалаў запалаў,
Упіўся ў цела. Боль мой несучешны!
Вялікія пакуты. Ах! Я вельмі грэшны!

С в я т а р

Цішэй! Ты словы шчырае спагады
Прымі. Нясьцерпны боль, ах, дзеці, дзеці!
Пакайся за грахі – адна парада, –
Гасподзь даруе іх на іншым сьвеце!

П у с т э л ь н і к

Грахі? У чым яны? Няўжо то праўда –
Нявінная мілосьць жахлівай мукі варта?
Даў Бог каханьне і прывабнасьць дзеля жарту?
Душы абедзьве ланцугом выроку
Зьвязаў навечна ў зорную хвіліну!
А да таго, як ўзяў іх са сьвятла вытоку
І скураю пакрыў, бы тленнаю прасьцінай –
Душа была адзінай!
Цяпер вакол нас мора злосьці б'ецца,
Расьцягнуты ланцуг, але яшчэ ня рвецца,
Нам разысьціся назаўжды перашкаджае,
Але нідзе ня можам мы спаткацца блізка,
І лёс душы дзьве разам вымушае
Кружыцца з прыхамаці вольнага вятрыска...

Сь в я т а р

Што Бог зьяднаў, то разьяднаць ня могуць людзі,
Пакуты вашы скончацца, мо шчасьце будзе.

П у с т э л ь н і к

Хіба вось узяліцім над сваім прахкім целам,
Душа з душой зьліюцца ў новай дзеі,
Бо тут, паміж людзей, памерлі ўсе надзеі,
Растаньне вечнае для нас на сьвеце белым.

(пасья паўзы)

Перада мной мінулага ўстае карціна:
Іду па садзе. Восень. Холаду павевы,
Малітваў і псальмоў перабіраю сьпевы,
Каб думы зьбіць – на ранку зьехаць я павінны,
Як адшукаць для сэрца, мяккага адвеку,
Браню – стрываць апошніх словаў небясьпеку!
Блукаў па зарасьцях, куды глядзелі вочы,
Была прыемнай ноч. Таксама ўспамінаю:
Расінкамі пакрылася ўся шыр зямная,
Прайшоў нядаўна невялікі дожджык,
Імгла ахутала разлогі, быццам мора сьнегу,
А з края аднаго ідзе, лавінай, хмара –
З другога – месяц прычакаў зары пажару.
У небе зоркі тонуць па начным абегу,
А ўверсе – астрачка мігціць усходняя,
З тае пары вітаюся я зь ёй штодня!
Я паглядзеў вакол... Там, блізка, ля альтанкі,
Прыкмеціў неспадзянкі, –
Бялеецца сукенка паміж дрэваў цёмных...
Яна стаіць, як помнік над магілай,
Зірнула і адбегла, матыльку падобна,
Спынілася, а вочы ўзьняць ня мае сілы.
На бледным твары выраз мукі, жалю,
А на шчацэ зіхціць сьлязінка,
Я непрыкметнай падышоў сьцяжынкай:
«На раніцу, – сказаў, – зьяжджаю».
«Бывай», – мне адказала... Я пачуў ледзь-ледзь:
«Забудзь!» Забудзь! О, лёгка толькі гаварыць!
Скажы, ці можаш, любая, свой цень скарыць,
Каб за табою не пасьмеў ляцець?
О, лёгка толькі гаварыць!
Забудзь!!

(сьпявае)

Годзе сэрцу ўжо шугаць,
Кожны выйдзе на шлях свой,
Буду век цябе...
(абрывае сьпеў) помніць...
(ківае галавой)

(сьпявае)

Не магу я быць тваёй.

Ах, толькі помніць: «Раніцай зьяжджаю»...
Бяру за рукі, лёгка паціскаю.

(сьпявае)

Пекная, як сам анёлак раю,
Прыгажэйшая за ўсіх дзяўчына,
Погляд ясны, быццам сонца ў маі,
Што люструецца ў крыніцы плыннай.

Пацалунак – кветкі боскай песьцік
Як прамень зьліваецца з праменем,
Як сплятаюцца дзвюх лютняў песьні
У гармонію адным імкненьнем –

Сэрцы, вусны сьцяліся ўжо разам!
І душа душу пачуцьцем паліць
Неба і зямля адзіным зьвязам
Каля ног трапечуць, б'юцца хваляй!⁶

Ах, ойча, не прачуеш ты майго расказа,
Бо не кранаў каханкі вуснаў ані разу,
Блюзьнераць хай гулякі ў сьвеце – тваё сэрца
Ўжо скамянелае, ці здатна разагрэцца?
О, любая, я зьведаў неба вышыню
Калі цябе пацалаваў упершыню!

(сьпявае)

Пацалунак – кветкі боскай песьцік
Як прамень зьліваецца з праменем,
Як сплятаюцца дзвюх лютняў песьні
У гармонію адным імкненьнем.

⁶ з Шылера. *Заўвага аўтара*.

(хапае дзіцё і хоча пацалаваць; дзіцё ўцякае)

Сь в я т а р

Ня бойся, ён нам роўны чалавек, набожны...

П у с т э л ь н і к

Ад нешчасьліўца уцякае кожны,
Нібыта ад страшыдла зь пекла!
Ах, і яна таксама зьбегла!
«Бывай здаровы!» – і па-за вясніцамі
Зьнікае вокамгненнай бліскавіцаю.

(да дзяцей)

Чаму так хутка ад мяне пабегла?
Чым напалохаў? Позіркам нялоўкім?
Ці гэстам альбо слоўкам?
Прыпомніць мушу...

(узгадвае)

Змрочнае насланьне...
Ах! Не! Як на сваёй далоні, бачу
Выразныя малюнкi нашага растанья,
А словы разьвітання? Ці няўжо іх страчу?

(з жалем)

Ах, ойча, разьвітання словы:
«Зьяжджаю я... Бывай здарова!»
«Бывай... – і кіпарысаву галінку адрывае, –
Апошняе,

(паказвае на зямлю)

што лёс нам пакідае»,—
Сказала і па-за вясніцамі
Зіхоткай зьнікла бліскавіцаю.

Сь в я т а р

Мой браце, шчыра спачуваю твайму болю,
Павер ёсьць бядакі, не параўнаць з табою,
А колькіх я правёў да вечнага спакою,
І бацьку з маці ўжо даўно я пахаваў,
Анёлкамі на неба ўзяты дзетак двое,
Там і мая сяброўка шчасьця і нядолі,
Ах, мая жонка, – як яе кахаў!
Ну што ж рабіць, Бог да сябе забраў,
Няхай вяршыцца ўсё Ягонай воляй!

Пустэльнік
(моцна)

Што? Жонка!

Сьвятар

Успамін той сэрца разрывае!

Пустэльнік

Чаму так, дзе не азірнуся – плач па жонках!
Віны няма – з тваёй ня быў знаёмы жонкай.
(схамянуўшыся)

Уцеху ад мяне прымі, мне бачна звонку,—
Ужо да сьмерці не была яна жывая.

Сьвятар

Як то?

Пустэльнік
(мацней)

Бо дзеўчына, што жонкаю названа,
Жыўцом нібы ў зямельку пахавана.
Ад бацькі, маткі, сёстраў, брата,
Сябровак блізкіх і ад гульняў, сьвятаў,
Адмовілася над чужым парогам.

Сьвятар

Хаця, заслона жалю твае словы акрывае,
Па кім гаруеш, падаецца, што жывая?

Пустэльнік
(зь іроніяй)

Жывая? Так мне ёсьць за што аддзячыць Богу.
Як? Ты ня верыш? Але што табе здаецца?
Дык прысягну, уклечу ля крыжа, мой ойча,
Яна няма й не ажыве аднойчы.
(пасля паўзы, павольна)

Сьмерць нам розная даецца,
Ёсьць звычайная – будзёнка!
Паміраюць муж, ці жонка,
Дзед стары... Ох, паміраньне
Адбываецца штохвілі.
Так пайшла ад нас Марыля,
Што сьпявала на паляне.
(*сьпявае*)
Там дзе Нёманавы плыні
Струмяняцца па даліне,
Быў зялёны курганок,
А па ім, нібы вянок –
Церні, ружы і маліна...
(*перастае сьпяваць*)
Ах, то жорсткая карціна,
Калі пекнасьць ў жыцьця квецце
Толькі узышла на сьвеце,
Развітацца мусіць зь любым сьветам.
Бледная зьлягла ў пасьцелі,
Як імглісты ў небе ранак.
Сталі побач і зьнямелі,
Смутны ойча ля галоўкі,
Засмучоная чалядка,
Засмучоная сяброўка,
І смутнейшая зь іх – матка,
Найсмутнейшы там каханак.
Паглядзі, краса спадае,
Позірк ясны замірае,
Але сьвеціць, яшчэ сьвеціць!
Вусны – былі ружа ў цьвеце, –
Бляск губляюць пурпуровы,
Як зь півоні выпадкова
Выляцеў пялёстак вузкі,
Сіні цень упаў на вусны.
Узьнялася ледзь над ложкам,
Абвяла усіх вачыма...
Потым сьцішылася ў ложку
Зь белаю смугой на твары.
Халаднеюць рукі, ножкі,
Сэрца б'ецца слаба, зараз
Перастане. Ах, дзяўчына!
Вочкі – зыркя рамонкі,
Зьзялі, быццам дьямэнты.
Паглядзі, яны схавалі

Промнік у маім пярсыцёнку –
Так палалі
Яскі трапяткія ў зрэнках...
Духу іскры загасалі,
Як цьмянее бляск пярлінкі,
Як вясёлыя расінкі
Застываюць у крышталі.
Узьнялася ледзь над ложкам,
Абвяла усіх вачыма.
Потым сьцішылася ў ложку
Зь белаю смугой на твары.
Халаднеюць рукі, ножкі,
Сэрца б'ецца слаба, зараз...
Перастала. Ах, дзяўчына!..

Д з і ц я

Памерла? Так? Якая страта!
Знаёмая альбо малодшая сястрыца?
Мы спачуваем шчыра. Мы і тата.
Хай ёй спакой адвечны сьвеціць,
Штодзень мы будзем за яе маліцца!

П у с т э л ь н і к

Бывае сьмерць такою, дзеці,
Але страшнейшая другая,
Што не бярэ, вось так, адразу,
Пакутлівая і даўгая,
Дваіх палоніць і за рукі водзіць –
І толькі нішчыць у мяне надзею,
А ёй ніколечкі ня шкодзіць,
Яна жыве, па сьвеце ходзіць,
Мо колькі сьлёз аброніць зь веек,
І пачуцьцё ў яе ржавее,
Накшталт жалезнага каркаса.
Дваіх палоніць сьмерць такая разам,
І толькі нішчыць у мяне надзею,
А ёй ніколечкі ня шкодзіць –
Здароўем і жыцьцём квітнее.
Хто так памёр... Сказаць ня сьмею!
Жахліва, дзеці, бо тут перад вамі
Стаіць мярцьвяк з адкрытымі вачамі.
(Дзеці ўцякаюць)

Памерла! Плачу несцьціхана.
І людзі зьбегліся наўкола,
Хтось рот шырока разьзявае
І лаецца майму падману,
Другі сьмяецца, ва ўвесь голас
Крычыць: «Вар'ят, яна жывая!»

(да Сьвятара)

Ня вер пустому выскаляку,
Якія чуткі б не тварылі,
Мне сэрца, поп, дало адзнаку –
Няма, няма Марылі!

(пасья паўзы)

Ёсьць трэцяе аблічча сьмерці.
Сьмерць вечная, як у Пісаньні,
Таму ня будзе пакаяньня,
Хто шлях зямны пры ёй завершыць,
Яна мяне чакае, дзеці,
Яна пільнуе дух мой грэшны.

С в я т а р

І перад сьветам і перад сабою, чуеш,
Ты больш, чым перад Панам Богам, грэшны,
Бо чалавек ня дзеля сьлёз ці жартаў сьмешных
Народжаны, а каб тварыць дабро ўсім людзям!
На ўсё жыцьцё іспыты Бог табе рыхтуе,
Забудзь пра драбязу сваю і перад сьветам
Уласны гонар прыстудзі, мы разам будзем
Гасподні слугі да апошніх летаў!
Не ў час ў труне спачыць адно гультай спрабуе,
Пакуль яго сам Бог трубою не абудзіць!

П у с т э л ь н і к

(зьдзіўлены)

Ах, ойча мой! Неверагодна! Звышцудоўна!
(убок)

Няўжо тут дзеяць чарадзеяства штукі!
Альбо падслухаў нас? Згадаў усё даслоўна...

(да Сьвятара)

Я чуў такія ж ад яе навукі!
Як з вуснаў яе ўзяты пасьялядоўна
У вечар той, у часе разьвітання.

(зь іроніяй)

О, так, была тады пара казанья,
І колькі словаў вымаўлена чынных:
«Сябры, навука, слава і айчына!»
Ад сыцен цяпер нахшталт гароху, граду,
Яны адскокваюць стракатаю гурмой.
Калісь паэзія дух распяляла мой,
Спаць не давала слава Мільтыяда.
(сьпявае)
Маладосьць над даляглядам
Дзёрзка сонцам узьлятай,
Чалавецтва ўсё паглядам
Працінай ад края ў край!
І ўсё, што мроіў малады герой,
Развееў подых любай, – толькі цень ад згадак
Лунае, як пылінка па-над ганкам,
Якую матылёк прагоніць часам,
Якую і яна ўдыхнуць магла б міжвольна,
А хоча збудаваць на ёй палацы, замкі.
Я камаром стаў, яна думае – Атлясам,
Які плячмі нябёсы зрушыць здольны.
Дарма! Адна іскрыца ёсьць у чалавека,
Якая запалецца ў нясталым веку,
Мінэрва подыхам яе расквеціць,
І паўстае ў неразьвітых плямёнах,
Мудрэц, які заранкаю Плятона
Праз тысячу гадоў нам сьвеціць.
Зь іскрыцы той успыхвае паходня,
Што волату пакажа шлях вялікай мэты,
Праз дабрыню альбо злачынстваў сотню
З кія пастушага ён зробіць бармы сьвету,
Альбо адзіным махам трон трывалы скіне.
(пасля паўзы, навольна)
Нябянка іншы раз жыцьцё дасьць той іскрыне,
Тады яна ў сабе тлець будзе да канца,
Як у магільні рымскай кнот у каганца.

Сь в я т а р

О, мой герой! У жалях, што так сэрца раяць
Ты не злачынец, а пакутнік страсьці.
Бляск гожасьці яе, што для цябе насланьне, –
Ня можа быць прычынай гора! Ці няшчасьце,
Што гэтак моцна ты кахаеш?
Насьледуй без хвілін ваганья

Душу і пачуцьцё нябеснае істоты.
Вяртаецца злачынец, закаханы, ў цноту,
А ты цнатлівы – да злачынства парываеш!
Тут перашкода паўстае між вамі,
Вы зоркі дзьве схаваныя імглою,
Чакай, імгла спадзе перад вачамі,
І вы зьяднаецеся над зямлёю,
Растаўшыся зь зямнымі ланцугамі!
Вам пачуцьцё празьмернае Пан Бог прабачыць!

П у с т э л ь н і к

Ты ведаеш пра ўсё? Што гэта значыць?
(*пераймае голас Сьвятара*)
Яе душа, як твар прывабны, сьвеціць!
Зямны ланцуг на небе будзе зьбіты!
Пра ўсё ты ведаеш, падслухаў нас нібыта,
Прамовіў словы, што ў сакрэце,
Былі у самым сэрцы скрыты
Ад блізкіх нават мне людзей.
Адну руку трымаючы на кіпарысе,
Другую мы паднеслі да грудзей –
Пра ўсё маўчаць навекі пакляліся.
І я... узгадваю... аднойчы
Калі ў час жывапісу незнарок,
Як па-над струнамі мэлёдыю смычок,
Мой пэндзаль раптам вобраз вынайшаў дзявочы, –
Сябрам малюнак паказаў. Ён іх ня ўзрушыў,
Пачуцьці ім – забава. Нам – жыцьця патрэба,
Душы ня мае вока, што ня бачыць душаў!
Халодным цыркулем яны паставяць меты,
На пекнасьці, як астраном на карце неба.
Інакшы зрок каханкі маюць і паэты!
Кахаю гэтак, што на тым партрэце
Я мілых вуснаў не наважуся крануцца,
Шапну дабранач ёй пры зьяньні зор суквецця,
Калі трапеча лямпа у пакоі, як лучынка,
І я раскрыць каўнер ня сьмею, распрануцца,
Пакуль на вочы кіпарысаву галінку
Не пакладу ёй... Хтось з калегаў хутка
Празн'е пра журбы маёй прычыну –
Нагода ёсьць пусьціць пасьмешку, чутку,
Хтось пазяхне: «Ай, так сабе дзяўчына...»
Другі дадасыць: «Ды ён зусім дзіцятка».

Ах, той стары, з праклятым розумам сваім
Нас, пэўна, выдаў – вось разгадка!
(штораз з большай зьбянтэжанасьцю)
Апавядаў на рынку дзецям, бабам, – а затым
З тых дзетак ці натоўпу хтосьці не стрымаўся,
На споведзі табе ва ўсім прызнаўся.
(з мацнейшым шаленствам)
Маіх прызнаньняў ты падступна дамагаўся?!

Сь в я т а р

Нашто мне плёткі і шляхі падступныя?
Хоць блытаны расказ твой незвычайна,
Таму, чый зрок бяздушшам не прытуплены,
Няцяжка разгадаць каханка тайны.

П у с т э л ь н і к

То праўда! У людзей такая ёсьць натура,
Боль цэлы дзень у сэрцы сьцішана таіцца,
А ўночы ува сьне ўзьнікае бурай,
І выдаць можа чалавек душы тайніцы.
Даўно, даўно выпадак стаўся такі ж самы:
Па першым зь ёй спатканьні я прыйшоў дадому,
Лёг спаць, і слова не сказаўшы анікому,
Прыходжу ранкам з прывітаньнем я да мамы, –
Мне мовіць: «Сын, зрабіўся вельмі ты набожным,
Ноч безупынна шэпчаеш страсныя літаньні
Адной Марыі, найсьвяцейшай паньне».
Я зразумеў памылку – замыкаў пакой.
Цяпер жа не магу быць асьцярожным,
Ня маю дома, там, дзе лягу, – ложка мой.
Я часта летуценю, думкі нібы хвалі!
І шторм ідзе, і хмар кіпеньне,
Вось бліснулі маланкаў іклы,
Абрысаў тысяча ў імгненьне
Пачвараю адной паўсталі
Дый зноўку зьніклі.
Адзіны абразок ня можа ў цемры скрыцца,
Я лягу на пясок, зірну ў зямныя нетры,
Ён нібы месяц на вадзе іскрыцца,
І не крануць яго, як не крануць паветра!
Ці зрок імкне мой у нябёс крыніцу –
А ён успыхвае за ім наўкола

Выявай боскага анёла,
Які на вышыню вышынь імчыцца,
Пасьля, нібы арол, раскіне ветразь пер'я,
(*глядзіць у вышыню*)
Застыне паміж хмар высока,
І перад тым, як рынуцца на зьвера,
Таго заб'е стралою вока;
Палонены ў цянётах далечы, лунае,
І зь месца не скранецца ні на хвілю,
Нібы прыбітыя да неба крыльлі...
Яна вось гэтак нада мною зьзяе!
(*сьпявае*)
Альбо сонца ясна сьвеціць,
Альбо ноч у чорным строі,
Я сачу цябе па сьвеце,
Ты са мной, хоць не са мною.
О так, калі яна ўстае перад вачамі,
У чыстым полі ці ў гаі цяністым я,
«Маўчы», – прашу сябе дарэмна, – словы самі
Зьлятаюць з вуснаў, раптам вымаўлю імя.
Мо й хтось падслухае, распусьціць злую плётку,
А прыхлусіць там кожнаму ў ахвотку.
Я помню ранак. Сонца першы росчырк,
Прайшоў нядаўна невялікі дожджык,
Імгла ў разлогах, быццам гурбы сьнегу,
А на лугах, як дыямэнты, росы зьзяюць,
У небе зоркі тонуць па начным абегу,
А ўверсе астрачка мігціць усходняя,
З тае пары вітаюся я зь ёй штодня.
Там ля альтанкі...
(*спаханіўшыся*)
Думкі, ха-ха-ха, зьбягаюць...
Я не аб тым! О рамантычнае гарэньне!
От, ліха, галавакружэньне...
(*пасля паўзы, прыпамінае*)
Быў ранак іншы, хмарны, пасівелы,
Дождж ліў і вецер сыцюжай дзьмухаў,
Я галаву схаваў у кусьцік.
(*з лагоднай усмешкай*)
Мяне, малятка, і падслухаў,
Ня ведаю, ці толькі енкі,
Ці ён імя тады падслухаў,
Бо надта блізка быў той кусьцік.

Сь в я т а р

О бедны хлопец звар'яцелы!
Што кажаш? Хто цябе падслухаў?

П у с т э л ь н і к (наважна)

Хто? – Пэўна, сьветлячок маленькі,
Які тут поўзаў на галінцы,
Мігцеў і настаўляў свой вусік.
Ах, чалавечнае стварэньне!
Мне захацеў ён сам адкрыцца
(Параду даць, альбо сучешыць):
«Навошта стогны і мучэньні?
Эй, галавы ня варта вешаць,
Бо ты ніколечкі ня вінны,
Што надта пекная дзяўчына.
Я сам нясу пякноты яску,
У ёй мой гонар і пашана,
Хоць кусьцік асьвятляю ясна,
Хоць кажуць гожа сьветлячок,
Да згубы мне яна штуршок –
Фінал наканаваны!
Для яшчарак мы лёгкая здабыча,
Красу сваю пракляў бы я, уласна,
Пярліне той хто будзе рады,
Якая сьмерць на ўсіх нас кліча.
А што рабіць? Ня маю ўлады,
Пакуль жыву – іскра нязгасна».
(Пасьля паўзы, наказвае на сэрца)
Пакуль жыву – іскра нязгасна!

Д з е ц і

Паслухайце, вось цуд які!
Ах, тата, ці ты чуў аб гэтакім цудзе?
(Сьвятар адыходзіць, паціскаючы плячыма)
Ці можа быць, каб чарвякі
Парады прамаўлялі людзям?

П у с т э л ь н і к

Чаму і не? Хадзеце, малыцы, да канторкі,
Схілецеся, падстаўце вушка,
Тут душка просіць вас, каб з гэтай норкі
Была яна ў малітву ўзята.

Д з і ц я

Так-так, так, тата, тата!
Там хтосьці стукае зацята,
Нібы гадзіннік пад падушкай.
Што гэта? Тата? Так-ток-ток?

П у с т э л ь н і к

Маленькі дрэва точыць чарвячок,
А быў вялікім ліхваром!
(да чарвячка)
Што хочаш, душка?
(зьмяняе голас)
«Тры пацеркі прашу я толькі»...
Ага, патрапіў, скнара! Знаў таго я дзеда,
Калісьці быў ён мне суседам,
У золаце ён марыў захлынуцца,
Закрыўшы хату на завалы,
Ня дбаў, што за парогам застаюцца
Удовы і сіроты, шкадаваў ім
І хлеба чэрствае скарынку,
І шэлега адломак, і крупінку.
Душа яго ляжала у мяшку з грашыма.
Цяпер за тое пасья сьмерці –
О, чуеце, як ён сьвідруе, верціць, –
Пакуль ў пекле кару слушную не прыме.
Хто з вас жадае – ласку яму дайце,
Малітву за яго разы тры прачытайце.
(Сьвятар уваходзіць са шклянкаю вады)

П у с т э л ь н і к

(штораз больш зьбянтэжана)

А ты, ты чуеш віскаг злога духа?

С ь в я т а р

О, Божухна, што ён яшчэ прыкмеціў?

(азіраецца)

Няма нічога, цёмна ўсюды, глуха.

П у с т э л ь н і к

Паслухай тут. Настаў жа лепей вуха.

(да дзяцей)

Сюды, сюды хадзеце, мае дзеці,

Ці чуеце?

Д з і ц ё

Так, тата! Так, напраўду!

Там хтосьці кажа.

П у с т э л ь н і к

Што ж, нам дай параду!

С ь в я т а р

Ану спаць, дзеці! Змары вас трывожаць.

Няма ні шоргату нідзе, ні кроку.

П у с т э л ь н і к

(да дзяцей з усмешкай)

Прыродных галасоў стары ўлавіць ня можа.

С ь в я т а р

Мой брат, вазьмі вады ў далоні,

Абмый чало – мо тое дасьць палёгку.

Вада запал твой ахалоніць.

П у с т э л ь н і к

*(мыецца, у гэты момант гадзіннік пачынае біць; пасля
колькіх удараў пустэльнік пралівае ваду і глядзіць
нерухома, засяроджана і панура)*

Вось б'е дзясятая гадзіна,

(крычыць певень)

І певень першы раз прагаласіў.

Жыцьцё мінуе ў часе плынным.

(адна сьвечка на століку гасьне)

І першае сьвятло час загасіў...
Дзьве, дзьве яшчэ гадзіны!
(пачынае дрыжаць)
О, як халодна!
(Сьвятар тым часам зьдзіўлена глядзіць на сьвечку)
Сівер сьвішча праз шчыліны.
Халодна тут!
(ідзе да печкі)
Дзе я?

Сь в я т а р

У сябра дома!

П у с т э л ь н і к
(больш прытомна)

Я, пэўна, настрашыў цябе начной парою,
І крыкам, і адзеньнем дзіўнага пакрою,
Я нешта распавёў? Ты не кажы нікому.
Вандроўнік бедны я, з краёў чужых іду.
(аглядаецца, апрытомніваючы)
Калі прайшоў я напалову свой гасьцінец, –
Мяне абрабаваў
(з усмешкаю)

крылаты маг, злачынец.

Цяпер тым і прыкрыюся, што сам знайду.
(напраўляе вопратку, абрывае зь яе лісьце; з жалем)
Няшчадны, скраў ён у мяне ўсе скарбы сьвету,
Пакінуў толькі цноту шчырага паэта.

Сь в я т а р
(які не адрываючыся глядзеў на сьвечку, да пустэльніка)

Мой Бог, цішэй.
(да дзяцей)
Са сьвечкаю хто гайдамачыць?

П у с т э л ь н і к

Прырода, як і мы, хавае свае тайны,
А кожны цуд ты хочаш думкай растлумачыць.
Няўжо падзей ня бачыў, ойча, незвычайных!?
(з запалам)

Дзівосы ёсьць, якія розум не спазнае!

Сь в я т а р
(*бярэ яго за руку*)

Сын мой!

П у с т э л ь н і к
(*расчулена і здзіўлена*)

Сын мой! Твой голас, быццам бліскавіца,
Выхоплівае розум мой з глыбі зацьменьня.
(*углядаючыся*)
Так, пазнаю, дзе я; хто даў мне ў буру ў крыцца –
Ты бацька мой другі! Айчына тут сьвятая!
Знаёмы, любы дом! Ды ўсё пакорна зьмене!
І дзеткі выраслі, і скронь твая сівая!

С ь в я т а р
(*зьбянтэжаны, бярэ свечку, углядаецца*)

Як? Ведаеш мяне? То – ён! Так быць ня можа!

П у с т э л ь н і к

Я – Густаў.

С ь в я т а р

Густаў! Густаў?
(*абдымае яго*)
О, магутны Божа!
Мой вучань! Сын!

Г у с т а ў
(*абдымае і глядзіць на гадзіньнік*)

Яшчэ магу цябе абняць,
Бо неўзабаве мушу ў край пайсьці далёкі,
Той шлях і ты пасья павінен сам прыняць.
Абдымемся, пакуль не развялі дарогі.

С ь в я т а р

Дзе быў? Чаму такая доўгая вандроўка?
Куды адправіўся і зьнік неспадзявана,
Мой Бог, як быццам у ваду каменьнем кануў.
Не напісаць ліста, не перадаць і слоўка!
Гляджу я, слухаю цябе, а сам нямею,
Краса і гонар моладзі у нашай школе,
Я на цябе вялікія ўскладаў надзеі;
Ці можна так сябе губіць па ўласнай волі?

Г у с т а ў
(з гнева)

Ну што ж, калі казаць мы гэтак пачынаем,
Хто вінаваты, маю права я спытаць,
І адкажу, што ты, бо навучыў чытаць!
І кнігі мне дзівосныя даваў чытаць!
І пеклам для мяне зямлю зрабіў
(з жалем і ўсьмешкай)

і раем.

(мацней і з пагардай)
А тут – толькі зямля!

С ь в я т а р

Што чую? О, мучэньне!
Цябе згубіў я?.. Маю чыстае сумленьне!
Сам пеставаў цябе як сына.

Г у с т а ў

Таму, уласна,
Табе дарую.

С ь в я т а р

Аб адным прасіў у Бога,
Каб я цябе, мой сын, яшчэ жывога ўбачыў.

Г у с т а ў
(абдымае яго)

Абдымемся.
(глядзіць на свечку)
Пакуль яна палае ясна.

Ласкавы Бог сустрэчу гэтую прызначыў.
Ах, вельмі позна...
(глядзіць на гадзіннік)
доўгая назад дарога!

Сь в я т а р

Раскажаш раніцай усе свае прыгоды,
Стаміўся ты, патрэбны табе сон харошы...

Г у с т а ў

О, дзякуй, не магу прыняць тваю лагоду,
Я заплаціць ня маю чым у сваёй ношы.

Сь в я т а р
Ты што?!

Г у с т а ў

Пракляты, хто ня думае пра плату,
На сьвеце акупіць мы ўсім павінны страту,
Калі ня працай, то сьлязьмі ці дабрынёй,
Айцец Нябесны нам цаною незямной
Аплоціць іх... Блукаў я шмат, але пакуты
Свае пакінуў там, дзе ведаў кожны кут я,
Там выплаканы мной пачуцьці ўсе дарэшты.
А новыя даўгі набраць – і быць пасья бязгрэшным!?
(пасья паўзы)

Надысь наведаў дом нябожчыцы матулі,
І ледзь яго пазнаў – адны вятры ў ім дзьмулі.
Куды зірнеш – руіны, пустка і зьнішчэньне,
Плот зеўрае, з падлогі выбіты каменьні.
І на дзядзінцы скрозь трава, дзядоўнік пыльны,
Навокал цішыня, як між крыжоў магільных...
О, іншыя былі прыезды ў тья брамы,
Якімі з далячынь вяртаўся я да мамы.
Насустрач несьліся вясёлыя вітаньні,
Яшчэ за горадам слуг ветлівых спатканьне.
На двор мае браткі, сястрычкі выбягаюць,
– Гэй, Густаў, Густаў! – каламажку запыняюць,
Лятуць назад, смакуюць пернік па дарозе,
Чакае маці з бласлаўленьнем на парозе.
І сябрукі сьпяшаюцца абняць, паціснуць рукі...

Цяпер жа – крохкі друз... Гуляюць ветру гукі.
Чутны сабакі нудны брэх і нейкі стук,
Ах! Ты жывы, наш верны, наш пачцівы Крук,
Ахоўнік і блазьнюк, пястун усёй радзіны,
З прыяцеляў і слуг застаўся тут адзіны.
І голадам зьнясілены, і даўняй ранай,
Пільнуеш дзьверы без замка і дом бяз пана.
– Крук мой! – Бяжыць, хвастом матляе, брэша глуха,
На грудзі ўскочыў мне, завыў і ўпаў бяз духу...
Агонь заўважыў я. Зайшоў. І як кашмар,
Сякеру асьвятліў у цемрадзі ліхтар.
Рабуе злодзей рэшткі дзён, што прамінулі,
У месца б'е, дзе колісь ложка быў матулі,
Ірве масьніцы злодзей і вымае цэглу...
Штурхнуў... Дый вочы ледзь яго на лоб ня ўзьбеглі
Дрыжыць... А я... А я заплакаў... Але ў змроку
Хтось набліжаўся, кій рыпеў пры кожным кроку, –
Старая ў лахманах, на твары сум і стома,
Уся нібы чысцовы прывід невядомы,
Што ценем па пустым нячутна ходзіць гмаху...
Убачыла мяне, жагнаецца ад страху.
– Ня бойся: з намі Бог. Хто ты, мая кахана?
Чаго па доме зьнішчаным блукаеш з рана?
– Нябожа бедная, – мне кажа са сьлязамі,
Жыла я тут у доме з добрымі панамі,
Няхай жа людзям тым спакой адвечны сьвеціць,
Але Пан Бог ня даў ім шчасьця, дый і дзецям,
Памерлі, дом іх кінуты гніе паціху,
І паніч, пэўна, не жыве – няма і слыху.
Кальнула сэрца мне, я сьцяўся ля парога.
– Няўжо мінула ўсё?

Сь в я т а р

Апроч душы і Бога!
Міне ўсё на зямлі: і шчасьце і нядоля.

Г у с т а ў

Твой дом таіць таксама згадкі! Тут пры школе,
Я зь дзецьмі на двары перасыпаў пясок;
Мы бегалі па гнёзды птушак у лясок,
Паблізу ў рэчцы плавалі, будзілі хвалі,
На лузе ў зайца са студэнтамі гулялі.

У гай заходзіў я пад лісьцяў шапаценне,
Гамэра слухаў там, спрачаўся з Тасам,
І разам зь Янам здабываў свабоду Вене!
«Шыхтуйцеся», – паплечнікам крычу; тым часам
Крывавы месяц з хмар паганскіх струмяніцца,
А там навалай немцаў наступаюць роты.
«Паводы карацей. Наставіць дзіды!» Зь лёту
На ворага напаў, – за мною бліскавіцы
Айчынных шабляў! І лятуць з-пад іх віхораў
Цюрбаны і галовы. І лямант б'ецца ў зоры!
У дол убіта зграя пешых янычараў,
У пыле капытоў страшэнны гук удараў.
За вал адкінуты ўжо ворагі далёка!..
Яна прыйшла зірнуць, як мы гулялі, дзеці, –
Нібыта ўзьнікла пад харугваю Прарока,
Тады ўва мне памерлі Готфрыд і Ян Трэці.
Зрабілася яна ўладаркаю маёю,
І думкі толькі пра яе, пры ёй, за ёю,
Паўсюль яна, яе сьляды, яе выявы.
Я помню вочы ўбачыў, годную паставу, –
Няёмка павіталіся тым першым разам.
А там на ўзгорку мы Русо чыталі разам.
Альтанку для яе зрабіў каля крыніцы,
Сюды прыносілі грыбы, і кветкі, і суніцы,
Над ручаём любілі пастаяць з вудою,
Дзе стронгу бачна пад празрыстаю вадою.
А сёньня...

(плача)

С ь в я т а р

Плач, але, на жаль, боль успамінаў
Нас толькі мучыць, ён ня зьменіць бег хвілінаў.

Г у с т а ў

Пасьля гадоў і чарады выпрабаваньняў
Вярнуўся ў дом шчаслівы я ў гаротным стане.
Камень вось уяві, – твайго дзяцінства цацка,
Яго ты ўзяў, вандроўкі зь ім дзяліў па-брацку.
Пасьля прынёс назад таму даць чалавеку,
Што пеставаў цябе на самым раньнім веку,
Але пад галаву памерламу старому
Паклаў яго, аддчуўшы гостры жаль і стому,

Калі камень ня пусьціць горкую сьлязіну,
Яго і без суда ты ў пекла можаш кінуць!

Сь в я т а р

Нягоркая сьляза, калі за часам жорсткім,
Прымешана пра шчасьце памяць – нэктар боскі;
Спагада, чуласьць сьвецяцца у той сьлязінцы!
Атрута горкая, хіба, сьляза злачынца!

Г у с т а ў

Далей паслухай! Я пайшоў гуляць па садзе,
Тут прахалода, як раней, ліецца па прасадзе,
І тымі ж хмарамі пакрытыя нябёсы,
І месяц бледны; дьямэнтавыя росы.
Туман зямлю, нібы калядны сьнег, аточыў,
І тоне зораў грамада ў глыбінях ночы,
І астрачка мая зіхціць усходняя,
Якая той парой сьвяціла нам штодня
Ў мясьцінах яснага юнацтва... Запалілі
Пачуцьці сэрца мне і раны ў ім адкрылі...
Усё як і раней, аднак яе няма!
Чу... шolah ля альтанкі – ці няўжо яна?!
Не, замець лёгкая вір лісьцяў падхапіла.
Альтанка! Шчасьця ты калыска і... магіла.
Я тут знайшоў... Я тут згубіў... Яна ж учора
Была тут і ўдыхала пах, што кветкі дораць!
Вакол агледзеў – марна! Марна зрок блукаў,
Малога толькі я прыкмеціў павука,
Зь лістка зьвісаў – слабая ўецца павуцінка,—
Мы зь ім са сьветам злучаны ледзь-ледзь, ніцінкай!..
Стаміўся, і ў альтанцы я прысеў на лаўку,
На ёй букецік, і лісточак па-над траўкай –
Маленькі той лісток, лістка майго палова!
(дастае лісток)

Апошнія напамніў словы: «Будзь здарова!»
Мой даўні сябар, вось ізноў з табой спаткаўся,
Час доўгі зь ім я размаўляў, пра ўсё пытаўся.
Ці прачынаецца яна ня вельмі рана?
Якія п'есы грае на фартэпіяна?
Якою на прагулцы цешыцца крыніцай?
Дзе любіць сумаваць яна, дзе весяліцца?
Румянец ці палае на шчаках яе,

Калі сама зьнячэўку ўспомніць пра мяне?
Што чую! – За цікаўнасьць Бог мяне карае! –
(са злосьцю б'е сябе па лбе)

Замужняя!

(сьпявае)

Сьпярша...

(абрывае песьню, зьвяртаецца да дзяцей)

Вось песенка старая.

(сьпявае)

Сьпярша цябе дзяўчына

Успомніць штохвіліну.

Х о р д з я ц е й

Кахае так дзяўчына,

Успомніць штохвіліну.

Г у с т а ў

Затым у той дзяўчыны

На дзень раз успаміны.

Х о р д з я ц е й

Пасьля табе «дабрыдзень»

Прашэпча раз на тыдзень.

Г у с т а ў

І ўсьцяж не забывае,

Штомесяц узгадае.

Х о р д з я ц е й

Ого, не забывае,

Штомесяц узгадае.

Г у с т а ў

Бягуць вады струмені.

Згас памяці ўзыход,

Прыпомніць на Вялікдзень,

Хоць раз адзін на год.

Х о р д з я ц е й

Сардэчная дзяўчына –
На год раз успаміны.

Г у с т а ў

Ёй нельга памяткаў!
(*паказвае на лісток*)

І з памяці парога,
Як прах, адкінула прэч рэшцінку былога...
Я помню! Там далей, за агароджай саду:
Агні, палац; незразумелая мне ўлада
Зьбівае крок мой, вабіць, дзе стаяць карэты,
Дзе фурманы гамоняць... І ля парапэту
Я праз акна крышталёў убаць – госьці ў зале,
Музыкі граюць... Пэўна сьвята там спраўлялі.
Тост кажуць, нехта выкрыкнуў: «Няхай жыве!»
Падхоплены той заклік над сталом плыве.
«Няхай жыве, – міжвольна паўтарыў іх словы,
У думках без журбы дадаў. – Дык будзь здарова!»
Бяседа незнаёмца ўзахапкі ўсхваляе,
Сьвятар прамоваю каханкаў бласлаўляе!
І раптам... (Ах, забіты успамінам я!)
Мой Бог! Ён вымаўляе там яе імя!
(*быццам углядаецца ў дзьверы*)
Ня веру! Ледзь пазнаць за зьяньнем і за званам –
Яна – так! Кажы ціха: «Дзякуем, васпан».
Разьюшаны, асьлеплены, хацеў рамянам
Шкло выціснуць... І сам бяз памяці упаў...
(*пасьля паўзы*)
Але ж тады ня памяць страціў я, а розум!

С ь в я т а р

Ты сам шукаў добраахвотнае пакуты!

Г у с т а ў

Як труп, я, кінуты, ляжаў, і толькі сьлёзы
Зіхцелі на траве, каля вясельля смуты:
Апошні міг двубоя ласкі і атруты!
Ачнуўся – ўжо ні гуку. Хвілю я чакаю –
Усход крывавіць, быццам неба крэсьляць лёзы, –

Як вечнасьць тая хвіля, і, як бліскавіца!
У судны час яна павінна паўтарыцца!
(*пасья паўзы, павольна*)
Анёлам сьмерці я так выгнаны быў з раю.

Сь в я т а р

Ты не цьвялі на паўзагоеную рану,
Старая ёсьць і слухная перасьцярога,
Падзеі, што прайшлі, нанова не паўстануць,
Павінны пазнаваць мы волю Пана Бога!

Г у с т а ў

(*з жалем*)

О, не! Для нас быць разам – Бога прызначэньне!
Адна нам зорка зьзяла ў часе нараджэньня,
Гадамі роўныя і зьнешне, як блізьняты,
Бы кроплі дзве, хоць з розных плыняў дзей узяты,
Адно і тое ж думалі, адно любілі
І ненавідзелі аднолькава па сіле,
Адно і тое ж нам пачуцьці запаляла!
Бог завязаў вузлы,
(*з глыбокім смуткам*)

а ты іх разарвала!

(*гучней, гнеўна*)

Жанчына! Марная пушынка! Сам анёлак
Зайздросьціць яе лёгкасьці. Істота ветру!
Але душа яе – ніжэй, чым пекла нетры –
Ёй вочы засьціць золата павабны ўсполах.
Куфэрак гонару, але ўнутры – так пуста.
Хай золатам паўстане ўсё наўкола,
Чаго крануцца яе сэрца, вусны,
Цалуй жа золата, яго бяздушны холад!..
І ўсё ж, калі б я выбар сёньня меў,
Вось найпрыгожая, казалі б мне, дзяўчына,
Якую Бог дагэтуль паказаць ня сьмеў,
Пякнейшая, чымся анёл пад аблачынай,
Чым сны мае альбо паэтава натхненьне,
Чым нават ты... Я за цябе яе аддам,
За позірку твайго імгненьне!
І каб у склад пасагу
Прапанавалі б мне ўсе скарбы Тага⁷,

⁷ Рака ў Гішпаніі, якая лічылася залатаноснай.

Жыцьцё ў раі і сад нябесны сам...
Усё я за цябе аддам!
А ёй і позірку не падарую!
Каб за сваю красу і разнастайнасьць бляску
Яна прасіла ад мяне каханьне
Альбо жыцьця таго малую частку,
Табе якое цалкам ахвярую,
Каб год прасіла мой ці месяц, тыдзень,
Ці на адну хвіліну ласкі,
Ці больш чым ветліва сказаць «дабрыдзень»...
Не!... Не магу!... Я іншую кахаць ня ў стане!

(Сувора)

А ты з халодным сэрцам і паглядам
Прамовіла сьмяротнае наканаваньне –
Зазьзялі апраметныя кастры,
Яны ланцуг, які да гэтае пары
Нас скоўваў, – распалілі дабяла, пракляты!
Спакусьніца! Забіла ты мяне каварна!
Нябёсы пакараюць! Час ідзе адплаты!
Сам я... не адпушчу бяскарна,
За здраду расквітаюся з табой!

(дастае штылет; з гнеўнай іроніяй)

Бліскотку вась нясу для ясных панаў,
Ёй для тастоў я нацаджу віна ў келіхі,
Вянец жа твой, жанчына, параджэньне ліха,
Табе на шыі зацягну пятлёй!

І як уласнасьць, звалаку цябе я ў пекла!

Іду!

(спыняецца і задумваецца)

О, не – забіць яе на векі.

Мне трэба быць зласьней за ўсіх шатанаў,
Дык прэч жалезьзе!

(хавае штылет)

Памяць будзе ёй пакутай!

(Сьвятар адыходзіць)

Няхай яе клінкі сумленьня раняць!

Пайду бяз зброі ды атруты,

І словам сьвята я ня буду ганіць,

Я толькі пагляджу у твар ёй проста

У залі, дзе віно разьліта на стале!..

З кашуляю парванай, зь лісьцем на чале

Я выйшаў перад каралевай тостаў,

І раптам зграя з-за стала прыўстала –

Келіхі ўскінулі, крычаць: «Тваё здароўе!»),

Прысесьці просяць; нібы ў моры скалы
Стаю, неварухнуўшыся, бязмоўны.
Вакол жа скокі пачаліся.
Эй! Запрашаюць, задзіраючы галовы,
А я да сэрца прыціскаю лісьцік
І не кажу ім ані слова!
Тады яна з анельскім чараваньнем
Пытаецца ў мяне: «Госьць мой, адкуль да нас
Вы прыбылі? Хто вы? Як клічуць вас?»
Але ў адказ – маё маўчаньне.
І толькі позіркам зьмяі
Палю яе бязь літасьці і шкадаваньня –
Хай будзе мёртвай, як камень на скрыжаваньні!
Наскрозь працята будзе позіркам маім!
Як дым пякельны ёй ўвап'юся пад павекі
І адаб'юся ў памяці навекі.
Так буду ў яе думках цэлы дзень я
І ў ночы, ува сьне... і ў летуценьнях.
(*павольна з пачуцьцём*)
Яна – на траўцы лёгкая пушынка,
Зэфіру асьцярожна можна дзьмухаць,
Яна страшыцца рэзкіх рухаў,
Пагроза ёй сьляза, расінка.
Неасьцярожны стогн мой гучны
Усю міжволі скаланае,
Настрой яе мой смутак ценем ахінае:
Абодвух душы адчувалі мы выключна, –
Адзін падумае, другі адразу адгадае,
Раскрые сэрца запаветную тайніцу,
Убачыўшы на твары зморшчынку адчаю
Ці ўсьмешку... Бачна ўсё, як у крыніцы.
І пачуцьцё ледзь толькі загарыцца
Ў маіх вачах – анёлам раю
Ёй проста ў сэрца пранікае,
Дый мне ў адказ ў вачах яе іскрыцца!
Ах! Гэтак я кахаў... Даў волю засмучэньню!
Няўжо каханая належыць асуджэньню!
Чым вінаватая яна?
Якой жа саграшыла дзеяй?
Былі яе размовы, што салодкая мана?
Давала беспадстаўныя надзеі,
Якімі вабіла, дражніла?
Сурочным поглядам прываражыла?
Ці прысягала мне па дарагой цане?

Дый не, я сам прыдумваў чары і акуды,
І мроямі на яве і ўва сьне
Сабе рабіў пякучую атруту,
І сам ахвотна выпіў пакрысе.
Цяпер цярплю пакуты!
Якія ідэалы дух мой узьнясе?
Дзе дабрачыннасьць? Гонар? Слава?
Нічога, ах! Адзінае каханьне – існасьць!
Але патрабаваць што маю права?
Я не прашу ўзаемнасьці, а блізкасьць
Адчулі б мы, як родныя сястра і брат,
І толькі маю захаваць – яе пагляд.
Згадзіўся б і на гэта, каб я мог уночы
Ці ўдзень, ці ўвечар альбо на сьвітаньні
Спаткаць яе з ласкавым прывітаньнем,
Наблізіцца ціхутка, зазірнуць у вочы.
Вось шчасьце!

(пасья паўзы)

Трызьніць, распяляць сябе ня варта!

Я нават не змагу яе цяпер аклікнуць,
Яна заўсёды пад нагледам варты.
Дык што? Сысьці мне... Зьнікнуць.
Так! Памерці!

(з жалем)

Каменьні-людзі! Ня ведаць вам,

Як цяжка паміраць пустэльніку.
Самотны ён, хаця навокал – акіян
Жыцьця. Далоні сябра на пасьцелі сну
Бяссоннага павекі не закрыюць зь мірам,
Вянкі ня лягуць на труну; да дому
Спрадвечнасьці не правядзе ніхто, і жвіру
Ня кінуць. Дый паплакаць анікому!
Хай гэта ўсё ўявіцца табе,
Як памяць пра маіх пачуцьцяў мукі,
На дзень, хіба, тваю галоўку абаўе
Жалобны вэлюм, чорныя карункі.
Сьлязінка смутку ў вочках заблішчыць,
Падумаеш: «Ён так мяне кахаў»...

(зь дзікай іроніяй)

Стой, жаласны піскун, стой, не вішчы,
Нібы дзіця, ад крыўды застагнаў –
Усё ўзялі нябёсы: розум і душу...
Аскепкі гонару ўсё ж нельга адабраць!
Жывы ня здольны быў я жабраваць!

І мёртвы літасьці не папрашу!

(рашуча)

Рабі што хочаш ты! Сабе сама будзь паней!

Забудзь! Забуду я!

(зьбянтэжана)

Навекі забываю...

(задумваецца)

Яе абрысы ўсё цямней... ужо расталі,

Раскрыліся ўжо вечнасьці ўладаньні...

Мінулым шалам пагарджаю!

(Паўза)

Ах! Уздыхаю я... Аб чым? Аб той жа пані!

І нават мёртвы я забыць яе ня ў стане!

Паўсюль яна стаіць, наяве сьніцца!

Сьлязінкі коцяцца – яна па мне рыдае!

(з жалем)

Плач, любая: твой Густаў памірае!

(рашуча)

Ну, далей, Густаў, сьмела!

(уздымае штылет)

(з жалем)

Ня бойся, мілая, ён не баіцца!

Чаго шкадуеш ты – з сабой не забірае,

Табе – усё, што меў на сьвеце белым!

І сьвяты, і жыцьцё, зямля і неба!

(гнеўна)

Нічога мне твайго... ні сьлёз... ня трэба!

(да Сьвятара, які ўваходзіць са слугамі)

Калі чароўную дзяўчыну... Не, кабету

(з шаленствам і нарастаючай моцай)

Ты ўбачыш, пра мяне яна спытае раптам,

Дык не кажы, што надта

Тужыў і згінуў ад свайго штылета...

Паведай так, ён быў заўжды румяны,

Любіў у карты пагуляць, ня ведаў гора,

Ніколі і не ўспамінаў каханай,

Нядрэнным славіўся танцорам,

Аднойчы ў танцы

(б'е сябе па назе)

вывіхнуў нагу,

Так і памёр!

(устрамляе ў сябе штылет)

Сь в я т а р

Пабойся Бога! Ці я зразумець магу?
(хапае яго за руку, Густаў стаіць; гадзіньнік
пачынае біць)

Г у с т а ў
(змагаецца са сьмерцю, глядзіць на гадзіньнік)

Ланцуг бразгоча. Адзінаццаць.

К с ё н д з

Ах, Густаў!

(Певень сьпявае другі раз)

Г у с т а ў

О, другі сьпявае раз!
Час настае са сьветам разьвітацца.
(гадзіньнік перастае біць, гасьне другая сьвечка)
Агонь другі пагас!
Канец! Яго прысьпешыў я?!
(дастае штылет з раны і хавае)

Сь в я т а р

Ратуйце! Божа, памажы сваёй парадаю!
Штылет сабе ўстраміў да самага цаўя!
Ахвяраю вар'яцтва паў!

Г у с т а ў
(з халоднай усьмешкай)

А л е ж н я п а д а ю !

Сь в я т а р
(бярэ яго за руку)

О, Густаў! Грэх даруй яму, магутны Божа.

Г у с т а ў

Ах, не турбуйся, калі ласка, пра мяне,
Зьдзяйсняецца такое дзень ня кожны,
Асуджаны – так сталася – дзеля навукі,
Вось паўтарыў тут, што было раней.

Сь в я т а р

Што гэта?

Г у с т а ў

Чары, варажба і штукі.

Сь в я т а р

Ах, Божухна, дрыжаць ад страху ногі...
Ісус Марыя, што ўсё гэта значыць?

Г у с т а ў

(глядзіць на гадзіннік)

Прайшлі гадзіны дзье: любові, плача.
Цяпер прыходзіць час перасыцярогі.

Сь в я т а р

(спрабуючы прымусіць яго сесці)

Сядай і набяры паветра ў грудзі,
Агледзець раны мне дазволь.

Г у с т а ў

Даю я слова:

Да дня апошняга штылет у похвах будзе.
І не хвалойся, ойча, я зусім здаровы!

Сь в я т а р

Што гэта? Я не разумею?

Г у с т а ў

Плён трызьнення.
Альбо акуды? – Ды, усё ж, існуе зброя,

Прыдатная для барацьбы з душою,
Што не кране цялеснага адзеньня!
Я гэтай зброяй быў забіты двойчы...
(пасья паўзы з усьмешкаю)
Ёй пры жыцьці былі – дзяўчыны вочы!
(панура)
А пасья сьмерці – распачная скруха.

С в в я т а р

Ў імя Айца, і Сына, і Сьвятога Духа!
Чаго стаіш, як у зямлю мярцьвяк убіты.
Ах, вочы, далібог, нібы бяльмом пакрыты.
Стаў пульс... Халодныя, як лёд, твае далоні.
Што значыць гэта ўсё?

Г у с т а ў

Пазьней скажу, ня сёньня!
Паслухай, для чаго я зноў на сьвет зьявіўся...
У час, калі прыйшоў я да твайго парога,
Ты разам зь дзецьмі за нябожчыкаў маліўся,
Ахвярна літасьці да іх прасіў у Бога.

С в в я т а р

(хапае расьпяцьце)

Закончыць трэба!
(бярэ дзяцей да сябе)

Г у с т а ў

Прызнайся мне прысягай кроўнай
У пекла, у чысьцец ці верыш?

С в в я т а р

Веру безумоўна!
Ва ўсё, што адкрывае нам Пісьмо Хрыстова,
Чаму Касьцёл нас вучыць. Ён – душы ахова!

Г у с т а ў

А веру, што народ здаўна захоўваў сьвята,

Ты падзяляеш? Ах, Дзяды – дзень памінаньня!
Скажы, чаму забараняеш гэта сьвята?

С ь в я т а р

З паганскіх прымхаў, жахаў, невуцкіх паданьняў
Дзяды бяруць пачатак. І Касьцёла ўлада –
Люд выхаваць і выбіць рэшты забабонаў.

Г у с т а ў

(паказвае на зямлю)

Прыслухайся да нас, вось шчырая парада!
Вярні Дзяды, там ля Нябёсаў трону,
Калі жыцьцё узважаюць на шалях,
Адна сьвяза слугі над целам пана,
Што зьбегла зь веек шчыра засмучоных,
Важней, чымся публічныя прызнаньні ў жалю,
Чым галашэньні баб, дзе фальш не прыхавана!
Калі насамерэч сваяка шкадуюць,
Народ яму запаліць над магілай сьвечку,
І вечнасьці вятры яе ўжо не задзьмуюць!
Я ведаю, калі хлябец ці перапечку,
Ці мёду пакладуць на мокры жвір...
Ці зменяю мукі яго пасыпяць ціха, –
Душу насыціць тое лепш, чым вір
Радні на балі, зладжаным зь дзяржаўнай пыхай.

С ь в я т а р

Маўчы! Дзяды – ня сьвята, а начныя сходкі
На могілках ці на глухой паляне,
Дзікунскія абрады, чары, плёткі,
Няма да цемрашальства абароны,
Паўсюль бязбожныя раяцца забабоны
Пра духаў ночы, упыроў і зданяў!

Г у с т а ў

Так?! Духаў не існуе?
(зь іроніяй)

Ня мае сьвет души?

Падобны да бліскучага шкілета,
Якога лекар тайнай ніткай зварушыў?

А мо, нібы гадзіньнік ён, вялізны,
Цяжар сусьветны круціць мэханізмы?
(з *усьмешкай*)
Ня знаць вам, хто падвесіў вагі сьвету!
Пра колы ды спружыны розум вас навучыць,
Але ня бачыце ў руцэ вы ключык!
Калі б зямное покрыва з вачэй упала –
Вакол сябе ты ўгледзеў жыццяў бы нямала,
Што надаюць змярцьвелае куле сьвету рух.
(да *дзяцей, якія ўваходзяць*)
Прыстаўце вуха да канторкі, дзеці.
(да *канторкі*)
Чаго жадаеш, змрочны дух?

Г о л а с з к а н т о р к і

Тры пацеркі, каб не цярпець па сьмерці.

С ь в я т а р
(*страшэнна зьбянтэжаны*)

О, Божухна... Эй! Альтарыста абудзеце,
Ах, слова стала целам! Эй! Сюды ўсе йдзеце!

Г у с т а ў

Саромся, мой сьвятар... Дзе розум, а дзе вера?!
Мацнейшы крыж, чым варта, што сюды
прымчыцца.
А хто баіцца Бога – тут чаго страшыцца?

С ь в я т а р

Кажы, што патрабуеш... Ах, упыр! Хімера!

Г у с т а ў

Я сам – нічога... Але проськаў – цэлы сьвет...
(*ловіць каля сьвечкі матыля*)
Цю... Вось матыль крылаты... як штyleт.
(да *Сьвятара, наказвае матыля*)
Паўсюдна вочкамі мігцяць яго сабраты,
Яны раяцца і свае сплятаюць спраты
Нябачнай павуцінаю злачынстваў, здрады.

Але для шэрых матылёў быць пад праменьнем
З усіх найгоршым лічыцца мучэньнем –
Лятуць хмарынай загасіць агонь лямпады.
Глядзі, адзін вялікі, зграбны, франт вусаты,
Напэўна каралёк быў альбо пан багаты,
Бяз розуму, затое шмат пагарды хворай,
Цень крылаў поўз па ўсёй краіне сеткай кратаў.
А там што за мятлюк сьлізготны і куртаты,
Быў паслухмяным цэнзарам прыдворным,
Губіў мастацтва кветкі ён заўзята,
Зуб запускаячы гадзюкі,
І, пырскаючы жоўцю чорнай,
Сваім атрутным тонкім джалам
З маленькага зародку зьніштажаў ён
Усходы новыя навукі.
А тыя, сноўдаюць, гудуць нясьцерпныя,
Гаспадарам сваім, на выгляд, верныя,
Лісьліўцы, плеткары, прыслугачы,
Лятуць, ствараючы зласлоўя вецер,
На парасткі свабоды зграяй саранчы.
Настане страшны суд іх забыцьцё пакрые!
За вусякоў такіх, о мае дзеці,
Ня трэба слова замаўляць сьвятой Марыі.
Хоць ёсьць, хто варты літасьці і ў гэтай драме –
Твае прыяцелі і вучні –
Каго лічылі мы надзейнымі сябрамі,
Якім жар сэрца разьдзімаў ты штучна.
От доля, пырхаць зь цемры да сьвятла няспынна!
Цяпер я абвяшчу: над вечнасьці парогам
Жыцьцё я сьцяў у тры кароткія гадзіны.
Табе, а празь цябе – усім, даў засьцярогу.
Ня мне, а ім, нясі імшы ахвяры,
Нічога апрача ўспамінаў не жадаю.
Было жыцьцё за грэх мой цяжкай карай,
Цяпер ня знаю, муку я ці ўзнагароду маю.
Хто на зямлі пазнаўшы райскія пяшчоты,
Другую сам палову адшукаў сваёй істоты,
Хто цалкам сэрцам і душой ў каханьні гінуў,
Заўжды той будзе побач зь мілаю дзяўчынай!
Яна ўладарыць думкамі, натхнёньнем!
Я пасьля сьмерці ўсюды сэрцам зь ёю
Быць мушу, і за постацьцю мне дарагою
Лячу скаронным ценем.
Хто верны быў стваральніку зямному,

Прыняты будзе той на райскае улоньне,
А хто зь нячыстым жыў – патрапіць у бяздоньне,
Там суджана спаліцца ўсяму злому...
Але, на шчасьце, нас вялі анёлы,
Сьмех будучыні мне і ёй – вясёлы!
Калі за ёй блукаю ценем непачутым, –
Бываю я ў раі ці ў пекле лютым.
Дзе ўспомніць пра мяне, пралье дзе сьлёзку,
Я ветрыкам папраўлю ёй прычоску,
Альбо ў паветраны струмень сам пранікаю –
Яна мяне ўдыхае!
Хто ведае каханьня крохкасьць і няпэўнасьць,
Быць можа да мяне адчуе рэўнасьць!
Так буду ценем красьціся нявольным
За поступаю я па ўсёй плянэце,
Пакуль яна жыве на белым сьвеце,
І ў неба я ўздымуся зь мілай, як з анёлам!
(гадзіннік пачынае біць)

(сьпявае)

Слухайце і зважце ў сябе лепей,
Так, паводле Божага наказу:
Хто да сьмерці пабываў на небе,
Мёртвы ў неба трапіць не адразу.

*(Гадзіннік перастае біць, крычыць певень,
лямпа перад абразом гасьне,
Густаў зьнікае)*

Х о р

Слухайма, зважайма ў сябе лепей,
Так, паводле Божага наказу:
Хто да сьмерці пабываў на небе,
Мёртвы ў неба трапіць не адразу.

Дзяды

Частка III

(«Дрэздэнская»)

Польшча з паўстагодзьдзя ўяўляе сабой карціну з аднаго боку безупынай, нестамлёнай і бязьлітаснай жорсткасьці тыранаў, а з другога – такой бязьмежнай самаахвярнасьці народа і такой упартай трываласьці, якім не было прыкладу ад часу перасьледу хрысьціянства. Здаецца, што цары і

каралі, як некалі Ірад, маюць прадчуваньне пра зьяўленьне новага сьвятла на зямлі і пра блізкі свой заняпад, а народ шторааз мацней верыць у сваё адраджэньне і ўваскрэсьненне. Гісторыя пакутнай Польшчы ахоплівае шэраг пакаленьняў і нязьлічанае мноства ахвяраў; крывавыя сцэны адбываюцца ва ўсіх краях зямлі нашай і за яе межамі. Паэма, якую мы сёньня прадстаўляем, зьмяшчае толькі некалькі абрысаў таго агромністага вобразу, некалькі выпадкаў з часу перасьледу, што быў учынены празь імператара Аляксандра. Каля году палітыка імператара Аляксандра, якая не прымала ўсялякія праявы свабоды, пачала акрэсьлівацца, грунтвацца і браць пэўны кірунак. У той час і пачынаецца паўсюдны перасьлед і ўціск усяго польскага роду, якія шторааз рабіліся ўсё гвалтоўнейшымі і болей крывавымі. Выйшаў на сцэну пмятны ў нашай гісторыі сэнатар Навасільцаў. Ён першы інстынктыўную і зьвярыную нянавісьць расейскага ўраду да палякаў прыняў як выратавальную палітыку, узяў яе падставаю сваіх дзеяў, а за мэту паклаў зьнішчэньне польскае нацыі. Тады ўся краіна ад Просны да Дняпра і ад Галіцыі да Балтыйскага мора была ізаляваная і ператвораная ў гіганцкую вязьніцу. Уся адміністрацыя была як адзіная вялікая дыба для катаваньня палякаў, кола якой круцілі царэвіч Канстанцін і сэнатар Навасільцаў. Навасільцаў меў сваю сыстэму – найперш ён паслаў на мукі дзяцей і моладзь, каб у зародку зьнішчыць надзеі будучых пакаленьняў. Галоўны штаб катаваньня быў закладзены ў Вільні, у сталіцы навукі і асьветы літоўска-рускіх правінцый. У той час сярод унівэрсытэцкай моладзі існавалі розныя літаратурныя таварыствы, што мелі на мэце захаваньне мовы і польскае нацыі, – права на гэта было замацавана Венскім кангрэсам і прывілеямі імператара. Гэтыя таварыствы, адчуўшы падазрэньне ўраду, самараспусьціліся яшчэ да таго, калі яны былі забароненыя спэцыяльным указам. Але Навасільцаў, прыбыўшы ў Вільню праз год пасля гэтага, схлусіў імператару, што знайшоў іх дзейнымі, а іх літаратурныя займаньні выставіў як выразны бунт супраць урада, арыштаваў некалькі сотняў маладых людзей і ўстанавіў пад сваім уплывам ваенныя трыбуналы для суда над студэнтамі. У расейскай закрытай судовай працэдурцы аскарджаныя ня маюць спосабу абароны, бо часта ня ведаюць, у чым іх абвінавачваюць: камісія паводле сваёй прыхамаці адны паказаньні прымае і ў рапарце зьмяшчае, другія ж – адхіляе. Навасільцаў, які быў прысланы царэвічам Канстанцінам і надзелены неабмежаванай уладай стаўся і аскарджальнікам, і судзьдзём, і катом.

Ён скасаваў колькі школаў на Літве, каб моладзь, што наведвала іх, была пастаўлена перад грамадзянскай сьмерцю, каб яе не прымалі ні на якую службу, не дазвалялі ёй ані ў публічных, ані ў прыватных установах скончыць навучаньне. Гэты ўказ, які забараняў вучыцца, ня мае прыкладаў у гісторыі і зьяўляецца арыгінальным расейскім вынаходніцтвам. Адначасова з закрыцьцём школаў некалькі дзясяткаў студэнтаў былі сасланыя на сібірскія руднікі, да тачкаў альбо азіяцкіх гарнізонаў; спаміж іх былі непаўналетнія, былі юнакі з самых вядомых літоўскіх сем'яў Дваццаць зь нечым юнакоў якія працавалі ўжо настаўнікамі ці тых, што сталі студэнтамі ўнівэрсытэту, саслалі

на вечнае пасяленьне ў глыб Расеі, як падазронцаў у польскім нацыяналізьме. З усіх тых выгнаннікаў толькі аднаму ўдалося выбрацца з Расеі.

Усе пісьменьнікі, якія ўзгадваюць перасьлед на Літве, згаджаюцца, што ў справе віленскіх вучняў было штосьці містычнае і таямнічае*. Містычны, лагодны, але непахісны характар Томаша Зана, кіраўніка гэтай моладзі, рэлігійнае самаадрачэньне, братэрская згода і любоў маладых вязьняў, кара Божая, што спасьцігае іх прыгнятальнікаў, пакінулі глыбокія ўражаньні ў сьвядомасьці тых, хто быў сьведкаю альбо ўдзельнікам падзеяў; а іх апісаньні быццам пераносяць чытачоў у далёкія часы – часы веры і цудаў.

Усе, хто добра ведае гэтыя падзеі, могуць засьведчыць, што гістарычныя сцэны і характары дзеючых асобаў акрэсьлены аўтарам сумленна, нічога не дададзена і нідзе не перабольшана. Дый навошта дадаваць ці перабольшваць? Для ажыўленьня ў сэрцах маіх землякоў нянавісьці да ворагаў? Ці для абуджэньня літасьці ў Эўропе? – Але чым жа ёсьць жорсткасьць мінулых гадоў у параўнаньні з тым, што польскі народ церпіць цяпер, і на што Эўропа глядзіць абьякава! Аўтар хацеў толькі захаваць народу верную памяць зь літоўскай гісторыі за некалькі апошніх гадоў: яму не было патрэбы абуджаць нянавісьць землякоў да ворагаў, якіх яны ведаюць адвеку; а што да літасьцівых народаў эўрапейскіх, якія плакалі над Польшчай, як бездапаможныя жанкі Ерусаліма над Хрыстом, – то народ наш ім скажа словамі Збавіцеля:

«Дочкі Ерусалімскія, ня плачце нада мною, але над самімі сабою плачце».

* Гл. твор Леонарда Ходзькі: *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*. Таксама невялікі твор, надрукаваны падчас рэвалюцыі ў Варшаве пад назвай *Навасільцаў у Вільні*, разам з тым біяграфію Томаша Зана ў біяграфічных паведамленьнях і ў творы Юзафа Страшэвіча *Les Polonais et les Polonaises* (заўвага аўтара).

ЛІТВА

ПРАЛОГ

У ВІЛЬНІ НА ВАСТРАБРАМСКАЙ ВУЛІЦЫ, У БАЗЫЛЬЯНСКІМ
КЛЯШТАРЫ,
ПЕРАТВОРАНЫМ У ДЗЯРЖАЎНУЮ ВЯЗЬНІЦУ – КАМОРА ВЯЗЬНЯ.

*Сьцеражэцеся людзей, бо яны будуць выдаваць вас
радам і ў бажніцах сваіх будуць біць вас.*

Мацьв. р., в..

*І павядуць вас да правадыроў а каралёў за Мяне, на
сьведчаньне ім а паганым.*

в..

*І будуць усі ненавідзець вас за імя Маё, але хто
вытрывае да канца, той спасецца.*

в..

(Вязень, абaperшыся на падваконтне, сьпіць.)

А н ё л - а х о ў н і к

Так, нячулыя ёсьць дзеці!
Толькі матчыны заслугі,
Яе просьбы на тым сьвеце –
Век ахоўваюць твой малы
Ад спакус, нягод навалы,
Як садоў анёлак – ружа –
Водарам ад сноў дзіцятка
Вабіць рой начных крылаткаў,
І яны над ёю кружаць.
Я ня раз з маленьня маткі
Са сьвятым дазволам Божым
Да тваёй сьпяшаўся хаткі,
Ціха йшоў зь вячэрнім ценем,
Плыў за месячным праменем
І ўзьлятаў над тваім ложа.
Змрок твае ахутваў веі,
Я над сном бянтэжным, смутным,
Нахіляўся, як ліля,
Над ручаем каламутным,
І ў душы тваёй, што ў цернях,
Добрыя шукаў парывы,
Як ў мурашніку вірлівым
Ладана шукаюць зерне.
Ледзь спагаду мог прыкмеціць
За руку душу тваю
Веў у край, дзе вечнасьць сьвеціць,
Пеў ёй песеньку сваю,
Што зрэдчасу чуюць дзеці,
Калі мірна засынаюць,
А на ранку забываюць...
Табе шчасьця зычыў ёю
Дый узносіў над зямлёю –
Ты ўспрымаў нябёс пазваньне
Як хмяльное баляваньне.
Я, выбраньнік бесьсьмяротны,
Тады ўзяў другую постаць –
Жахам з глыбіні пякотнай
Выйшаў спаганяць і хлёстаць;
Божую прыняў ты кару
Як дзікун зьдзекі з ахвяры,
І прагнуўся ў неспакоі,

Поўны думкаю атрутнай,
Бы ўсю ноч ты піў напоі
З забыцця крыніцы мутнай.
Памяткі вышэйшых сьветаў
Розум твой у бездань рынуў,
Гэтак вадаспада плыні
Гоняць лісьці дрэў і кветаў.
У той час я плакаў горка,
Твар хаваючы ў далоні,
Бо ня сьмеў вярнуцца з зоркай
На нябеснае улоньне.
Там спаткаў бы тваю маці,
Запытала б пра навіны:
«Як зямля? Што ў маёй хаце?
Які сон прысьніўся сыну?»

В я з е н ь

(прачынаецца стомлены і глядзіць у вакно – ранак)

О, Ноч, адкуль прыходзіш, – хто цябе спытае,
Хто здольны зразумець – навошта сееш зоры,
І хто па ім таемны шлях твой прачытае?
«Зайшло сьвяціла» – зь вежы скажа астраном,
Але чаму зайшло – ніхто не растлумачыць.
Зямля ахутана цямнечай, людзі сном,
Чым выкліканы сон і што, усё ж, ён значыць?
Прачнуцца без пачуцьцяў, як і засыналі –
Да сонца сэрца чэрствае не парывае,
Сьвятло зьмяняе змок, як варта палкавая,
А камандзіры дзе, што гэта загадалі?
А сон? – бязгучны сьвет, магічны, таямнічы,
Жыцьцё душы – ці не спакмень пазнаньня людзям!?
І хто калі яго прамерыць і пралічыць!
Трывожна сьпім – а раніцай сьмяяцца будзем,
Але сьцьвярджаюць мудрацы: сон – успаміны...
О, мудрасьць – духу кара!
Ці не адрозьню сам, дзе памяць, а дзе мара?
Хіба майго замкненьня даўкія гадзіны
Ёсьць толькі успаміны?
Нам кажуць: асалода ў сьне альбо мучэньне –
Адны свавольствы уяўленьня; –
Глупцы, ня знаючы фантазіі вытокаў,
Нас павучаеце, прарокаў!
Я ў торах уяўленьня сам бываў парою –

Іх ведаю мяжу – ляжыць за ёю мроя.
Наперад прамяністы вугаль стане льдзінай,
Раскоша – мукаю, чым сон мой успамінам.
(кладзецца і ўстае ізноў – ідзе да вакна)
Няма спакою, сны палюхаюць і маняць,
І надзяць, і сьмяротна раяць!
(дрэмле)

Д у х і н о ч ы

Пух чорны, пух мяккі яму падкладзем
І ціхаю песьняю сон навядзем.

Д у х з ь л е в а г а к р а ю

Сум ноччу ў каморы, а ў месьце вясельле,
Там поўныя жартаў куплеты
Пры келіхах поўных пяюць мэнэстрэлі,
І там праплываюць камэты,
Камэты з вачыма і сьветлай касою.
(Вязень засынае.)
За імі ў ладзьдзі хто памкнецца
На хвалях засьне, стрэне, злашчаны, мрою –
На беразе нашым прачнецца.

А н ё л

Прасілі Бога мы нястомна,
Каб ворага ты быў палонны, –
Самота мудрацу паплечнік.
Панурым вязьнем у замкненьні,
Як праведны прарок ў пустэчы,
Пазнай сваё ты прызначэньне.

Х о р н а ч н ы х д у х а ў

Днём Бог дакучае, а ўночы – вясельле,
Гулякамі ночка абрана,
Свабодней уночы сьпяваць мэнэстрэлям,
Іх песенькам вучаць шатаны.
З касьцёла узятыя думкі сьвятла
І радасьць размовы пачцівай
Ноч высмакча п'яўкаю чорнай з чала,
Атруціць вужакаю хцівай.

Сьпяем жа над сонным, падземнае племя,
Паслужым – пасьпіць хай падолей,
Пралезем у сэрца, ускочым на цемя,
Ён будзе пад нашаю воляй.

А н ё л

На небе і зямлі маліўся я аддана:
Надась цябе зь вязьніцы выпусьцяць тыраны.

В я з е н ь

(прачынаецца і задумваецца)

Ты бліжняга катуеш, судзіш і караш,
Удзень пацеху маеш, вечарам – на балі,
А сны свае на раніцу ці ўспамінаеш?
Ці разумееш сам, што сны табе казалі?
(дрэмле)

А н ё л

Прыйшли мы абвясьціць – ізноў ты будзеш вольны.

В я з е н ь

(абуджаецца)

Зноў буду вольны? – хтось казаў учора мне...
А хто? Хіба сам Бог? Альбо здалося ў сьне?
(засынае)

А н ё л ы

Але ён сам ці ўстояць будзе здольны?
У думках яго жорсткі бой палае.

Д у х і з ь л е в а г а к р а ю

Падвоім націск.

Д у х і з ь п р а в а г а к р а ю

Мы падвоім абарону.
Што возьме верх у ім: сьвятло ці сіла злая, –
Пакажа заўтра мэта дзей і слоў ягонных,

Тут адна хвіля цяжкага выпрабаваньня
Дасьць чалавеку на жыцьцё накіраваньне.

В я з е н ь

Магу я вольным быць – адкуль жа навіна?
Я зьведаю свабоду з ласкі масквіна –
Злачынец здыме з рук і ног маіх кайданы,
А сэрца закуе – я маю быць выгнаны!
Блукаць, дзе іншаземны дух і тлум віруюць,
Дзе песню палымяную маю пачуюць,
Як толькі дзіўныя, няведамыя гукі.
Але ж пясняр я – свой трымаю меч адзіны,
Яго ня выбіць, хоць выкручваюць мне рукі,
Каб я жывы, быў мёртвы для сваёй айчыны,
І думкі атачыліся бязмоўным ценем,
Як дыямэнт, апраўлены каменнем.
(устае і піша вуглем з аднаго боку сьцяны)

D. O. M.

GUSTAVUS

ОВІТ М. D. ССС. ХХІІІ

CALENDIS NOVEMBRIS⁸

(з другога боку)

НІС NATUS EST

CONRADUS

М. D. ССС. ХХІІІ

CALENDIS NOVEMBRIS⁹

(абавіраецца на падваконьне – засынае)

Д у х

О, чалавек, каб ведаў ты сваю уладу!
У міг, як толькі твая думка мільгане,
Што ў хмары яскра – сыдуцца аблок армады,
Пральецца цёплы дождж, зямлю гром скалане,
Каб ведаў – ледзь яна пасьпее нарадзіцца –
Затоена, як бліскавіцу змрочны золак,
Шатаны ўжо яе пільнуюць і... анёлы:
Хісьнеш ёй пекла ці ёй неба азарыцца.
А ты ляціш, нібы над пікам аблачынка,
Абы-куды – ня знаючы сваіх учынкаў.

⁸ Богу Найлепшаму, Наймагутнейшаму. Густаў. Памёр у 1823 г., 1 лістапада (лац.).

⁹ Тут нарадзіўся Конрад 1823 г., 1 лістапада (лац.).

О, людзі! Кожны з вас, самотны і замкнёны,
Мог вераю і думкай зруйнаваць бы троны.

А К Т І

С Ц Э Н А І

КАЛІДОР – ВОДДАЛЬ СТАЦЬ ВАРТА З КАРАБІНАМІ –
КОЛЬКІ МАЛАДЫХ ВЯЗЬНЯЎ СА СЬВЕЧКАМІ ВЫХОДЗЯЦЬ
З КАМОРАЎ – ПОЎНАЧ

Я к у б

Агледзімся... Што там?

А д о л ь ф

Гарэлку варта п'е,
Бо наш капрал...

Я к у б

А час?..

А д о л ь ф

Да поўначы ўжо мала.

Я к у б

Як рунт заўважыць нас – дык засякуць капрала.

А д о л ь ф

Ты сьвечку загасі, агонь у вокны б'е.

(Гасяць сьвечку)

Нам рунт – гульня! Пакуль пагрукаюць у дзьверы,

Пакуль ключы дастануць і пароль правераць:

А потым пойдучь па даўжэзных калідорах, –

Мы ўжо разьбегліся, храпім даўно ў каморах.

(Выходзяць іншыя вязьні, выкліканыя з камораў)

Ж а г о т а

Вітаю ўсіх!

К о н р а д

І ты тут?

К с . Л ь в о в і ч

Вы тут?

С а б а л е ў с к і

Я таксама.

Ф р э е н д

Ого! Жагота! Пойдзем да тваіх харомаў!
Сяброве, сьвежы вязень сёньня разам з намі,
І мае ён камін, агонь разгоніць дрому,
Дый абстаноўкі не зашкодзіць перамена.

С а б а л е ў с к і

Жагота, як ты маеся у гэтых сьценах?

Ж а г о т а

Мая, тры крокі, кельля; там няма прастору.

Ф р э е н д

Мо лепей нам наведаць Конрада камору,
Яна далейшая, памежная з касьцёлам,
Там можна ўдоставіць жартаваць гуртом вясёлым,
Прамовім думкі ўголас, папаяем даволі,
А будуць думаць, што імша ідзе ў касьцёле.
Каляды заўтра... Вып'ем, браткі, для запалу
Бутэлек я прыпас!

Я к у б

Без ведама капрала?

Ф р э е н д

Капрал пачцівы яшчэ фору дасьць, павер,
Пры тым паляк ён і былы легіянэр.
Цар пад прымусам маскалём яго зрабіў,
А ён дарогу да касьцёла не забыў,
За сьвяты вечар нам дазволіць выпіць крыху.

Я к у б

Калі даведаюцца, не мінуем ліха.
*(Уваходзяць у камору Конрада, разводзяць агонь у каміне,
запальваюць сьвечку. Камора Конрада, як у Пралёгу)*

К с . Л ь в о в і ч

Адкуль ты тут, Жагота, мілы і каханы?
Калі?..

Ж а г о т а

Забралі са стадолы сённяя ўвечар.

К с . Л ь в о в і ч

Ты стаў гаспадаром?

Ж а г о т а

Прызнаюся бяз зману –
Ў Літве паданьні ходзяць пра маіх авечак,
Раней ня ведаў я дзе сена, дзе салома,
Цяпер за лепшага лічуся эканом.

Я к у б

Цябе ўзялі зьнянацку?

Ж а г о т а

Чутак нам ставала:
У Вільні сьледзтва, – мой фальварак ля дарогі,
Мы бачылі – кібіткі праляталі шквалам,
Штоноч званок паштовы прыдаваў трывогі.
Ня раз бывала, мы зьбярэмся за вячэрай,
І хтосьці лыжку ў шклянку незнарок аброніць,

Кабеты ўраз бялеюць і глядзяць на дзьверы,
Нібы фэльд'егер царскі каля дому звоніць.
Але ж у змовах тайных я ня браў удзелу,
І думаю, ва ўлад звычайнае памкненьне:
Нас абылгаць... І разам з тым свае кішэні
Напоўніць нашымі грашыма захацелі.
Заплоцім дык адпусьцяць.

Т о м а ш

Маеш спадзяваньне?

Ж а г о т а

Няўжо ў Сібір бязьвінных могуць выслаць нас?
Чаму маўчыце? – растлумачыць самы час!
У чым віна? Што, падрыхтоўка да паўстаньня?
Якія знойдзены падставы нашай справы?

Т о м а ш

Падставы – Навасільцаў прысьпяшыў з Варшавы,
Яго сваёй пазбавіў ласкі імператар, –
Што за характар, знаеш, мае пан сэнатар,
Казённага добра было ім шмат прапіта,
Ушчэнт купцоў разьюшыў, страціў іх крэдыты.
Каб апраўдаць сябе ён вырашыў пабегаць,
Аднак у Польшчы змоўшчыкаў ня змог разьведаць
Дык выправіўся ў новы край – Літву наведаць –
Сюды ж і перанёс свой штаб галоўны шпегаў.
Каб выслужыць сабе ізноў давер царовы,
Ён мусіць край бязьвіннаю крывёй заліць
І справу нашую разьдзьмуць да бунту й змовы,
Ланцуг ахвяраў самадзержцу прысьвяціць.

Ж а г о т а

Мы ўсё абвергнем!

Т о м а ш

Бараніцца тут дарэмна,
Бо сьледства і, уласна, суд ідуць таемна,
Хто аскарджае нас, той нам судзьдзём і будзе,

Што загадзя прызначыў, тое і прысудзіць,
Ён слухаць нас ня стане – мы ня ўнікнем кары.
Для паратунку застаецца шлях адзіны:
З нас некаторыя павінны стаць ахвярай,
Узяць адчайна на сябе усіх правіны.
Я старшынём лічыўся ў нашым згуртаваньні
* І абавязаны цяпець за вас, дазваньня.
Яшчэ мы колькіх абярэм такіх, як я,
Па кім ня плачуць дзеці, жонка і сям'я –
Іх гібель сэрцаў многіх не кране і зможа
Адважных і патрэбных вырваць з рук варожых.

Ж а г о т а

Далёка так зайшло?

Я к у б

Адчуў журбу і шкоду? –
Так, можна з домам разьвітацца назаўсёды.

Ф р э е н д

Вунь жонка Яцаку вось-вось дзіця падорыць,
А ён ня плача.

Ф э л і к с К у л а к о ў с к і

Дык якое ж гэта гора?
Магу іх сыну будучыню прадказаць,
Далонь дай Яцак, ну! Я трошкі хірамант,
Паглядзім, лёс які заслужыць твой інфант.
(сочыць на руцэ)
Калі ён шчырым будзе пад маскоўскім катом,
Спаткае суд, кібіткі, і турму, і краты,
І, можа быць, тут з намі будзе векаваць.
Люблю сыноў, як нашых будучых калег.

Ж а г о т а

Даўно вы тут?

Ф р э е н д

Дый што сказаць, лістоў няма,
Календара няма, дзён не прасочыш бег.
І жах – ня знаць, як доўга будуць нас трымаць.

С у з і н

Калі ў нас дошкі на вакне замест фіранак –
Як зразумееш: вечар за сыцяной ці ранак?

Ф р э е н д

У Томаша спытай, ён патрыярх вязьніцы,
Нібы шчупак вялікі трапіў першы ў сетку –
Апошнім выйдзе. Ён прыводаў нашых сьведка
І ведае, за што мы кінуты таміцца.

С у з і н

Дык гэта Томаш! Вас і не пазнаць адразу!
Руку падайце: праўда зналі мяне мала –
Было ня скрасьці ўвагі вашай і адказу, –
Бо кола шчыльнае сяброў вас атачала.
За нас пакуталі і нас жа ратавалі,
Адзін ўступілі ў бой з варожымі палкамі,
З той хвілі ганаруся, што знаёмы з вамі.
Пры сьмерці ўспомню: з Томашам мы гаравалі.

Ф р э е н д

О, сьлёзы! Далібог, – мязотная вадзіца.
У Томаша на волі, у дзянькі ліхія,
Ужо сьвяціўся надпіс на чале – «вязьніца»,
У гэтых сутарэньнях – тут яго стыхія.
Ён, быццам грыб, на сонцы проста жыць ня ў стане,
Хаваецца ад сьвету у вільготным лёху,
Дзе мы, сланечнікі, чаўрэем, хутка вянем,
А ён тлусьцее нават і расьце па-троху.
Дык вось, паддаўся Томаш модным выкрутасам,
Пачаў лячыцца голадам апошнім часам.

Ж а г о т а
(да Томаша)

Вас мораць голадам?

Ф р э е н д

Дый не, хапае ежы –
Па праўдзе – выгляд у яе занадта сьвежы.
Ёй даць падсохнуць, і расьцерці ў парашкі –
Атруціліся б цвыркуны і пацукі.

Ж а г о т а

Як тое можна есьці?

Т о м а ш

Тыдзень я пасьціўся,
Пасьля пакаштаваў і ў той жа міг зваліўся.
Скруціла, як халераю, ад калацьця,
І месяц праляжаў у хмарах забыцьця.
Ня ведаю, якою мучыўся хваробай –
Бо лекар не цікавіўся маёй асобай.
Нарэшце ачуняў, зноў праглынуць згадзіўся,
Цяпер здаецца: для той стравы нарадзіўся.

Ф р э е н д

(з найгранай весялосьцю)

Сябры, скажу, ня быў хто вязьнем – страціў многа,
Сакрэтам кухні і камфорту не пранікся.
Прыемна альбо кепска – звычайка і нічога,
Пытаўся раз ліцьвін у пінчука ці д'ябла*:
«Чаму сядзіш ў балоце?» – «Га? Сяджу, бо звыкся».

Я к у б

Прывыкнеш тут...

Ф р э е н д

Без навыку ня зьбіць і яблык!

Я к у б

Я тут напэўна восьмы месяц і павер мне
Туга не адступае.

Ф р э е н д

Дык ня выйшаў тэрмін.
Вось Томаш так ужыўся ў гэтыя скляпеньні,
Што на паветры сьвежым адчувае ап'яненне,
Ня змог бы і ўдыхнуць за сьценамі каморы.
А раптам вызваляць – ён зробіцца багаты,
Ня будзе мець зь віна зусім ніякіх стратаў:
Паветра лыкне і... усё, ужо ў гуморы.

Т о м а ш

Не, лепей галадаць, хварэць, быць пад зямлёю,
Цярпець зьнявагу, зьдзекі самадураў, сьледзтва,
Чым зносіць у вязьніцы вашае суседства,
Яны ж нас кінуць у турму адной гурмою!

Ф р э е н д

Па кім ты плачаш? Хочаш нас пашкадаваць?
Ці не мяне? А дзе карысьць з майго жыцьця?
Яшчэ ў вайне – я маю талент да біцьця,
І мог бы казакам хрыбты нашпігаваць.
А хто я ў мірны час? Гадоў мо сто асілю,
Каб клясьці маскалёў, а там – спачну ў магіле.
На волі поўны век я быў бы драбязою,
Як порах ці віно сярэдняга гатунку.
Аднак віно за коркам, порах пад плітою,
І кошт мой роўны тут бутэльцы ці ладунку.
Адсюль бы выветрыўся, – з конаўкі, віном,
На волі ўспыхнуў бы, як порах над агнём.
Калі ж у ланцугах мяне ў Сібір пагоняць,
Браты-ліцьвіны ўбачаць і ў званы зазвоняць:
Так кроў шляхецкая, так моладзь наша гіне,
Чакай забойца цар, чакай, чакай, масквіне!
Не, Томаш мой, я лепей дам сябе павесіць,
Каб ты на сьвеце жыў даўжэй, хаця б хвіліну,
Я здатны толькі сьмерцю падтрымаць айчыну,
І за тваё жыцьцё сваіх аддаў бы дзесяць...
Альбо за Конрада – панурага паэта,
Які, што той цыган, вясчае тайны сьвету.
(да Конрада)
Казаў мне Томаш, быццам дар твой неахопны,

І я люблю цябе, ты да віна падобны –
Нам разьліваеш песьню, жарсьцю запалеш –
Мы п'ем, п'янеем, але сам ты засыхаеш.
(бярэ Конрада за руку, выцірае сабе сьлёзы)
(да Томаша і Конрада)

Я вас люблю, а ці магчыма вас любіць
Бязь сьлёз?.. Давайце перастанем плакаць, браткі,
Бо як пачнем мы разам сьлёзы рэчкай ліць –
Агонь загасім, і ня ўбачыць нам гарбаткі.
(робіць гарбату).

(Хвілю доўжыцца маўчаньне)

К с . Л ь в о в і ч

Ну вось, сяброве, добра госьця мы прымаем...
(паказвае на Жаготу)
А на ўваходзіны сьляза – прыкмета злая*.
Чаму маўчым? Цішы ў каморах досыць маем.

Я к у б

Што ў горадзе?

У с е

Што там!?

К с . Л ь в о в і ч

Ёсьць навіна якая?

А д о л ь ф

Вазілі Яна справу крапаць, быў у месьце,
Відаць, што заклапочаны ён чымсьці пільна,
Прыйшоў маўклівы, сумны.

Н е к а т о р ы я з ь в я з ь н я ў
Яне, як там Вільня?

Я н С а б а л е ў с к і
(панура)

Жахліва. У Сібір кібітак дваццаць дзесьці
Пагналі.

Ж а г о т а

Хтосьці з нашых?

Я н

Школьнікі са Жмудзі.

У с е

Хіба ў Сібір?

Я н

Парадна, каб глядзелі людзі.

Не к а т о р ы я з ь в я з ь н я ў

Пагналі!

Я н

Бачыў сам.

Я ц а к

А брата ты майго
Заўважыў сярод іх?

Я н

Усіх да аднаго
Разгледзець я пасьпеў. Там папрасіў капрала
Хвіліну затрымацца. Варта нас чакала.
Я за калёнамі схаваўся – а ў касьцёле
Ішла імша – людзей сабралася даволі.
Да выйсьця раптам рынуліся ўсе навалай –
І далей, бегма, да вязьніцы. Краем вока
Ў касьцёл я зазірнуў – там пустка панавала,
Шчэ келіх ксёндз трымаў, хлапчук – званок. Знадворку
Люд атачыў вязьніцу нерухомым валам.

На пляц ад брамы выйшла, як у час парада,
Узброенае войска, бубнары ў два рады,
Кібіткі паміж іх. Гляджу, а на кані
Трасецца паліцмайстар – зь міны тхне хвальбою:
Герой нясе трыюмф, о, Божа барані, –
Цароў трыюмф – тут перамога... над дзятвою.
Пад бубнаў гром у ратушы адкрылі дзверы,
Іх вывелі, за кожным са штыхом жаўнеры.
Малыя хлопцы, нібы ў рэкруты забраны,
Галёныя галовы, на нагах кайданы.
Адзін малодшы, дзесяці гадоў, нябожа,
Паскардзіўся – пасунуць ланцугі ня можа:
Пад лахманамі ўкроў нацёртая нага.
Гуманны паліцмайстар сам яго спытаў,
І так і сьак ланцуг пачціва аглядаў:
«Тут дзесяць фунтаў – згодна правілам вага».
Вядуць Янчэўскага – схуднеў, я ледзь пазнаў!
Шляхецтва і пакуты німб над ім лунаў,
А год таму быў хлопчык ладны, бестурботны,
Цяпер, нібыта Цэзар са скалы самотнай
Глядзеў паглядам роўным і высакародным –
То браўся пацяшаць калегаў па няволі,
То люд сьвяціў усьмешкай горкай і лагоднай,
Як бы хацеў сказаць: «Не адчуваю болю».
У міг той, раптам, мы спаткаліся вачамі,
Ён не прыкмеціў, што капрал сачыў за намі,
Падумаў вольны я і з гэтым віншаваў,
Вітаючы, далонь сваю пацалаваў.
Імгненна сотняй позіркаў я стаў палонны
«Схавайся, адыдзі», – капрал мне загадаў.
На крок наблізіўся я толькі да калёны.
Выразна бачыў яго постаць і кайданы;
Вакол народ рыдаў – Янчэўскі закаваны!
Ён ланцугі прыўзняў – глядзеце не цяжкія.
Конь рушыў. Пацягнулася кібітка міма.
Ён капялюш зьняў, рукі ўскінуў маладыя
І крыкнуў тры разы: «Жыве мая радзіма!»
Худыя рукі працялі нябёс прасьцяг,
А чорны капялюш, нібы жалобны сьцяг.
І галава яго, насільна пагалёная,
Здалёку бачная і нескароная,
Ўзвышаецца над сотнямі галоў людзкіх –
Бязьвіннасьць альбо ганьбу сьмела абвяшчае,
Нібы дэльфін ляціць вышэй віроў марскіх,

Шторм, навальніцу над зямлёю прадракае.
Карціны тья я запомню дэталева,
Каб компасам былі мне на шляху жыцьцёвым.
Мой Бог, прашу Цябе, калі забуду іх,
Забудзь мяне.

К с . Л ь в о в і ч

Амін за вас!

К о ж н ы з ь в я з ь н я ў

За нас усіх.

Я н С а б а л е ў с к і

Кібіткі пад'яжджалі іншыя тымчасам,
У іх саджалі новых вязьняў раз за разам.
Я азірнуў натоўп: народ, і нават войскі,
Стаялі бледныя, як вылітыя з воска,
Злавесная навісла цішыня наўкруг,
Былі чутны ў ёй мерны крок, а зь ім ланцуг.
У сэрцах боль – завошта моладзь пакарана?!
Аднак народ маўчыць, баючыся тырана.
Апошняга ўвялі, ён быццам упіраўся,
Але я зразумеў – ад слабасьці хістаўся,
Ісьці ня мог. Ледзь-ледзь ён на прыступку ўстаў,
Сарваўся і на бруку цела распрастаў.
То Васілеўскі, што быў з намі па-суседзтве,
Ён перад гэтым па'лкі вытрываў на сьледзтве.
На твары не было ніводнае крывінкі.
Прыбег жаўнер, падняў, нібы былінку,
Панёс яго, трымаючы адной рукою,
І ў той жа час, тайком, смахнуў сьлязу другою.
Да чорнае кібіткі нёс марудна і няўмела,
А той ня зьвіс, ня зьмяк, напружылася цела,
Уражаньне было – з крыжа вась толькі зняты,
Раскінутыя рукі, як Хрыстос расьпяты,
Пашыраныя вочы ў неба скіраваны,
І вочы у людзей напоўніліся жахам,
І разам з тысячы грудзей стогн нестрыманы
Міжволі вырваўся, працяўшы ўсё наўкола,
Нібы магілы энклі з-пад муроў касьцёла.
Гром тарабанаў выбухнуў, прайшоў па дахах,

«Да зброі – марш!» – далі загад. І вось імчыцца
Кібітка ўперад чорнай бліскавіцай.
Яна здавалася пустой, але з саломы
Руку сьсінелую працягваў невідомы,
І пальцы тонкія дрыжэлі, бы жагналі.
Празь люд кібітку да касьцёла падагналі,
Званок пачуўся з храма ўласна ў тыя хвілі –
Калі нябожчыка вязьлі – там так званілі.
Усхваляванага заўважыў капэляна,
Узносіў да нябёс ён цела і кроў Пана.
А я сказаў: о, Божа! Ты судом Пілата
Праліў бязьвінна кроў, сьвет збавіў ад расплаты.
З-пад царскага суда прымі ахвяру зноў –
Дзіця нявіннае, яго сьвятую кроў.
(Доўгае маўчаньне)

Ю з а ф

Пра войны я чытаў, раней ў старых часах
Вайна была бязьлітаснай жахлівай сечай,
Што нават дрэвам помсьціў вораг у лясах.
Паліў пасевы, селішчы рабіў пустэчай.
А цар нам – зьлейшы, – будучыні пагражае,
Ён і зярняты для пасеву зьніштажае,
Шатан яму сваю мэтоду зла тлумачыць.

К у л а к о ў с к і

Настаўнік вучню ўзнагароду і прызначыць.
(Хвіліна маўчанья)

К с . Л ь в о в і ч

Мо вязень той ня выйшаў за жыцьця парог?..
Пра тое толькі ведае адзін Пан Бог,
Я – ксёндз, я памалюся за спачынак ўсіх
Пакутнікаў бязьвінных. І вы са мной за іх
Замоўце колькі слоў. Хто знае нашу долю.

А д о л ь ф

* І за Ксавэрыя малітву нам дазволіш?
Да арышта ён кулю ў лоб сабе пусьціў.

Ф р э е н д

От, выдумаў! – бяседы з намі ён дзяліў,
А як бяду прыйшло дзяліць, дык першым – змыцца!

К с . Л ь в о в і ч

За брата нашага нам варта памаліцца.

Я н к о ў с к і

Ах, ксёнжа! Богу дагадзіць – пустая мара.
І што з таго? Хай быў я турак ці татарын,
Ці мала: злодзей, шпег альбо слуга ліхварскі,
Прусак, а можа аўстрыяк, ураднік царскі.
Дык што? Лякацца кары Божай, раз мы тут,
Калі забіты Васілеўскі, цар свой правіць суд.

Ф р э е н д

Ты словы мае скраў і за мяне зграшыў,
Дазвольце мне ўдыхнуць – паветра тут нястача,
Каб слухаць страшныя аповеды і плачы.
Гэй, Фэлікс! Чуеш! Трошкі б нас разварушыў,
Калі б ты захацеў – і д’ябла расьсьмяшыў.

К о л ь к і в я з ь н я ў

Так, Фэлікс – штосьці раскажы і пасьпявай,
Ты маеш слова! Фрэенд! Кубкі налівай!

Ж а г о т а

Пастой! Хвіліначку! Я шляхціц сэйміковы,
Хаця апошнім прыбыў – не хачу тут ціха
Сядзець... Вось Юзаф пра зярняты веў размовы,
Як гаспадар, я мушу распавесьці крыху:
Ахвочы цар да нашых зерняў доўга будзе,
Ён хоча іх забраць, схаваць у сваім царстве, –
Ну што ж, пана ўзрасьце – не згаладаюць людзі!
Антоні напісаў аб гэтакім гаспадарстве.

А д з і н з ь в я з ь н я ў

Які Антоні?

Ж а г о т а

Склаў Гарэцкі байку тую.
А, можа, былъ?

К о л ь к і в я з ь н я ў

Хай пан расказам пачастуе.

Ж а г о т а

Калі два грэшнікі былі выгнаны з раю,
Бог на зямлю зірнуў: што там, ці памірае
Ад голаду гаротны чалавек? Тады
Анёлам загадаў узяць зярняты хлеба
І па людзкіх сьцяжынах іх рассыпаць зь неба.
Адам падняў сухія дробныя плады,
Здумеўся і адкінуў прэч... А д'ябал сьцяміў:
«Бог не дарэмна парасыпаў людзям жыта,
Відаць, у зернях непрывабных моц укрыта,
Схаваю іх падалей». І давай рагамі
Зямлю рыхліць, кідаць у баразну зярняты,
І капытамі прытаптаў, рабіў заўзята.
Узрадаваны, – думку Бога разгадаў –
Зароў, зарагатаў і ў пекла паскакаў.
Якое было ўвесну д'яблава зьдзіўленьне,
Калі паўсталі каласы, далі насеньне!
О, розум хцівы, зло рабіць ахвочы!
Пачуй мой голас, сьцяты холадам паўночным:
Хто зернейка свабоды марыць пахаваць,
Ня Богу, а сабе той мае напсаваць!

Я к у б

Але штукар! Антонію за байку брава!
Пасадзяць зноў, калі наведеае Варшаву.

Ф р э е н д

Сябры! Да Фэлікса вярнуцца прапаную,
Бо вашы байкі, скажам шчыра, не па мне,
Пакуль там знойдзеш сэнс – дык галаву разьдзьмуе,

Няхай наш Фэлікс зь песенькай жыве! І п'е!
(налівае яму віно)

Я н к о ў с к і

А Львовіч што? Малітву распачаў нанова?
Для пана Львовіча пяю я адмыслова.
(сьпявае)

Кажуць мальцы ды старыя –
Ісус, Марыя.
Ці ж свабоду нам адкрые
Ісус, Марыя?
Нечысьць хай сьпярша зарые
Ісус, Марыя.
Там цары, як зьмеі злыя
Ісус, Марыя!
Шпегі – служкі іх начныя
Ісус, Марыя!
А пакуль цар мае шыю
Ісус, Марыя,
Й наvasільцавы жывыя
Ісус, Марыя,
Не паверу ў словы тыя,
Ісус, Марыя.

К о н р а д

Імёнаў тых пры келіху не памінай,
Хаця ня веру я ні ў пекла ані ў рай,
Зьмяшаліся перада мною ўсе сьвятыя, –
Ня сьмей блюзьнерыць тут зь імя Марыя!

К а п р а л

(падыходзіць да Конрада)

Хвала, што хоць адно імя шануе пан.
Гулец, згуляўшыся, наўрад сябе застрэліць,
Калі ў кішэні захаваў апошні шэлег.
Бо прыйдзе дзень, ён новы апране жупан, –
Той шэлег дасьць дзясятка, і другі, і трэці,
І будзе скарб, што ў спадчыну займеюць дзеці.
А гэтае імя – зусім ня жарт, панове!
Я перад тым, як змусілі стаць у ахове,
Служыў з Дамброўскім у замежных легіёнах,
А потым быў залічаны пад сьцяг Кароны

Ў полк Сабалеўскага – вялікага героя.

С а б а л е ў с к і

Ён брат мой!

К а п р а л

Будзе хай душа яго ў спакоі!
Мы ў бой ішлі. Сьвісталі кулі шчыльным градам.
І пяць яго спаткалі... Вось, зь яго загадам
Быў у Ламега я – мястэчка ёсьць такое.
Гляджу: французы п'юць, нядбайныя, гуляюць,
У косьці, карты і дзяўчатак абдымаюць.
І ну раўці, а, выпіўшы, француз раве,
Дый так, што вопратку ледзь на сабе ня рве,
І што гарланяць! – паўтарыць бы не пасьмеў –
Паміж сівых я, малады, ўвесь чырванеў.
Затым давай імёны прамаўляць сьвятыя.
І жарцікі пускаць пра Ясную Марыю.
Але ж быў я і ёсьць дагэтуль садалісам,
Заўсёды мушу бараніць імя яе,
Тады ім крыкнуў: «Гэй, чаго зайшліся віскам!»
Французы змоўклі ўраз, каб не дражніць мяне.
(Конрад задумваецца, іншыя пачынаюць размаўляць)
Але паслухайце далей: як павялося,
Пасьля п'яной тузьні спаць войска разьляглося.
А ў ночы збор трубяць – рыхтуй абоз дарожны,
Французы – хоп! – да шапак, а надзець ня можна, –
Няма на што, вось так, – выпадак быў суровы,
Жаўнеры бедныя пазбаўлены галоваў,
Іх гаспадар чык-чык, курэй нібы ў фальварку.
І толькі чую, – галава мая на карку,
Цыдулка ў шапцы, словы ў ёй былі такія:
«*Vivat Polonus, unus defensor Mariae*¹⁰.» –
Яе імя заўжды мяне ад бедаў скрые.

А д з і н з ь в я з ь н я ў

Гэй, Фэлікс, нам сьпяеш? Наліць яму гарбаткі
Альбо віна!

Ф э л і к с

¹⁰ Няхай жыве паляк, адзіны абаронца Марыі! (лац.).

Што ж, просьбу вашу знаю, браткі,
Каб не дрыжэла сэрца ад журботнай млосьці –
Я зараз падару вам сьпевы весялосьці.

(сьпявае)

Ехаць мне ў Сібір пара
Лезьці ў шахты і кайданы,
Буду працаваць аддана
Я для бацюхны-цара.
Біць руду – мая работа,
Дом мой – шэрая нара,
З той руды хтось зробіць потым
І сякеру для цара.
Як пайду на пасяленьне,
Я татарку абяру,
Хай у першым пакаленьні
Зродзіць Палена цару.
На сядзібку з агародам
Трохі грошай накаплю,
Буду на карысьць народу
Сеяць лён і канаплю.
Выйдзе шалік саматканы,
Ніткі зь лёну й серабра –
Будзе шаліку пашана
Стаць удаўкай для цара.

Х о р

(сьпявае)

Зродзіць Палена цару.
Ту-ру-ру, ту-ру-ру.

С у з і н

Чамусьці Конрад сумны, у сабе замкнёны,
Як бы да споведзі рыхтуецца ўтрапёна.
Ня слухаў Фэлікса, хаваюць позірк веі,
Зьнянацку пабялеў і зноўку чырванее.
Мо ён самлеў?

Ф э л і к с

Няўжо ты Конрада ня знаеш?!
Ц-с-с-с... Поўнач настае – прыйшла яго гадзіна,

Я сам заўжды нямею ў гэтыя хвіліны,
Пры нас узняцца песьня лепшая павінна.
Дзе твая флейта, Фрэнд? Ціха падыграеш –
Яго мэлёдыю ўзгадаў? І мы бадзёра
Калі спатрэбіцца, падхопім зычным хорам.

Ю з а ф
(гледзячы на Конрада)

Браты, пакінуў яго дух зямлі раздольле,
Па зорах будучыню нашую чытае,
Ён з духамі знаёмымі там размаўляе,
Яны паведаюць яму нябёсаў волю.
А позірк, бы відушчым і ня быў ніколі:
Нішто ня скажа вока, і не запытае –
У ім душы няма!.. Вось так кастры гараць,
Пакінутыя войскам, што сышло з прывала,
Вугольле тлее нават пад дажджом і шквалам,
Пакуль ня вернецца назад са славай раць.
(Фрэнд спрабуе розныя ноты)

К о н р а д
(сьпявае)

Мая песьня памерла, застыла,
Водар бітвы яе ажывіў,
Як вампір, яна мкнецца да жылаў,
Да крыві, да крыві, да крыві.
Гэй, збірайся на помсту ў дарогу,
Пойдзем з Богам альбо супраць Бога!
(Хор паўтарае)
Песьня кліча і круціцца вірам,
Ёй сьпяраша землякоў зварушу,
Каму іклы ўсаджу я ў душу,
Будзе той ненажэрным вампірам,
Гэй, збірайся на помсту *etc. etc.*
Кроў варожую вып'ем, а цела
Мы сякерай сьсячэм, разьдзяром,
І цьвікамі прыб'ем, каб зьмярцьвелы
Ўжо ніколі ня ўстаў упыром.
На душы яго разам шалёна
Мы паскачам – над пеклам уздыбім,
Яе будзем хвастаць нестамлёна,
Аж пакуль бесьсьмяротнасьць ня выб'ем

Гэй, зьбірайся на помсту *etc. etc.*

К с . Л ь в о в і ч

Стой, Конрад! Дзеля Бога, сьпеў спыні паганскі!

К а п р а л

Як ён глядзіць жахліва – сьпеў яго шатанскі!
(*Перастаюць сьпяваць*)

К о н р а д
(*у суправаджэньні флейты*)

Узношуся! лячу! на пік гары высокай –
Я – над краінамі плямён людзкіх –
Спаміж прарокаў.
Імгляцца будучыні брудныя аблокі,
Як хуткі меч пагляд мой працінае іх.
Рукамі, быццам сьмерчам хмары прарываю
І праз палонку я народы спазіраю,
Сыбільлі кнігі, што вяшчаюць лёсы сьвету,
Раскрыты там, на доле!
Хвіліны бачу я наступных летаў,
Як птушкі дробныя, яны пачуўшы
Палёт арліны мой,
Бягуць ва ўсе бакі – свае ратуюць душы –
Да долу – і ў пясок ныраюць з галавой.
За імі, мае вочы, гэй, саколе!
Гэй, бліскавіца!
Гэй, кіпцюры мае – ці ім абараніцца?!
Што гэта? Птах з вышыняў да мяне імчыцца,
На бой сьцюдзёным вокам выклікае,
А крылы змрочныя, як хмара навальніцы,
Шырокія, што небакраю доўгі лук,
Ён імі неба цалкам закрывае.
То велічэзны крук. Куды ляціш ты, крук?
І хто ты? Я – арол... О, блытаюцца думкі.
Я грому валадар! А ты?
Глядзіш, – мне ў вочы б'еш завесай дымавой...
О, блытаюцца думкі...

К о л ь к і в я з ь н я ў

Ён бледны! Трызніць на парозе нематы.
(кідаюцца да Конрада)
Цішэй!

К о н р а д

Стой! З крумкачом вяду сьмяротны бой!
Я скончу песьню!..
Танчаць вобразы... малюнкi...
(хістаецца)

К с . Л ь в о в і ч

Тых песьняў досыць.

І н ш ы я

Праўда, хопіць...

К а п р а л

Пан Бог з намі –
Званок... ці чулі?.. То напэўна рунт пры браме!
Гэй! Па каморах ўсе!

А д з і н з ь в я з ь н я ў
(глядзіць у вакно)

Адкрылі дзьверкі ў плоце.
Зьнясілеў Конрад. Хай пабудзе ў адзіноце.
(Усе зьбягаюць.)

С Ц Э Н А П

ІМПРАВИЗАЦЫЯ

К о н р а д
(па доўгім маўчаньні)

Самота... Хто я людзям? Я для іх пясняр?
Дзе чалавек, што ў песьнях слухаць думку здольны
І ахінаць праменьні духу зрокам вольным?
Няшчасны, хто тлумачыць сьвету музы дар.
Язык падманіць голас, голас зманіць думкі –

Яны лятуць, пакуль у слоўныя карункі
Ня трапяць, – і дрыжаць над сьцятай думкай словы,
Як глеба над падземнай, незаўважнай плыняй.
Ці дрогасьць тая нам раскажа пра глыбіні?
Таёмныя адкрые сховы?
Віруюць у душы пачуцьці, паляць жарам,
Струменяцца, нібыта кроў па сваіх цесьнях;
Румянцу колькі ўспыхвае на маім твары –
Пачуцьцяў столькі ж можна распазнаць і ў песьнях.
О, мая песьня – зорка за мяжой Сусьвету,
Пагляд зямлян імкнецца да яе бясконца,
І хоць шклянныя крыльлі – недасяжна мэта,
Шлях млечны той палёт стрымае срэбным зьнічам.
І разумецьмем, што там сонцы,
Але ці зьмерым іх, пралічым?
Вам, песьні, ні вушэй і ні вачэй ня трэба,
Плынецеся ў душы глыбінях!
Сьвяцеце на яе вышынях...
Як той струмень падземны, быццам зорка ў небе!
Ты, Божа, ты Прырода! Абвастрэце слых,
Вас годная мэлёдыя песьняў маіх.
Я майстар!
Я небу выпрастаў далоні.
Я майстар! Зораў дакранаюцца мае далоні,
Нібы гармонікі крыштальных колаў.
То рэзкім, то павольным рухам,
Кручу я зоры сілай духу.
І нараджаюцца, плывуць таноў мільёны.
Сам выбіраю, знаю ўсё пра кожны тон я.
Іх множу і дзялю, складаю,
У строфы, у акорды, як хачу, сыплятаю.
Ствараю зь іх вясёлку ці маланкі ўсполах.
Я на краі Сусьвету! Я ўздываю рукі –
У міг адзін гармонікі сьціхаюць гукі.
Сьпяваю сам! І ў маіх сьпевах –
Штармы і штэль, сьпякота і залева.
Там паўстае гісторыя людзкая,
Жалобна енчыць, стогне морам,
Стагодзьдзі глуха ўтораць хорам.
Адценьне тону кожнага палае,
За ім сачу я вухам, вокам:
Як вецер неўпрыкмет качуе,
Але я посьвіст лёту чую
І бачу шлях яго ў аблоках.

Прыроды, Бога варты сьпеў мой зорны!
Ён твор мой, ён сам жыцьцятворны.
О, песня – дзейнасьць, моц і годнасьць.
О, песня – вечнасьць, бесьсьмяротнасьць!
Глядзі, я сам ствараю бесьсьмяротнасьць, Божа!
Што больш вялікага зрабіць ты можаш?
Зь сябе самога думкі здабываю,
Я ажыўляю словы імі,
Што ўюцца па ўсім небакраі,
Лятуць агнямі зіхаткімі,
алёка іх магу прыкмеціць,
Сугуччамі замілавацца,
Рукой адчуць – зачаравацца,
Іх танцамі залюбавацца.
Я вас люблю, Прароцтва дзеці!
Вы – мае думкі, мае зоры,
Мае пачуцьці і вяхоры.
Спаміж вас я, як бацька на сямейным зборы!
Вы ўсе мае, ва ўсёй прасторы!
Над вамі я стаю, паэты!
Над вамі, мудрацы, прарокі!
Якіх уславіў сьвет шырокі!
Калі б дагэтуль вы жылі між родных дзетак,
Калі б вы чулі пахвалу, далоняў пляскат,
Штодзённа ведалі б ушанаваньне,
Раскошу, хомар залатога бляску,
На скронях бы зіхцеў вянок прызнанья,
Каб музыку трыюмфа, ласку, захапленне,
Сабралі б вам з усіх стагодзьдзяў, пакаленьняў,
Не адчувалі б шчасьця вы і моцы ўласнай,
Якія тут я адчуваю ў ночы яснай,
Калі сам у сабе сьпяваю,
Сам для сябе сьпяваю.
Так! Я мудрэйшы сеньня, сьвет выразней чутны,
І, як ніколі, волю маю!
Мой настае зэніт, і ў гэты міг спазнаю –
Я толькі горды ці вышэй за ўсіх, магутны!
Хвіліна тая вызначана конам,
Душы маёй напружаны раменьы,
То будзе хвіляю Самсона,
Калі калёну абхапіў сьляпец пакутны.
Я скіну цела, возьме дух пяро свабоды –
І прагне ён палёту,
І ён імчыць з плянэтнага колазвароту,

Туды, мяжуе дзе Стваральнік сам з Прыродай.
Я маю, маю крыльлі! Абдымаю імі
На захад ад усходу ўзмахам плаўным
Былое – левым, будучыню – правым.
Я да Цябе па промнях пачуцьця нязломных
Іду ўспалаць пачуцьцямі Тваімі,
О, Ты, мне кажуць, зь неба сочыш сьвет нястомна –
Глядзі! Я побач! Тут! Моц ува мне якая!
Цябе на крылах дасягаю!
Я – чалавек, і цела на зямлі пакінуў,
Там я кахаў і ў сэрца ўсю ўвабраў айчыну.
Але мая любоў на сьвеце
Не на адным спачыла чалавеку,
Ня як пчала на ружы квеце,
Не на адной сям’і, часіне, веку.
Люблю я ўвесь народ! І як зямля людзей,
Наступныя і ўсе былыя пакаленьні
Я прытуляю да грудзей.
Люблю яго, як сябар, бацька, муж, каханак,
Хачу даць шчасьце і ўзрушэньне,
Накіраваць у вольны сьвет яго памкненьні,
Але пакуль той спосаб мной не адшуканы.
Прышоў я думкаю дапытлівай узброены,
Якою зь неба высякаю бліскавіцы,
Пільную ход плянэт, марскога дна тайніцы.
Я маю болей – Моц, што ад людзей утоена,
І пачуцьцё, што ў Моцы той схавана,
Што толькі ў словах вырываецца вульканам.
І Моц я тую ўзяў не ад пазнаньня дрэва,
Ня з плоду, які дала чалавеку Ева,
Ня з кніг альбо апавяданьняў
І не з глыбокіх разважаньняў,
Не з варажбы і чараваньняў –
Я нарадзіўся творцам!
З вытокаў тых паходзіць Моц мая,
Адкуль Табе прыйшла Твая.
Яе Ты не шукаў, калі задумаў сонца!
І страціць не баісься – так і я!
Ці Ты мне даў, ці сам, дзе й Ты, узяў я вока,
Што над зямлёй узносіцца высока,
Плывуць там аблачыны сваім шляхам,
Там чарада вандруе птахаў –
Як захачу, паглядам я спыню палёт іх,
Яны заб’юць крыламі, быццам у цянётах,

І плачуць, жаласна гамоняць,
Пакуль не адпушчу, Твой вецер іх ня згоніць.
А пагляджу ў хвіліны Моцы на камэту –
Ня зрушыць зь месца, не памкнецца ў глыб Сусьвету.
І толькі збэшчаныя людзі,
Адвечныя ў сваёй аблудзе
Ня слухаюць мяне, Цябе... Ня чуюць нас!
Адсюль, зь нябёсаў
Хачу ім даць наказ
Направіць лёс іх.
Уладай, што я над Прыродай маю,
Хачу абняць людзкія душы,
Шлях птушкам, зорам лёгкім гэстам вызначаю,
Людзьмі таксама кіраваць я мушу!
Ня зброй – зброю нішчыць зброя,
Ня песьнямі – задоўга сьпеюць,
Ня цудамі – іх зьменіць мроя,
Ня ведамі, бо парахнеюць, –
Але душэўнымі пачуцьцямі маімі,
Як, Божа, ты кіруеш незаўважна ўсімі.
Што захачу – няхай празнаюць,
І выканаўшы, знойдуць шчасьце,
А будуць супраць – іх праклясьці
Змагу – у цемры хай зьнікаюць.
І будуць людзі для мяне, як думкі, словы,
З якіх я песьні выкладу будову.
Ты валадарыш гэтак над зямлёй!
Табой падораную мову я шаную,
Калі дасі мне ўладу, роўную Тваёй,
Я свой народ ствару, як песьню трапяткую,
І больш вялікае, чым Ты зраблю я дзіва –
Бо песьня будзе назаўжды шчасьлівай!
Мне ўладу душаў дай! Так гарджу той будовай,
Якую людзі лічаць сьветам, хваляць, песьцяць,
Што не кранаў яе, хоць мог бы толькі словам
Ушчэнт, скарузлую, разьнесьці.
Але калі сабраў бы я сваю ўсю волю,
Нібыта ў адну кропку акіяна хвалі –
Пагасьлі б сотні зораў, сотні запалалі.
Я бесьсьмяротны! І ў адвечным сьветаколе
Я ведаў роўных мне – вышэйшых не спаткаў.
На небе найвышэйшы! Я Цябе шукаў,
Бо я вышэйшы на зямной юдолі,
І хоць я не сустрэў Цябе – ты тут, я знаю,

Зьявіся! Я вышэйшасьць Боскую прызнаю –
Я прагну ўлады – дай, адкрыў шлях да яе!
Прарокі ведалі душой, – я чуў, чытаў
І веру, тое ж я магу, – песьні мае!
Хачу я ўладу мець, якую сам Ты маеш,
Хачу я душамі ўладаць, як Ты ўладаеш.
(Доўгае маўчаньне)
(зь іроніяй)
Маўчыш... Цяпер я разгадаў Твае сакрэты.
Я зразумеў, хто Ты, як валадарыш сьветам.
Не, не любоў Ты, нам хлусілі,
Ты толькі мудрасьць – думак сіла.
Ня сэрца – розум спазнае Твае дарогі,
Твае тайніцы, зброю і перасьцярогі.
Таму, да кнігі хто прыкуты,
Залез у лічбы, трупы ці мэталы,
Хто ўзбуджаны дасьледным шалам –
Адкрыецца Твая магута,
Той знойдзе лекі, порах, пару,
Той знойдзе дым, успышкі, гукі,
Той праўдай набліжае кару
Для хлуса дый ілжэнавукі.
Адаў Ты думкам сьвет, быцьцё,
А сэрца кінуў у пакуце,
Даў мне кароткае жыцьцё,
І наймацнейшыя пачуцьці.
(Маўчаньне)
А што такое пачуцьцё?
Толькі іскрына.
І што маё жыцьцё?
Адна хвіліна.
Чым будуць заўтра сёньняшнія громы?
Толькі іскрынай.
Чым ёсьць стагодзьдзяў бег, што мне вядомы?
Адной хвілінай.
З чаго паходзіць чалавек – сусьвет закрыты?
Толькі зь іскрыны.
Што сьмерць, якая нішчыць розуму набытак?
Адна хвіліна.
Чым быў Ён сам да моманту сьветаўтварэньня?
Толькі іскрынай.
Чым вечнасьць будзе, калі прыйдзе час зьнікненьня?
Адной хвілінай.

Г о л а с з п р а в а г а к р а ю

Што за шал!
Яго мы ўкроем,
Агорнем крыльлем
Скронь.

Г о л а с з л е в а г а к р а ю

Душу мы сочым,
Гэй, заскочам –
Добры конь.
Наўздагон!
На ўвесь запал!

Падоўжацца іскра з хвілінай – запалаюць,
Яны будуюць, разбураюць.
Ану, сьмялей, сьмялей трымаем хвост хвіліны,
Ану, сьмялей, сьмялей разьдзьмуем зьніч іскрыны.
Так – добра! Найвялікшы, дзе Твой голас Боскі!
Душу яшчэ раз адкрываю па-сяброўску.
Маўчыш. Змагаеся з Шатанам асабіста?
Хачу я папярэдзіць урачыста!
Хоць бачыш аднаго мяне, я не адзіны –
З народам сэрцам і душою пабратаны,
Я маю за сабою войскі і краіны,
А раптам стану я блюзьнерцам –
Са мной бой будзе больш крывавы, чым з Шатанам.
За розумы ён біўся, мне ж патрэбны сэрцы!
Бо я цяпеў, кахаў – тугу, пакуты зносіў,
Калі ж Ты шчасьце захліснуў мне хваляй мукі,
Я на сваіх грудзях свае скрываўіў рукі,
Але ня ўзьняў супраць Нябёсаў.

Г о л а с

Адным махам
Конь будзе птахам.
Арлом! Арлом!
У хмарны дом
Імчыцца лётам.

Г о л а с

Гэй, зьніца ў небасхоне,
Якая моц
Цябе скіроўвае ў бяздоньне?

Цяпер душою я ў айчыну пранікнёны,
Настрой душы яе ў сябе ўбіраю,
Яна і я – мы зь ёй адзіны,
Імя маё Мільён, бо за мільёны
Люблю і мукі я трываю.
Гляджу на смутную айчыну,
Як сын на бацьку перад пакараньнем,
Я адчуваю боль народу,
Як адчувае ў сабе маці болі плоду,
Цярплю, шалею, а Ты, мудры, без ваганьня
Кіруеш, асуджаеш,
Караеш, дагаджаеш,
Памылак Ты не дапускаеш!?
Калі ўсё праўда, што я зь вераю сыновай
Прыняў ад часу нараджэньня,
Што Ты сьвет любіш, прызнаеш сваім тварэньнем,
Глядзіш, гадуеш яго зь літасьцю бацьковай,
І сэрца чулае было сярод жывёлін,
Якіх Ты на каўчэгу збавіў хвалі пеннай,
І калі сэрца, ўсё ж, ня вырадак няшчасны,
Жыцьцё якога завяршаецца заўчасна,
Калі Твая спагада нам – ня рух міжвольны,
Калі мільён людзей, што просяць паратунку,
Ня проста лічбы на Тваім рахунку,
Калі любоў на сьвеце – ёсьць Тваім імкненьнем,
А не раптоўная памылка вылічэньня...

Г о л а с

Арла ды ў гідру!
Яму вочы вырву.
На штурм, на бой!
Хай дым гарой!
Пажар, грымоты!

Г о л а с

Да бою рыхтуй!

Г о л а с

Ты зьзяеш, як сонца,

Блукарка-камэта!

А дзе твая мэта?

Бясконцасьць, бясконцасьць!

Маўчыш! Табе я сэрца глыбіню раскрыў,
Мне ўладу, заклінаю, дай – хоць частку, крыху
З таго, што маюць на зямлі багацьце, пыха.
З тае часьціны колькі б шчасьця я стварыў!
Маўчыш! Дай розуму, як сэрцу даць ня згодны,
Зь людзей, з анёлаў грамады высакароднай,
Я першы, хто Цябе спазнаць змог пасьядоўна –
Нам варта ўладу падзяліць з Табой пароўна.
Няпраўда? Адкажы! Дык знай! – Я не хлушу,
Ты маеш моц рамянаў, я – сваю душу,
Пачуцьцямі спалю, што думкай не скрышу.
Пачуцьці – вось агонь зьнішчальны мой,
Яго зьбяру мацней, ён будзе сыцяты
Ў маёй жалезнай волі, – бы набой
Закладзены ў гармату.

Г о л а с

Да бою рыхтуй!

Г о л а с

Літасьць, ратуй!

Мне адгукніся! Альбо стрэлю ў Тваю існасьць,
Яна, быць можа, утрымае непахіснасьць,
Табе, ўсё ж, падуладны скалану абшар.
Мой голас дасягне мяжы сьветаўтварэньня,
Ён, моцны, пойдзе з пакаленьня ў пакаленьне,
Я крыкну: «Ты ня бацька сьвету, але...»

Г о л а с д ’ я б л а

Цар.

(Конрад стаіць нерухома, потым пачынае хістацца і падае)

Д у х і з ь л е в а г а к р а ю

П е р ш ы

Хапай!

Д р у г і

Яшчэ жывы!

П е р ш ы

Прытомнасьць страціў ён,
Мо прыдушыць?

Д у х з п р а в а г а к р а ю

Прэч, не трывож ягоны сон!

Д у х з ь л е в а г а к р а ю

Глядзі, нас адганяюць!

П е р ш ы з ь л е в а г а к р а ю

Ах ты, шкоднік глупы,
Апошняе ня даў яму прамовіць слова,
Не падштурхнуў ты яго думу да высновы,
Хвіліна думкі – было б цела тое трупам.
Быць блізка каля цела – і ня сьмець таптаць!
На вуснах бачыць кроў – але ня сьмець хлябтаць!
Ты выпусціў яго, няздара, з паўдарогі.

Д р у г і

Ды вернецца...

П е р ш ы

Сьдзі! А то ўздыму на рогі.
І празь мільён гадоў цябе я кіну прама

Шатану ў пашчу.

Д р у г і

Ха-ха-ха! Мне страшна! Мама!

Дзіцяткам буду плакаць...

(плача)

На!

(б'е рогам)

Што, непрыемна?

Ляці і не вылазь сам зь яміны падземнай.

Вам, брава, рогі!

П е р ш ы

*Sacre 'dieu!*¹¹

Д р у г і

Яшчэ!?

(б'е рогам)

П е р ш ы

Наўцёкі!

(Чуецца стук у дзверы і наварот ключа)

Д р у г і

Прытоімся ў кутку, ксяндза пазнаў я крокі.

С Ц Э Н А Ш

УВАХОДЗЯЦЬ КАПРАЛ, БРАТ БЭРНАРДЫНЕЦ ПЁТР, АДЗІН ВЯЗЕНЬ

К с . П ё т р

У імя Айца і Сына, і Духа Сьвятога.

В я з е н ь

Эй, Конрадзе, – ня чуе, аслабеў, нябога.

¹¹ Пракляцьце! (франц.).

К с . П ё т р

Мір дому гэтаму, мір грэшным несъвядомым!

В я з е н ь

Дзеля ўсяго сьвятога, гляньце, – хворасьць злая,
Увесь дрыжыць ён, вусны да крыві кусае.
(Кс. Пётр моліцца)

К а п р а л
(да вязьня)

Мой пане, я прашу, адных пакіньце нас.

В я з е н ь

Дзеля нябёс, малітвай не марнуйце час,
Павінны перанесьці мы яго на ложак,
Ксёндз Пётр!

К с . П ё т р

Пакіньце нас.

В я з е н ь

Падушку можа?..
(кладзе Конрада)
Я ведаю, што значыць гэта! Часам нападае
Нібы вар'яцтва на яго: ўсю ноч сыпявае,
А раніцай – здаровы, жвавы. І хто ж вам
Пра ўсё сказаў?

К а п р а л

Хай пан цішэй паводзіць сам,
А ксёндз за сябра вашага памоліцца.
Я знаў – нядобрае тут штосьці творыцца.
Як рунт прайшоў, пачуў з каморы галасы,
І скрозь замок зірнуў – паўсталі валасы.
Да кума я пабег свайго, да сьвятара –
Каб адшукаць хутчэй ксяндза Пятра –
Агледзьце хворага, нядобрая тут дзея.

В я з е н ь

Не разумею вас... Ці сам я вар'яцею?!

К а п р а л

Эй, вар'яець... Пасьцеражэцеся, панове!
На вуснах думка ў вас – навук шмат у галовах,
А гэта галава – нібы сьсівелая,
У праху ўся, на вуснах пена белая.
Сьпяваў ён тут, не пахапіў я толькі слоў,
Штось у вачах і над чалом яго было.
Павер мне, пане мой, нядобрая тут дзея.
Пакуль сюды я трапіў, быў у легіёнах,
Браў штурмам замкі, крэпасьці і бастыёны,
Больш душаў бачыў я, што цела пакідалі,
Чым кніг, якія, моладзь, вы ў жыцьці чыталі,
А то рэч іншая – угледзець сьмерць на яве.
Так, бачыў, як ксяндзоў у Празе заразалі,
Як зь вежаў у Гішпаніі людзей штурхалі,
Як шабляй ўлоньні мацяркам зладзей крывавіў,
Як дзеці паміралі на казацкіх дзідах,
Французы на сьнягу і туркі на палях –
І ведаю, што назіраеш у забітых,
А што ў забойцах, турках альбо маскалях.
Я помню расстраляных – о, глядзелі сьмела
На стрэльбы, бо мяшкі сарвалі ў запаленьні,
А ўпалі на зямлю – закурчыліся целы,
І выпаўз страх за ўласнага жыцьця сумленьне,
І, быццам авадзень, заважкаўся ля трупа,
Страх горшы, чымся той, што ў бітве ў сэрцы енчыць.
І ледзь зірнеш на мёртвага чало, на губы,
Як разумееш, вось душа яго ўжо кленчыць
Ці болем пагарджае, – мук страшыцца вечных.
Мой пане, думаю, што твар памершага,
Нібы мандат да сьвету найвышэйшага, –
Адразу распознаць, як будзе той прыняты,
Які прымерыць ранг: сьвяты альбо пракляты.
А вашага калегі песьні і хвароба,
Чало і погляд – мне зусім недаспадобы.
Цяпер ідзеце, пане, да сваёй каморы,
З ксяндзом Пятром мы паклапоцімся аб хворым.
(*Вязень адыходзіць.*)

К о н р а д

Пустэча – бездань – тысяча гадоў – раскольле,
Стрываю я на сотні, сотні тысяч болей...
Маліцца? Ці малітва тут прыдатная? –
Была такая бездань неаглядная? –
Ня ведаю – але была.

К а п р а л

Ён уздыхае.
К с . П ё т р

Сын мой, паблізу сэрца, што цябе кахае.
(да капрала)
За дзьверы станьце, каб ніхто там не праходзіў
І мне, – пакуль ня выйду сам – не перашкодзіў.
(Капрал выходзіць)

К о н р а д
(ускідваецца)

Не – вока мне ня вырваў, – бо мацнее вока,
Адсюль ўсё бачу, хоць тут цёмна і глыбока,
Вітаю, Ралісон¹², цябе – што гэта, браце?
І ты ў замкнёньні, зьбіты, кроў на вуснах пенай,
А Бог ня чуе, ты надзею цалкам страціў,
Шукаеш нож і б'есься галавой у сыцены:
«Ратунку!» – Бог жа не дае, а я далёка,
Але мой погляд, што страла, заб'е, як зловіш, –
Не, – вокам пакажу апошнюю дарогу:
Акно там ёсьць, сарві, скачы, і шыю зломіш –
Ляці са мною ў цемру, ў глыбіню, ў прадольле –
О, бездань – лепшая, чымся зямлі юдоля.
Няма тут мацярок, народаў, – і тыранаў.
Хадзем!

К с . П ё т р

Дух цемры, пазнаю тваю атруту,

¹² Маецца на ўвазе Ян Молесан, 18-гадовы вучань павятовай школы ў Кейданах, які за ўдзел у таёмнай змове быў асуджаны вайсковым трыбуналам на сьмяротную кару, якая была заменена высылкай у Сьбір, дзе ён і памёр.

Ізноў сюды прыйшоў хітрэйшы з ўсіх шатанаў,
Ізноў у дом спустошаны ўлез, гадзе люты,
Але ж у вусны твая трапіў ты, каб зьнікнуць,
Я імем Бога асьвячу – табе ня ўнікнуць...
*Exorciso...*¹³

Д у х

Стой! Адступі ледзь ад парога,
Я выйду.

К с . П ё т р

Выйдзеш, як ён вернецца да Бога.
Зь Іуды роду леў тут мае перамогу,
На льва ты ставіў сетку, але ў тую пастку
Патрапіў сам – Пан Бог пад грэшнай маскай
У цэле гэтым распознаў цябе – трымай
Адказ перада мной і ўсё распавядай!

Д у х

*Parle-moi donc français, mon pauvre capucin,
J'ai pu dans le grand monde oublier mon latin.
Mais étant saint, tu dois avoir le don des langues –
Vielleicht sprechen Sie deutsch, was murmeln Sie so
bang –
What it is, – Cavalleros, rispondero Io*¹⁴.

К с . П ё т р

Зьмей стоязычны, вусны вызвалі слабыя!

Д у х

*C'est juste, dans ce jeu, nous sommes de moitié,
Il est savant, et moi, diable de mon métier.
J'étais son précepteur et je m'en glorifie,*

¹³ Заклінаю... (лац.).

¹⁴ Злы дух кажа на розных мовах: *Гавары са мной па-французску, бедны капучыне! Я магу ў вялікім сьвеце забацца на сваю лаціну, але, як сьвяты, ты павінен мець дар да ўсіх моваў (франц.). Можа. Вы размаўляеце па-нямецку? Што вы там мармычаце гэтак баязьліва? (ням.). Што гэта? (ангельск.). Панове, я адкажу (іт.).*

*En sais-tu plus que nous? parle – je te défie*¹⁵.

К с . П ё т р

У імя Айца і Сына, і Духа Сьвятога.

Д у х

Стой, ксёнжа, пачакай, ужо зусім нямнога –
Ах, не катуй, прашу, дарма – ты ж не шатан!
Ня муч!..

К с . П ё т р

Хто ты?

Д у х

Лукрэцый і Левіатан,
Вальтэр і *Alter Fritz*¹⁶, *Legio sum*¹⁷.

К с . П ё т р

Што бачыў?

Д у х

Там зьвер.

К с . П ё т р

Дзе?

Д у х

Ў Рыме.

К с . П ё т р

¹⁵ То праўда, мы – кампаньёны ў гэтай гульні;

Ён мудры. Я ж – д'ябал, як ні зірні.

Але як настаўнік я – на вышыні.

Мой выклік табе: знаеш больш – падміргні. (франц.).

¹⁶ Стары Фрыц (ням.). маецца на ўвазе прускі кароль Фрыдрых II, адзі зь ініцыятараў падзелаў Рэчы Паспалітай.

¹⁷ Імя мне легіён (лац.).

Пацер, каб усё тлумачыў.

(моліцца)

Д у х

Не, раскажу!

К с . П ё т р

Дзе бачыў вязьня?

Д у х

Дык – у Рыме.

К с . П ё т р

Падман!

Д у х

Клянуса гонарам, каханкі імем –
Чарнюткая, за мной ляціць уздых за ўздыхам,
А, ксёнджа, ведаеш, як яе клічуць? – Пыха.
Які ж ты нецікавы!

К с . П ё т р

(сам сабе)

Супраць духаў, зданяў
Вяршым перад магутным Богам пакаяньне.
(моліцца)

Д у х

Стой! Не магу! І пальцам не паварушу,
Бо я няўдала ўлез у гэтую душу.
Ай, колецца! Яе, як вожыкаву скуру
Адзеў навыварат, іголке коляць кішкі!
(Ксёндз моліцца)
Але ж ты майстар! І ўсяго толькі брацішка;
На папу ты ж найлепшая кандыдатура!
Глупцы ў касцёле ўперад сталі, што калёны,
А розум твой, нібы лямпадку ў кут, схавалі.

К с . П ё т р

Тыран, лісьлівец подлы, варты ста праклёнаў!
Ля ног уесься, але хочаш грудзі ўджаліць.

Д у х
(сьмяецца)

Ага! Свой пацер прыпыніў, дык што ж – *da capo*¹⁸, –
Каб толькі бачыў сам, як сьмешна круціш лапай
Нібы мядзьведзянэ ганяе камароў.

Ну, досыць сварак, знаю розных сьвятароў,
Мацнейшы ты за ўсіх, таму паслухай споведзь –
Былога тайны ці твой лёс магу прамовіць,
А ведаеш, што пра цябе гавораць ў месьце?

(Ксёндз моліцца)

А ведаеш, што з Польшчай будзе праз год дзьвесьце?

А ведаеш, чаму прыёр табе ня вельмі дзячыць?

Ці ў Апакаліпсісе бэстыя што значыць?

Маўчыш, трымціш – агонь у зрэнках запаліўся,

Чаго, мой ксёнжа, да мяне ты прычапіўся?

Чаму я мушу атрымаць такія хлёсты,

Мо цар я д'яблавы? – Дык не, я д'ябал просты.

Ці справядліва слуг караць за віны пана?

Сюды прыйсьці – я атрымаў загад шатана,

Яму не патлумачу, што я зь ім ня брат,

Я тут крэйсгаўптман, губэрнатар і ляндрат;

Душу мне скажуць браць у арышт – што ж, у цемнасьць

Цягну яе, кідаю – выйдзе непрыемнасьць –

Няўжо я ў тым павінны? Як чалядным людзям

Тыран загады піша: «Дык няхай так будзе!»

Мне, думаеш, прыемна мучыць і калечыць? –

Ах...

(уздыхае)

кепска чулым быць, ах, сэрца енчыць.

Павер мне, грэшнага калі я разьдзіраю,

Пасьля хвастом, ах, ах, я сьлёзы выціраю.

(Ксёндз моліцца)

А знаеш – заўтра будзеш біты, нібы Гаман?

К с . П ё т р

¹⁸ Ад пачатку (іт.).

*In nomine Patris et Filii et Spiritus Santi, Amen.
Ego te exorciso, spiritus immunde...*¹⁹

Д у х

Стой, ксёнжа, слухаю, кажу – одну сэкунду!

К с . П ё т р

Дзе вязень той, якому хочаш разарваць душу?
Падумай – *exorciso te* –

Д у х

Ай-яй – кажу!..

К с . П ё т р

Каго ты бачыў?

Д у х

Вязня.

К с . П ё т р

Што зь ім?

Д у х

Шмат заганаў...

К с . П ё т р

Дзе ён?

Д у х

У кляштары.

К с . П ё т р

Якім?

¹⁹ У імя Айца, Сына і Святога Духа. Амін. Заклінаю цябе... (лац.).

Д у х

Дамініканаў²⁰.

Пракляты ўжо, і ён належыць мне навечна.

К с . П ё т р

Падман!

Д у х

Ён – мёртвы.

К с . П ё т р

Хлусіш.

Д у х

Хворы невылечна.

К с . П ё т р

Я... *exorciso te*.

Д у х

Кажу, скачу, сьпяваю –
Ты не клянi – бо я ўдыхнуць не пасьпяваю.

К с . П ё т р

Кажы мне праўду.

Д у х

Хворы ён, блукае ценем,
І заўтра з ранку шыю зломіць без сумненьня.

К с . П ё т р

Падман!

²⁰ Там быў зьявольены згаданы ў зноскы 5 Ян Молесан.

Д у х

Ёсьць сьведка – Вэльзэвул – і я прашу –
Пытай яго – а не губі маю душу.

К с . П ё т р

Як ратаваць яго?

Д у х

Прыліп, от, ксёндз упарты,
Не, не скажу.

К с . П ё т р

Exorciso...

Д у х

Ратуюць жарты!

К с . П ё т р

Выразна мне распавядзі, што яму трэба?

Д у х

Хрыпоту маю. Не магу.

К с . П ё т р

Кажы!

Д у х

Мой пане!

Дай адпачыць.

К с . П ё т р

Кажы, што трэба.

Д у х

Я ня ў стане

Ўсё гэта вымавіць.

К с . П ё т р

Кажы!

Д у х

Віна і хлеба.

К с . П ё т р

Мой Божа! Твайго цела і крыві Тваёй!

Пайду, накіраваны Воляю сьвятой.

(да духа)

Цяпер бяры свае аблуды, злосьць і кпіны,

Адкуль прыйшоў – да той вярніся ты краіны.

(Дух адыходзіць)

К о н р а д

Падняць мяне жадаеш! Хто ты? Раптам долу

Спадзеш. Падай руку – ляцім! Як птах лячу –

Прастору я ўдыхаю, промнем зіхачу.

Хто ж даў руку мне? Людзі добрыя, анёлы?

Чыю я літасьць адчуваю тут наўкола?

Людзей? Я імі пагарджаў, ня знаў анёлаў.

К с . П ё т р

Маліся, Боская рука ўжо над табою ўзьнята,

Ты словам Веліч яго Вечную абразіў,

Сказіў дух злосны мову глупствамі фантазій –

Няма для мудрых вуснаў мукі больш зацятай.

Каб твае словы палічылі за пакуты,

І каб ты іх забыў...

К о н р а д

Яны ўва мне закуты.

К с . П ё т р

Каб, грэшнік, ты іх анідзе не прачытаў,

Каб у цябе пан Бог іх сэнсу не спытаў –

Маліся, твая думка ў словах засмучоных,
Як каралева грэшная пазбыта трону,
Калі ж у лахманах, што попелам пакрыты,
Яна свой час пакуты адстаіць на плітах
Перад касьцёлам на каленях, то ў адзеньні
Пурпурным зноў зазьязе, быццам бы ў праменьні.
Заснуў.

(становіца на калені)

Бязь межаў міласэрнасьць Твая, Божа!

(падае крыжам)

Я грэшны, Твой стары слуга, мой Уладару!

І не прыдатны ўжо ані на што, быць можа,

За юнака таго Тваёй спазнаю кары,

За ўсе яго правіны – буду я ахвярай,

А ён паправіцца, імя Тваё праславіць.

Малімся. Бог за ўсё даруе і наставіць.

(моліцца)

*(У прылеглым касьцёле, за сьцяною, пачынаюць сьпяваць песьні Божага
Раства. Над ксяндзом Пятром хор анёлаў няе на мэлэдыю «Анёл пастарам
казаў»)*

Х о р а н ё л а ў

(дзіцячыя галасы)

Спакой хай будзе дому

І грэшным несьвядомым.

Слуга! Слуга пакорны, ціхі,

Ты мір прынёс ў дом пыхі.

Спакой хай будзе дому.

А р х а н ё л п е р ш ы

(на мэлэдыю «Бог нам збаўленьне»)

Мой Пане, ён зграшыў супраць Цябе, хай грэх ён свой
прызнае!

А р х а н ё л д р у г і

Над ім Твае анёлы плачуць і вяршаць малітваў сьпеў.

А р х а н ё л п е р ш ы

Тых зьнішчы, Пане, тых зламай, хто да судоў Тваіх
пагарду мае.

Арханёл другі

А тым даруй, хто суд Твой праведны не зразумеў.

Анёл

Мы з зоркаю надзеі
Сьвяцілі Іудзеі
І Гімн Раства мы ўсім сьпявалі,
Празорцы не пазналі,
Цары нас ня ўслыхалі.
Нас пастушк± спаткалі,
У Батлеем памчалі,
Каб мудрасьць першымі вітаць,
І збаўцу ўсіх прызнаць.
Ён будзе ратаваць.

Арханёл першы

Калі хітрыны, крывадушкі ў сэрцы слуг сваіх раптоўна
Бог зазначыў,
Ён ім – адвечным духам і анёлам чыстым – не прабачыў.
На дол спадалі, нібы зорны дождж, анельскія грамадкі,
За імі зьнічкамі ляцелі мудрых розумаў здагадкі.

Хоранёлаў

Слабым Бог аб'яўляе,
Што моцным адмаўляе.
Бог, літасьць дай зямному сыну,
Ён быў між моцных слынны,
Дай літасьць, літасьць сыну!

Арханёл другі

Дасьледзіны судоў Тваіх рабіў ён не як мніх цікаўны,
Ня дзеля мудрасьці людзкой, ня дзеля пагалоскі слаўнай.

Арханёл першы

Ён не пазнаў Цябе, не шанаваў, о, Божа Наймацнейшы,
Ён не любіў Цябе, не прызываў, ня знаў Тваю дарогу.

Арханёл другі

Але ён шанаваў імя Марыі, Маці Найсьвяцейшай.
І ён любіў народ, любіў ён многіх і любіў ён многа.

Анёл

У залацістым промні,
Крыж зьзяе на кароне,
На персях мудрацоў, вяльможаў,
А зьзяць ў душы ня можа,
Іх асьвяці, наш Божа!

Хоранёлаў

Людзей мы так кахаем,
Мы зь імі быць жадаем.
Вяшчун і цар нас выганяў
Бядняк жа нас прыняў,
Над ім дзень, ноч сьпяваем.

Хорарханёлаў

Яго ўздымі, хай з праху ўстане і нябёс хай дасягае,
Тады ён упадзе дабрахвотна да крыжа падножжа
І дакранецца да сьвятынь, дзе сьвет вялікі палягае,
Няхай уславіць ён цябе, наш літасьцівы,
справядлівы Божа!

Абодвахары

Спакой дай прастаце
Цнатлівай беднаце.
Слуга! Слуга пакорны, ціхі,
Ты мір прынёс ў дом пыхі.
Спакой дай грэшнай сіраце!

СЦЭНА IV

ДОМ ПАБЛІЗУ ЛЬВОВА

СПАЛЬНЫ ПАКОЙ – ЕВА, МАЛАДАЯ ПАНЕНКА, ЗАБЯГАЕ,
ПАПРАЎЛЯЕ КВЕТКІ ПЕРАД АБРАЗАМ НАЙСЬВЯЦЕЙШАЙ
ПАННЫ, УКЛЕНЧВАЕ, МОЛІЦА – УВАХОДЗІЦЬ МАРЦАЛІНА

М а р ц а л і н а

Ты молісься?! Час спаць, бо першая гадзіна.

Е в а

Я памалілася за нашу айчыну,
Як навучылі... І за тату, і за маму.
Цяпер за тых замоўлю пацеры таксама –
Яны, хаця параскіданыя па сьвеце, –
Ўсе нашай маці – Рэчы Паспалітай – дзеці.
Ліцьвін, што сёньня прыбыў, зьбег ад маскалёў, –
Жахліва слухаць, як ліюць людзкую кроў, –
Цар злосны загадаў усіх ў цямніцу кінуць,
Нібы ў часіны Ірада там дзеці гінуць.
Расказ ліцьвіна слухаў тата, схамянуўся,
Пайшоў у поле і дагэтуль не вярнуўся.
Паслала мама на імшу – абход жалобны,
Зь іх многія памерлі... Пацерак асобны
Замоўлю за таго, хто песьні тыя склаў.

(паказваючы на кніжку)

Ён у вязьніцы, госьць таксама расказаў,
Паэмы сумныя, кранаюць мне душу,
Яшчэ я ў Панны Найсьвяцейшай папрашу.
Хто ведае, ці мае ён у гэту хвілю
Бацькоў і сваякоў, каб Бога памалілі.

(Марцаліна адыходзіць)

(Ева моліцца і засынае)

А н ё л

Нячутна, як сон далікатны зьяцім.

Х о р а н ё л а ў

Сны браціка разьвесьлім на арэлях,
Яму пад галоўку скрыдэлькі падсьцелім.
Вачамі, як зоркамі, твар асьвяцім,
Кружляйма, пяючы, у небе вянком,
Над ціхім, над чыстым сваім пястунком –
Каб нашы галоўкі, як ружы зырчэлі,
І быццам лісткі – нашы ручкі трымцелі!
Мы волас распусьцім з-пад зоркавых стужак,

Над ім хай струменяцца срэбныя промні,
Зьвіваюцца, сьвецяцца ясным вянком.
Каханка мы нашага ласкай акружым,
Абдымем пяшчотай зіхоткія скроні.
Кружляйма, пяючы, у небе вянком,
Над чыстым, над ціхім сваім пястунком.

Е в а

ВІДЗЕЖА:

Дождж ціхі, сьвежы, мілы, быццам росы,
Адкуль ён – чыстыя паўсюль нябёсы,
Так, ясныя нябёсы! –
Іскрацца ў кроплях траўкі і лісточкі;
Лілеі, ружы і вяночкі,
Мяне, ах, абвіваюць. Светлы сон, духмяны,
Салодкі, мяккі – на ўвесь век жаданы.
Ах, ружа зьзяе сонейкам,
Лілея – млечным возеркам! –
Ты не зь зямлі: над белым вырасла аблочкам!
Нарцызе, на мяне глядзіш ты сьнежным вочкам;
А вы – нябёсныя загадкі –
Ці кветкі? Альбо зьнічкі-ўзгадкі?
Так, пазнаю, – сама я кветкі палівала
За домам у садочку, – ды і пазьбірала,
А потым увянчала Маці Божай скроні,
Вунь там над ложкам на абразку –
Глядзеце – Маці Божая ў чароўным бляску!
Бярэ вяночак у свае далоні,
Ісусу падае, а той, як неўпрыкметку,
З усьмешкай на мяне кідае кветкі –
Іх тысячы, падобна казачнаму сну,
Усе, адна адну
Знаходзяць ў навакольлі
І самі, матылёчкі,
Сплятаюцца ў вяночкі.
Якое тут прывольле,
Як у нябёснай Божае прасторы;–
Няхай жа назаўжды мяне вянкі аточаць,
Засну навек я, гледзячы на кветкі-зоры,
У белыя нарцыза вочы.
О, ружа, ружа ажыла!
Душа ў яе ўсялілася,
Галоўка трошкі нахілілася,

Агонь у ружы запалаў!
Румянец грае, як сьвітанка блёскі,
Бы ўсьмешкай растуліліся пялёсткі,
Адкрыўшы сьвету вуснаў дзвюх каралі –
Яна ціхутка шэпча, нібы ў сьне.
Што, ружа, кажаш ты ледзь чутна мне?
Журботна, сумна – гэта голас жалю?
Мне скардзісься – вынята з родных траваў,
Але ты ўзятая не для забавы,
Табою скроні Маці Божай я абвіла,
Цябе сьлязамі пасья споведзі паіла;
А з вусначак-караляў
Зьлятаюць гронкай зьзяньня
За яскай яшчэ яска!
Ці, ружа, гэткае тваё сьпяваньне?
Аб чым бы ты прасіла?

Р у ж а

Вазьмі да сэрца, калі ласка.

А н ё л ы

Разьвяжам, распусьцім вяночкі старанна.

Р у ж а

Я крыльлі сьпляту сабе, як у анёлаў.

А н ё л ы

Да неба памкнемся чародкай вясёлай.

Р у ж а

А я побач буду, чакаючы ранак,
Схілю ёй да сэрца ядвабныя скроні,
Як даўней апостал, Гасподні каханак,
Прыпаў галавою да Богага ўлонья.

С Ц Э Н А V

КЕЛЬЛЯ КСЯНДЗА ПЯТРА

К с . П ё т р

(ляжыць крыжам, моліцца)

Мой Божа! Я нішто перад тваім абліччам!
Але мой голас Цябе кліча!
Табе адкрыўся я, мізэрнасьць сваю знаю,
Але я, прах, з Табою размаўляю.

ВІДЗЕЖА:

Устаў тыран... Сам Ірад. Польшча маладая
Яму аддадзена, сьвятая.
Што бачу я? – дарог бясконцых берагі,
Дарогі доўгія праз пушчы і сьнягі
Імкнуцца ў край засьцюжаны навекі
І плыняцца, як рэкі.
Бяжыць адна дарога да жалезнай брамы,
Другая, як зьмяя, ўпадае пад скалу, у яму,
А тая пад ільдом... Ці здольны Ты прыкмеціць:
Лятуць вазы па іх – як хмары вецер гоніць,
За зоркаю палярнаю пагоня.
Ах, Божа, там айчыны нашай дзеці,
Вакол мароз і ноч, о Пане, Пане!
Няўжо ты згодны, што іх лёс – выгнаньне!
Усіх дасі згубіць у маладыя годы,
Дасі Ты зьнішчыць наша пакаленьне ўшчэнт? –
Глядзі – дзіцё – ён абаронца і паэт!
Ён адраджэнец нашага народа!
Ад іншаземнай маці, мае кроў тытанаў,
Ён сорак і чатыры – будзе так названы.
Божа! Зрабі, каб надыход яго прысьпешыць,
І мой народ усьцешыць!
Не! Мой народ стрывае! Хай злуоць тыраны!
Забойцы наступаюць... Мой народ зьвязаны,
Ва ўсёй Эўропе сьмех, цкаваньні не сьціхаюць.
«На суд!» – бязьвіннага забойцы абступаюць.
Тут маскі ў манты бяз рук і сэрцаў судзяць,
Ці ж гэта судзьдзі?!
Вішчаць: «Гал! Гал судзьдзем тут будзе!»
Віны ня бачыць Гал, ён умывае рукі,
А каралі крычаць: «Няхай пазнае мукі,
Ці ж кроў падзе на нас, на радавую славу?!
Крыжуй Марыі сына, адпусьці Вараву.
Распні – ён цэзара карону зьневажае,
Распні – уладу вечную ён зьніштажае!»
Гал выдаў – і таго схапілі – а на скронях
Ужо крывавіцца цярновая карона.
Народ сышоўся, бачыць лёс свой непазьбежны;

Вяшчае Гал: «Вось люд свабодны, незалежны!»

Ах, Пане, бачыш крыж, вялікаю вагою
Ляжыць на нас. Дык зьлітуйся Ты над слугою.
Дай моцы пілігрыму, што дарогаю стамлёны.
На ўсю Эўропу крыж той распрастаў рамяны,
Ён з трох народаў, нібы з дрэва трох парод –
Зьвязаны на пакутным троне мой народ,
І смага точыць; воцат аўстрыяк падносіць,
Прусак напоіць жоўцю... Воля сьлёзы росіць.
Глядзі, жаўнер маскальскі зь дзідаю падскочыў,
І вастрыё кроў нашага народа смокча, –
Што ж ты зрабіў, найгоршы з катаў, сам прапашчы,
Адзін паправіўся ты, Бог табе прабачыць?!
Схіліўшы долу галаву, герой каханы
Спытаў: «За што пакінуў ты мяне, мой Пане!?»

І надышоў ягоны скон!

*(Чуецца хор анёлаў – далёкі сьпеў вялікоднай песьні – на
заканчэньне даносіцца: «Алелюя! Алелюя!»)*

На неба ён, на неба узьлятае,
Ад стоп яго, як белы лён,
Пушысты вэлюм ападае,
І, быццам сьнег, зямлю шырока ахінае.
На небе мой каханы, ён не памірае.
Як сонцы тры ў яго палаюць тры зяніцы,
І людзям падае прабітую правіцу.
А хто герой? – Намесьнік на зямной юдолі,
Я знаў яго, з маленства знаў
І бачыў, як ён рос, мужаў!
Так, ён сьляпы, але вядуць яго анёлы.
Так, ён страшэнны – тры абліччы,
Паяднаных, мае.
Над галавой, як балдахім у зьзяньні зьніча,
Раскрыта кніга таямніцаў,
А пад нагамі – тры сталіцы.
Тры краі задрыжаць, калі ён пажадае.
Я чую зь неба голас, як раскаты грому,
Намеснік вольнасьці нам знак дае сьвядомы,
Свайго касьцёла ў будучым, празь бітвы, штормы
Ён вежы уздымае!
Ён узвышаецца, пад ім дзяржавы, троны,
Стаіць на трох каронах, сам жа без кароны.
Жыцьцё яго – у працы ўзнагарода,
А тытул праведны – народ народаў;
Ад іншаземнай маці, мае кроў тытанаў,

Ён сорок і чатыры – так названы.
Дык слава! Слава! Слава!
(засынае)

А н ё л ы
(сыходзяць бачныя)

Заснуў – душу мы возьмем зь цела, як дзіцятка
З калыскі залатой; дум сьветлую сукніцу
Пяшчотна здымем, агарнем душу дзяньніцай
І панясем да неба трэцяга ў зіхценьні,
Айцу там пакладзем дзіцятка на каленьні,
І Бог, сваёй увагай соннага атуліць.
А раніцай душу малітваю абудзім,
Няхай у чыстых думках зноўку яна будзе,
І ў цела вернем, бы ў калыску залатую.

С Ц Э Н А V I
БАГАТА ЎБРАНЫ СПАЛЬНЫ ПАКОЙ – СЭНАТАР ВАРОЧАЕЦЦА
НА ЛОЖКУ І ЎЗДЫХАЕ – ДВА Д'ЯБЛЫ НАД ГАЛАВОЙ

Д ' я б а л I

П'яны – ня хоча спаць,
Змусіў столькі чакаць,
Круціцца, бы клубок,
Вожык залез пад бок?

Д ' я б а л II

Сып на павекі мак.

Д ' я б а л I

Сьціхне – ўгрызу, як воўк.

Д ' я б а л II

Кінуся бы каршак.

А б о д в а

Будзем душу пячы,
І вужакай сячы.

В э л ь з э в у л

Прэч!

Д в а д ' я б л ы
Хто рыкае так?

В э л ь з э в у л

Я – Вэльзэвул.

Д в а д ' я б л ы

Дык што ж?

В э л ь з э в у л

Дзіч маю не трывож.

Д ' я б а л I

Толькі засьне лайдак,
Я вазьму яго сон.

В э л ь з э в у л

Сто пакажам катлоў,
Бліск агня і акоў,
Наш спазнае праклён,
Ранкам успомніць сон –
Мо паправіцца сам,
Бо йшчэ далёка скон.

Д ' я б а л II

(выцягвае кіпцюры)

Зараз яму задам,
Што ты над ім дрыжыш,
А як паправіцца ён,
Я наведаю храм,
Рукі ўскладу на крыж.

В э л ь з э в у л

Вельмі настрашыш раз,
Будзе гатовы да сну,
І ён падманіць нас, –
Выпусьцім птушку з рук.

Д'ябал І
(паказвае на соннага)

Рэч вам скажу адну,
Ён мой любімы сын.
Ці ж будзе спаць бяз мук?
Я запушчу зуб свой!

В э л ь з э в у л

Ты пазабыў мой чын?
Я стаю над табой.

Д'ябал І

О, кажэце, прашу.

В э л ь з э в у л

Трэба вырваць душу,
Пыху яе разьдзьмуць,
Дый у ганьбу сьпіхнуць!
Гардзю яе агарні,
Кпінамі ўсю скалані.
Толькі пра пекла – цыц,
Што ж, мы ляцім – фіц-фіц.
(адлятае)

Д'ябал І

Эх!.. Душу зараз цап,
Што, небарака, дрыжыш!

Д'ябал ІІ

Трапіш да нашых лап, –
Нібы да коткі мыш.

ВІДЗЕЖА СЭНАТАРА

С э н а т а р
(праз сон)

Пісьмо! То мне! Рэскрыпт ад Царскай Ягамосьці,
Уласнаручны – ха! – шле тысяч сто рублёў.
І ордэн, тытул – буду роўны між князёў!
Маршалак мне Вялікі – хай цяпер зайздросьціць.

(пераварочваецца)

Да цэзара! Палац... Яны да сьцен туляцца,
І, ненавідзячы, паклон даюць, баяцца.
Маршалак – *Grand Contrôleur* – ледзь пазнаць у масцы.

Якое любася шаптаньне,

Навокал любася шаптаньне:

«Ізноў сэнатар ў ласцы, ў ласцы, ў ласцы, ў ласцы».

Няхай жа я памру сярод таго шаптаньня,

Як ад сваіх наложніц ласкатаньня!..

А кожны выкажа мне прыхіленьне,

І адчуваючы ў душы трымценьне,

Ўзіраецца, зайздросьціць – нос я задзіраю.

О, шчасьце! Я ад шчасьця проста паміраю!

(пераварочваецца)

Яго Вялікасьць – імператар! Уваходзіць...

І што ж, ня бачыць, не глядзіць, нахмарыў бровы.

Мой найяснейшы пан! Ня кажа нават слова...

Мяне кідае ў пот, дрыжу пры ўсім народзе.

Маршалак павярнуўся да мяне ўжо сьпінай.

О, жах! Ураднікі надзьмуліся пагардай.

Ах, паміраю, мёртвы, пахаваны, згінуў!

І точаць чарвякі мяне і злыя жарты.

Усе ўцякаюць ад мяне. Навокал глуха.

А шэльма камэргер пры мне скрывіўся гнюсна.

Дбрум! – як павук, пасьмешка запаўзла мне ў вусны.

(сплёўвае)

Званок – то калямбур, о, зьедлівая муха.

(махае рукою перад носам)

Лятаюць каля носа

Як восы

І эпіграмы, і сьмяшкі, і кпіны.

А показкі, што цвыркуны, паўзуць у вуха,

У маё вуха. Маё вуха!

(чысьціць пальцам вуха)

І камэр-юнкеры шыпяць, як рой сычыны,

І панны шлейфамі шасьцяць, – хвастом зьмяіным,
Паўсюль агідны шум, ухмылкі, байкі-казкі:
Сэнатар выслізнуў з-пад ласкі, ласкі, ласкі.
(падае з ложка на падлогу)

Д’яблы
(спускаюцца да яго бачныя)

Душу, нібы сабаку злога з закуцьця,
Мы зь цела вырвем... Не, ня ўсю, адну палову,
Каб ён ня страціў і на хвілю пачуцьця...
Зьнясем туды, дзе сходзіцца нябёс падкова
Зь зямлёй, дзе час зьнікае і пануе вечнасьць,
Там дзе мяжуюць кары пекла й чалавечнасьць.
На тым памежжы пса дурнога прыкуём,
Дый папрацуюць нашы рукі зь бізуном,
Як толькі певень трэці прапая пабудку,
Раsturзаны пакутамі ягоны дух
Назад да розуму пасадзім на ланцуг,
І ў цела ўкінем, як у цемру цьвілай будкі.

С Ц Э Н А VII

ВАРШАЎСКІ САЛЁН, КОЛЬКІ ВЫСОКІХ УРАДНІКАЎ, КОЛЬКІ
ЗНАНЫХ ЛІТАРАТАРАЎ, КОЛЬКІ ВЕЛІКАСЬВЕЦКІХ ДАМ, КОЛЬКІ
ГЕНЭРАЛАЎ І ШТАБС-АФІЦЭРАЎ П’ЮЦЬ ГАРБАТУ ЗА СТОЛКАМ.
БЛЖЭЙ ДА ДЗЬВЯРЭЙ ГУРТОК МАЛАДЫХ ЛЮДЗЕЙ І ДВА СТАРЫЯ
ПАЛЯКІ. ТЫЯ, ШТО СТАЯЦЬ, ЖВАВА РАЗМАЎЛЯЮЦЬ – ЗА
СТОЛКАМ ГАВОРАЦЬ ПА-ФРАНЦУСКУ, ЛЯ ДЗЬВЯРЭЙ ПА-ПОЛЬСКУ

КАЛЯ ДЗЬВЯРЭЙ

Зянон Немаеўскі
(да Адольфа)
Скажы, ці тое ж адбываецца зь Літваю?

Адольф

Не, яшчэ горай – там заліта ўсё крывёю.

Зянон Немаеўскі

Кроў?

А д о л ь ф

Не на полі бітвы, – з-пад пальчаткі ката,
Ды не з-пад меча, а з-пад бізуна ля кратай.
(Размаўляюць цішэй)

ПРЫ СТОЛІКУ

Г р а ф

Баль пышны быў? Вайсковых, кажуць, як ніколі...

Ф р а н ц у з

Я чуў было ня густа, быццам у касьцёле.

Д а м а

Не – поўна...

Г р а ф

Але пышна?

Д а м а

Ах, расказваць нудна.

К а м э р - ю н к е р

Прыслугі досыць, а прыслужвалі няўкладна,
Ня змог дастаць ані віна, ані паштэту,
Натоўп гасьцей стварыўся пры дзвяхрах буфэту.

Д а м а I

І не было парадку ў танцавальнай залі,
Бы ў раўце ангельскім – ногі адтапталі.

Д а м а II

Бо гэта быў прыватны вечар баляваньня.

Ш а м б э л я н

Прабачце, баль прашоны – вось мае білеты.
(*вымае запрашэньне і наказвае, усе разглядаюць, пераконваюцца*)

Д а м а I

Тым горай, пазьмяшалі групы, туалеты,
Што не змагла я ацаніць убраньні.

Д а м а II

З тых пор, як Навасільцаў выехаў з Варшавы,
Ніхто ня здатны з густам справіць нам забавы.
Не, балю не было, якім той быць павінен,
А ён усё абставіць мог, як на карціне.
(*Спаміж мужчынаў чуецца сьмех*)

Д а м а I

Кажэце, сьмейцеся, калі вам даспадобы,
Ён у Варшаве быў патрэбная асоба.

КАЛЯ ДЗЬВЯРЭЙ

А д з і н з м а л а д ы х л ю д з е й

Ціхоўскі вольны?

А д о л ь ф

Так, ён на свабодзе,
Хацеў яго я распытаць, да іх заходзіў,
Каб потым у Літве калегам распавесьці.

З я н о н Н е м а е ў с к і

Нам трэба аб'яднацца, сувязі навесьці,
Параскіданья загінем непазьбежна.
(*Гавораць цішэй*)

М а л а д а я д а м а
(*якая стаіць побач зь імі*)

Мой Бог, як ён трываў, а мучылі драпежна!

(Размаўляюць)

ПРЫ СТОЛІКУ

Г е н э р а л
(да літаратара)

Згаджайся! Вершы тры-чатыры прачытаеш.

Л і т а р а т а р

На памяць не магу.

Г е н э р а л

Ты іх з сабою маеш –
Я ведаю – заўжды... Пад фракам, вунь акладкі.
Жадаюць дамы вершаў.

Л і т а р а т а р

Дамы на іх падкі,
Ды болей па-француску пачытаць імкнуцца.
Так не пішу.

Г е н э р а л
(ідзе і зьвяртаецца да дамаў)
Няхай жа пані не сьмяюцца.

Д а м а

Чытаньне мае быць? – Даруйце, хоць умею
Па-польску, але вершаў тых не разумею.

Г е н э р а л
(да афіцэра)

Насамрэч, праўду кажа, – сум паўзе па-троху,
(паказвае на літаратара)

Складае вершы пра вырошчваньне гароху.

(да літаратара)

Што ж, пачынай, калі цябе ня будзем слухаць,

Глядзі,

(паказвае на іншага літаратара)

той франт патыліцу ня стане чухаць,
Ён адначасна слухачам усім прыслужыць,
Глядзі, як просіць, усьміхаецца, павекі мружыць,
І вусны ўжо расьціснуў вустрыцаю здохлай,
І вока выкаціў салодкай фігай... ссохлай.

Л і т а р а т а р
(сам сабе)

Сыходзяць...
(да генэрала)
Не, верш доўгі – голасу ня будзе.

Г е н э р а л
(да афіцэра)

Ня хоча, хай і не чытае, бо занудзіў.

М а л а д а я д а м а
(адлучаецца ад групы моладзі, ад дзв'ярэй ідзе да століка)

Ах, рэч жахлівая –
(да століка) паслухайце, панове!
(да Адольфа)
Вы ўспомнілі імя Ціхоўскага ў размове.

В ы ш э й ш ы а ф і ц э р

Ціхоўскі зноў на волі?

Г р а ф

Колькі год тамілі
Яго ў турме.

Ш а м б э л я н

Я думаў, ён даўно ў магіле.
(сам сабе)
Такія рэчы слухаць вельмі небяспечна,
Своечасова выйсьці было б мне дарэчна.
(выходзіць)

Г р а ф

На волі – праўда?

А д о л ь ф

Не знайшлі, у чым ён вінны.

Ц ы р ы м о н і й м а й с т а р

Хто ж кажа пра віну – ёсьць іншыя прычыны –
Хто возьнем доўга быў – той шмат чаго пабачыў,
Урад свае намеры мае і задачы,
Якія мусіць укрываць – ці можа быць дзяржава –
Бяз тайнай агентуры ў палітычных справах?
Так дзеца паўсюль – такія ўсе краіны.
А, пан зь Літвы? Таму здаецца пану дзіўна, –
Вясковыя панкі ахвочы ўсё пра царства
Празнаць, як пра сваёй сядзібы гаспадарства.
(усьміхаецца)

К а м э р - ю н к е р

Зь Літвы пан, і па-польску? Не! У зман зьвялі?
Я думаў, што ў Літве ўсе цалкам маскалі.
Літва? Мы меней ведаем, чым пра Кітай,
Раз «Constitutionnel» згадаў Літоўскі край,
Але ў французскай прэсе іншай – ані слова.

П а н н а

(да Адольфа)

Няхай раскажа пан усім абавязкова.

С т а р ы п а л я к

Ціхоўскіх ведаў я – пачцівая радзіна,
З Галіцыі яны, казалі, што іх сына
Схапілі – мне далёкім сваяком ён будзе –
Яго даўно ня бачыў я, – О, час, о, людзі!
Прайшло тры пакаленьні, а пажар палае,
Бацькоў пабраў, – дзяцей і ўнукаў ён зьнішчае.

А д о л ь ф

(Усе зьбліжаюцца і слухаюць)

Я знаў яго з маленства – быў прыгожы, статны,
Рухавы, слаўны, малады, на досьціп здатны,
Душа кампаніі, дзе толькі не зьяўляўся
Апавяданьнем, жартам сьвежым вызначаўся,
Дзяцей любіў, мяне браў часта на калені,
«Вясёлы пан», – мальцы празвалі ў захапленні.
І помню валасы яго, што промнем Боскім
Зіхцелі, я рабіў ім розныя прычоскі.
І погляд памятаю шчыры, трошкі ўзьнёслы.
Ён сам ніколі не здаваўся нам дарослым,
Гуляўся з намі, весяліў нас у ахвотку,
І мы лічылі яго нашым аднагодкам.
У час той меў ён ажаніцца, ад нявесты
Прыносіў нам дары, пазваў на шлюб у места.
Пасьля ён не прыходзіў, нам казалі дома,
Напэўна па краях вандруе незнаёмых.
Шукалі – дзесьці зьнік і сьледу не пакінуў,
Нарэшце абвясьцілі – ён загінуў.
Паліцыя прыслала нават рапарт сьціслы,
Маўляў, плашч знойдзены на наберажнай Віслы.
Прызнала жонка плашч адразу, як зірнула,
Самога не знайшлі. Паўгода прамінула,
А вэрсія адна – ён сам сябе забіў –
Чаму?.. Народ паплакаў, а затым забыў.
Прайшло ўжо два гады. Па вуліцах туманных
Да Бэльвэдэра правялі арыштаваных.
Быў цёмны вечар, дождж ліў, хтосьці выпадкова
Альбо наўмысна апынуўся ля аховы
Нябачным сьведкам – можа зь юнакоў нязломных,
Якія сочаць за дарогамі палонных –
Спынілася калёна і было чуваць, –
Ён шэптам вязьняў папрасіў сябе назваць.
Сярод імён – іх болей сотні прагучала –
Было: «Ціхоўскі». Ранкам жонка гэта знала.
Пыталася, пісала розныя прашэньні
Дый не прыйшло ніводнага паведамленьня.
Бязь весткі пэўнай тры гады мінулі ў смутку,
Хаця хадзілі па Варшаве пагалоскі, чуткі,
Казалі, што жывы і церпіць катаваньні,
Дагэтуль адмаўляе падпісаць прызнаньні,
Што спаць яму праз ноч усю забараняюць,
Што селядцамі кормяць – піць не дазваляюць
Ці опіюмам пояць – насылаюць страхі,

Ці зьвяжуць і казычаць пяткі і пад пахі.
Праз пэўны час пра новых вязняў гаманілі,
Рыдала жонка, але ўсе аб ім забылі.
Нядаўна ў дом да жонкі пазванілі ў поўнач –
Стаяць на ганку афіцэр, жандар, а побач
Няшчасны вязень – просяць даць пяро, паперу
Дый падпісаць – жывым дастаўлен з Бэльвэдэра.
Падзячылі і папярэдзілі: «Калі
Ты выдасі, то...» – сказ ня скончылі, пайшлі.
Ён гэта быў – бягу пабачыць, сябар кажа:
«Ты сёньня не хадзі, ля брамы шпег заўважыць»,
Іду назаўтра – там паўсюль паліцыянт,
Праз тыдзень – хворы ён і лекарам заняты.
У экіпажы я надась яго спаткаў,
Мне паказалі – гэта ён, я не пазнаў,
Азызлы, хворы, сьпіну скурчыла пахіласьць,
Знаць далі ежа злая і паветра гніласьць.
Набраклі шчокі, наліліся жаўцізнаю,
Разоры зморшчын на чале і сівізнаю
Зіхцелі валасы; вітаюся, але
Не пазнае, глядзіць, бы розум у імгле.
Яму пра нашыя сустрэчы нагадаў,
Цікаўны погляд толькі на мяне падняў.
Усё што вытрываў ён у пакутах дзённых,
І ўсё, што перадумаў у начах бяссонных,
Я на хвіліну ўбачыў у ягоным воку, –
У ім – страшлівая застыгла павалока.
Меў зрэнкі – друз ад шыбаў неапрацаваных,
Што ставяць у турме на вокнах кратаваных,
Іх колер быў, нібыта тканка з павуціньня,
А з боку глянеш – дык вясёлка на пэрліне;
Іржа крывавіць, мора плямаў там зыбіць,
Наш зрок ня мае сілы іх наскрозь прабіць,
Празрыстасьць страцілі пад шэрым памутненьнем,
Бо ў вільгаці былі, у цёмных сутарэньнях...
Празь месяц завітаў, за час, я думаў, гэты
Ўсё ўспомніць ён і прызвычаецца да сьвету.
Але ж ён столькі тысяч дзён быў у замкненьні
І столькі год цярапеў тыранавы мучэньні,
І тысячы начэй у думках вёў размовы, –
Вакол стаялі сьцены, што пачулі б словы,
Надзейнай абаронай ён абраў маўчаньне,
Надзейнымі сябрамі – цені і начныя здані.
Вясёлае жыцьцё вялікіх гарадоў

Ня згладзіла за месяц досьвед тых гадоў,
Яму здаецца сонца шпегам, дзень зласьліўцам,
Аховай сваякі, а сябар, госьць – лісьліўцам.
Пачнуць наведнікі пытаньні задаваць,
Ён думае, прыйшлі каб тайны вызнаваць.
Тады на рукі галаву абапірае
І волю ўсю, і моц сваю ў кулак зьбірае,
Сьціскае вусны, словы зь іх каб не зьляталі,
Адводзіць вочы – думкі каб не адгадалі.
Пабачыцца яму, што зноў у затачэньні,
Падхопіцца, бяжыць у кут схавання ў ценю,
Крычыць: «Нічога не скажу, ня ведаю!» –
Штораз, як прымаўкаю адпаведнаю,
Гучалі тья словы... Моляцца ў сьлязах
І сын, і жонка, толькі б ён адолеў страх.
Няволю любяць апяваць былыя вязьні,
Я думаў, што і ён раскажа падрабязней –
На сьвет узьніме з-пад зямлі, з-пад злоснай варты
Геройскія ўчынкі змагароў упартых.
Цяпер жыве, мацнее Польшча ў зямных ценях,
Яе гісторыя ў сібірскіх затачэньнях.
Але што ж адказаў ён на мае пытаньні? –
Нічога ўжо ня знаў пра мукі, катаваньні,
Ня помніў – памяць увабрала і зьнямела,
Як кніга з Геркулянума ўся спаракнела,
Хай аўтар уваскрос – ня можа ў ёй чытаць,
І кажа: «Трэба ў Пана Бога запытаць,
Усё Бог запісаў і дасьць мне ў сваім слове».
(Адольф выцірае сьлёзы)
(Доўгае маўчаньне)

М а л а д а я д а м а
(да літаратара)

Чаму пра гэта вы ня пішаце, панове?

Г р а ф

Стары Нямцэвіч заражоны гэткаім шалам,
Грамадзіць ён, гавораць, розныя шпаргалы...

Л і т а р а т а р І

Але ж гісторыя!

Л і т а р а т а р ІІ

Страшная.

К а м э р - ю н к е р

Захапляе!

Л і т а р а т а р І

Такія слухаюць, але хто іх чытае?
Прабачце, як апець сучасныя падзеі?
Калі ня склаўся міт, жывыя сьведкі дзеюць,
А без красы мастацкай – гэта факты толькі.
Паэтам трэба патрываць – аж, аж... аж...

А д з і н з м о л а д з і

Колькі?
Ці шмат гадоў чакаць, пакуль спакмень навеішы,
Нібы інжыр ад лёжкі зробіцца смачнейшы?

Л і т а р а т а р І

Няма выразных правіл.

Л і т а р а т а р ІІ

Сто гадоў...

Л і т а р а т а р І

Замала!

Л і т а р а т а р ІІІ

Не, тысяча! І больш!

Л і т а р а т а р ІV

А мне б імпанавала,
Што тэма новая. І гэта ўсё ня шкодна,
Няхай была б немудрагелістай, народнай.
Народ наш просты, шчыры і ня надта грубы,

Народ наш да жахлівых сцэн ня вельмі любы,
Апішам статкі і вясковае каханьне,
Ідылія нам даспадобы, мы ж – славяне.

Л і т а р а т а р I

Маю не зразумелі думку да канца,
Хіба пісаць, як хтось адведаў селядца?
Няма паэзіі бяз бляску, шыку, глянцу,
А без двара бляск захаваць ня будзе шанцаў.
Пра моду двор мяркуе... і пра густ, і славу.
Ах, гіне Польшча, бо пакінуў двор Варшаву.

Ц ы р ы м о н і й м а й с т а р

Пакінуў двор Варшаву!? – дзівіць то нямала,
Перш-наперш я тут майстар цырыманіялу.

Г р а ф

(ціха да майстра)

Калі б намесьніку замовілі вы слоўка,
Дык стала б мая жонка першай пакаёўкай.
(уголас)

Пустыя кіньце спрэчкі, не для нас урад,
Шаноўны толькі пры двары арыстакрат.

Д р у г і Г р а ф

(нядаўна тытулаваны зь мяшчан)

Арыстакратыя – апірышча свабоды,
Хай панства прыклады бярэ з Брытанскіх лёрдаў.
(Пачынаюцца палітычныя спрэчкі – моладзь выходзіць)

П е р ш ы з м о л а д з і

Кія ім, шэльмам!

А*** Г***

Не, вяроўку на каўнеры!
От паказаў бы двор і навучыў манэрам.

Н***

Што тут пачнеш, якія зрухі ці паходы,
Вось хто пастаўлены ў нас на чале народа.

В ы с о ц к і

Не, лепш сказаць на версе. Наш народ як лава –
Верх у яго халодны, цвёрды і плюгавы,
Але ўнутры пажар – гадоў сто не астыне,
Пляваць на шкарлупіньне – сыйдзем у глыбіні!
(*Адыходзяць.*)

С Ц Э Н А VIII

ПАН СЭНАТАР

У ВІЛЬНІ – ПРЫЁМНЫ ПАКОЙ; НА ПРАВЫ БОК – ДЗЬВЕРЫ ЗАЛІ
СЬЛЕДЧАЙ КАМІСП, КУДЫ ПРЫВОДЗЯЦЬ ВЯЗЬНЯЎ, ТАМ ВІДАЦЬ
ВЯЛКІЯ СТОСЫ ПАПЕРАЎ – У ГЛЫБІНІ ДЗЬВЕРЫ СЭНАТАРСКАГА
ПАКОЮ, ДЗЕ ЧУТНА МУЗЫКА – ЧАС ПА АБЕДЗЕ – ЛЯ АКНА СЯДЗІЦЬ
САКРАТАР НАД ПАПЕРАМІ; ДАЛЕЙ НА ЛЕВЫ БОК – СТОЛІК, ДЗЕ
ГУЛЯЮЦЬ У ВІСТ – НАВАСІЛЬЦАЎ П’Е КАВУ, ПОБАЧ ЗЬ ІМ
ШАМБЭЛЯН, БАЙКОЎ, ПЭЛКАН І ДОКТАР – КАЛЯ ДЗЬВЯРЭЙ ВАРТА
І НЕКАЛЬКІ НЕРУХОМЫХ ЛЁКАЯЎ

С э н а т а р

(*да Шамбэляна*)

Diab!e! quelle corvée! <от, д’ябал, што за дурнота!>²¹ – Час-то па абедзе,
У la princesse /княгіні / капрыз і сёньня не прыедзе.

En fait des dames <што да дамаў> старых шмат ці занадта глупых
Пра справы, уяві сабе, плятуць за супам.

Je jure <прысягаю>, тых патрыётак больш ня будзе à ma table
<за маім сталом>/,

Avec leur franc parler et leur ton détestable <зь іх зануд-
нымі размовамі на кепскай французскай>.

Кажу пра казіно, пра строі, пра тканіны,

А тыя мне пра свайго бацьку ці пра сына:

«Стары ён... Альбо юны надта, пан сэнатар,

Турмы не вынясе, ня можа, пан сэнатар».

Той просіць сьвятара, а тыя сваіх жонак,

Цікавая размова на абед прашоны.

Тут можна звар’яцець. Як скончу гэту справу

²¹ Тут і далей у гэтай і наступных сценах дзеля зручнасьці чытаньня, пераклады з французскай падаюцца проста ў тэксьце, у вуглавых дужках

Пра змову...

Л ё к а й

Чалавек Канісына, купца.
З рээстрам нейкім той прыслаў сюды ганца.

С э н а т а р

Рээстар? Хто?

Л ё к а й

Прыслаў Канісын напамін...
Пан загадаў яму прыйсьці.

С э н а т а р

Прэч, сукін сын,
Ня бачыш, я заняты.

Д о к т а р
(да лёкаяў)

Бэстыі, разьзявы,
Ці ж вы не зразумелі, – п'е сэнатар каву.

С а к р а т а р
(устаючы ад століка)

Ён кажа, калі пан з аплатай затрымае,
Пачне працэс.

С э н а т а р

Ты папрасі, хай патрывае.
(задумваецца)
А ророс! Той Канісын – трэба яго сына
Пад следзтва ўзяць – во птушка!

С а к р а т а р

Ён малы хлапчына.

С э н а т а р

Яны малыя ўсе, і ў іхных сэрцах ясных,
Агонь гасіць прасьцей яшчэ пры першых ясках.

С а к р а т а р

Цяпер яго сын у Маскве.

С э н а т а р

А, voyez-vous <ну й што>, –
Пасланьнік тайных таварыстваў – быць таму!
Час надышоў!

С а к р а т а р

Ён, пэўна, служыць у кадэтах.

С э н а т а р

Кадэт?! Чужыя ў войску насаджаць імпэты!

С а к р а т а р

Ён зь Вільні выехаў дзіцём.

С э н а т а р

Oh! cet incendiaire
<о, яшчэ той падпальшчык>,
Паплечнікаў ён мае тут.
(да сакрата) Ce n'est pas ton affaire
<гэта не твая справа>;
Ці ясна?! – Гэй дзяжурны! Вам за суткі
Кібітку выправіць, сабраць паперы хутка!
Баяцца бацька нас ня будзе мець прычыны,
Калі сыноч прызнае сам свае правіны.

Д о к т а р

Уласна, як казаць меў гонар ясна пану,
У змове людзі веку рознага і стану –
У гэтым бачны небяспечныя сымптомы, –
Спружына, што ўсё рухае – нам невядома,

Яна...

С э н а т а р
(крыўдліва)

Зноў невядома?

Д о к т а р

Не, была схавана,
І выкрыта абачлівасьцю ясна пана.
(сэнатар адварочваецца)

(сам сабе)
Не чалавек, шатан шалёны, от напасьць,
Я столькі рэчаў маю выказаць – ня дасьць.

П е л і к а н
(да сэнатара)

Што з Ролісанам загадае пан рабіць?

С э н а т а р

Зь якім?

П е л і к а н

На сьледзтве яго мусілі пабіць.

С э н а т а р

Eh bien <і што>?

П е л і к а н

Ён захварэў.

С э н а т а р

Шмат палак атрымаў?

П е л і к а н

Я не лічыў і сам я рапарт не прымаў,
Бо пан Бацьвінка²⁵ ім займаўся.

Б а й к о ў

Той, ха-ха,
Ня хутка скончыць, раз кіём пачаў махаць,
Ручаюся, ён спрацаваў, ого, дабротна,
Regions <б'емся аб заклад>, што прапісаў ня меней,
чым тры сотні.

С э н а т а р
(зьдзіўлены)

Trois cents coups et vivant? trois cents coups, le coquin;
Trois cents coups sans mourir – quel dos de jacobin
<Трыста палак, і ён яшчэ жывы?! Трыста палак нягодніку –
Трыста палак. І ён не памёр, вось сьпіна якабінская>!
Я думаў, што ў Racei la vertu cutanée
Surpasse tout <трываласьць скуры самая вялікая>
– ён мае une peau mieux tannée!
Je n'y conçois rien! – ha, ha, ha, ha, mon ami
<А ў яго яна лепш вырабленая! Нічога, сябра,
не разумею, ха-ха-ха>!
(да гульца ў віст, які чакае свайго партнэра)
Палякі пераб'юць нам гандаль скурамі.
Un honnête soldat en serait mort dix fois!
Quel rebelle! <Вось дык бунтаўшчык! Верны салдат
ужо дзесяць разоў сканаў бы>!
(падыходзіць да століка)
Для пана маю un homme de bois –
Хлапца драўлянага! Бацьвінка сам успорваў швы –
Тры сотні палак! – figures-vous <уявеце сабе> –
яшчэ жывы!

(да Пелікана)
Нічога не сказаў?

П е л і к а н

Амаль што не, сьцяў зубы,
Крычыць: сяброў нявінных не аддам на згубу.
Але ў тых словах можна ўбачыць многа сэнсу –

²⁵ Еранім Бацьвінка ў 1820-х гг. быў віленскім губэрскім пракурорам.

Відаць, яму сябрамі – тыя навучэнцы.

С э н а т а р

C'est juste <то праўда>... Во ўпарты ён!

Д о к т а р

Дакладваў я нямала,
Падлеткаў, ясны пане, зараджаюць шалам,
Іх навучаюць глупствам – старажытным дзеям,
Адразу бачна – моладзь ад таго шалее.

С э н а т а р

(весела)

Vous n'aimez pas l'histoire – ha, ha, un satirique
Aurait dit, страшысься devenir historique
<Вы ня любіце гісторыі... ха-ха-ха, сатырык сказаў бы,
што вам боязна сысьці ў гісторыю>.

Д о к т а р

Хай вучаць дзеі верных трону ваяроў,
Князёў, міністраў, Богам дадзеных цароў.

С э н а т а р

C'est juste <то праўда>.

Д о к т а р

(задаволена)

Пан, пэўна, бачыць, пане дабрадзею,
Ёсьць спосаб выкладаць студэнтам тыя дзеі,
Але казаць навошта пра рэспубліканцаў,
Успамінаць афінцаў, рымлян і спартанцаў.

П е л і к а н

(да аднаго са сваіх таварышаў, наказваючы на доктара)

Глядзі, за ім пляцецца нібы кот лісьлівы,
У ласку яму ўлазіць выкрунтасам хцівым.
(падыходзіць да доктара)

Казаць пра тыя рэчы – не парá, павер,
Як можна турбаваць сэнатара цяпер?

Л ё к а й
(да сэнатара)

Дазвольце прапусьціць, да вас прыйшлі кабеты,
Якіх заўжды прывозіць, знае пан, карэта.
Адна сьляпая...

С э н а т а р

Хто яны? Што за пэрсоны?

Л ё к а й

Там пані Ролісан.

П е л і к а н
То маці Ралісона.

Л ё к а й

Штодня прыходзіць.

С э н а т а р
Вывесьці іх трэба...

Д о к т а р
З Богам.

Л ё к а й

Выводзілі – стае, рыпіць каля парога,
Калі ж у арышт браць – з кабетаю сьляпой,
Ісьці няёмка – люд зьбіраецца гурмой.
Ці прапусьціць?

С э н а т а р
Падумаць добра ты ня ўмееш,
Так, прапусьціць. Да лесьвіцы, ці разумееш?

Затым справадзіць долам –
(паказвае жэстам)

і без спачуваньня!

Каб не нудзіла болей нас сваім бадзяньнем.
(Другі лёкай уваходзіць і перадае ліст Байкову)
Чаго стаіш, ідзі!

Б а й к о ў

Elle porte une lettre <у яе з сабой ліст>.
(аддае ліст)

С э н а т а р

Хто ж за яе пісаў?

Б а й к о ў

La princesse peut-être <можа, княгіня>.

С э н а т а р
(чытае)

Старую мне на карак хоча пасадзіць.
Avec quelle chaleur <зь якім запалам>! –
От, д'ябал, прапусьціць!
(Уваходзяць дзьве пані і ксёндз Пётр)

П е л і к а н
(да Байкова)

Старая – варажбітка, mère de ce fripon
<маці гэтага нягодніка>.

С э н а т а р
(лагодна)

Вітаю шчыра, хто з вас пані Ралісон?

П а н і Р о л і с а н
(з плачам)

Я, пане дабрадзею... Мой сыночак...

С э н а т а р

Хвілю,
Ліст ваш, а іншыя сюды прыйсьці рашылі...

Д р у г а я

Мы ўдзьвюх.

С э н а т а р

(да другой)
Чаму я маю гонар вас вітаць?

Д р у г а я

Бо пані Ролісан дарогі не відаць,
Ня бачыць...

С э н а т а р

Дзіўна, ха, на пах ідзе, быць можа?
Штодня сюды трапляе.

Д р у г а я

Я яе прыводжу.
Яна старэнькая, ня надта ўжо здарова.

П а н і Р о л і с а н

О, дзеля Бога!..

С э н а т а р

Ціха.
(да другой) Хто вы?

Д р у г а я

Я – Кмітова.

С э н а т а р

Сядзела б дома, аб сваіх сынах стараньне
Займела б, маем падазрэньне.

К м і т о в а
(бялее)

Як жа? Пане!

(Сэнатар сьмяецца)

П а н і Р о л і с а н

О, пане, я прашу, хіба быць тое можа,
Я чула, чула, што забілі, о, мой Божа!
Маё дзіцятка... Ксёндз сказаў яшчэ жыве.
Яго ў вас білі – дайце літасьці ўдаве.
Хто ж так зьбівае і катуе нашых дзетак?!
(плача)

С э н а т а р

Каго? Калі? Па-людзку нам кажы, кабета!

П а н і Р о л і с а н

Каго? О, майго сына. Я ўдава, мой пане,
Гадоў шмат пройдзе, як дзіцё на ногі ўстане!
Ясь мой ужо другіх вучыў – пан знае гэта –
Заўсёды добраму... Я бедная кабета!
Мяне жывіў са сьціплага даходу, верце, –
Мне быў вачмі ён... Я памру галоднай сьмерцю.

С э н а т а р

Знайду я пляткароў! Адкуль жа чутак тых
Набрала пані. Хто сказаў?

П а н і Р о л і с а н

Мой матчын слых.

Сьляпая я, слых для мяне цяпер стаў зрокам,
Учора ў ратушу яго вялі. Здалёку
Я чула.

С э н а т а р

Вас пусьцілі?

Пані Ролісан

Выпхнулі з парога,
І з брамы, са двара. Я выйшла на дарогу,
Пад мурам села, да сьцяны прыклаўшы вуха.
Сядзела там, пакуль ня стала ціха, глуха,
Апоўначы – самой сабе хлусіць ня трэба! –
Пачула сына, ясна, як Бог чуе зь неба.
Мне ў вушы стогны Яся ціхія ішлі,
Як з-пад зямлі, з-пад нетраў самае зямлі.
Мой слых пранік у мур – далёка і глыбока,
Далей прайшоў ён за імклівейшае вока.
Я чула – мучылі яго.

Сэнатар

Што за трызьненьне!
Але ж там, пані, многа іншых у замкненьні.

Пані Ролісан

Няўжо так? Голас той ня быў майго дзіцятка?
Авечка распазнае крык свайго ягнятка
Сярод шматлікай чарады... Быў гэтакі голас!
Пачуў бы, добры пан, аднойчы гэтакі голас,
Напэўна, у жыцьці ніколі б не заснуў.

Сэнатар

Дык сын здаровы, раз галосна зацягнуў.

Пані Ролісан
(падае на калені)

Калі ў вас сэрца ёсьць...

(Адчыняюцца дзьверы ў залю – чуецца музыка –
забягае панна, убраная ў бальную сукню)

Панна

Monsieur le Sénateur –
Oh! je vous interromps, on va chanter le chœur
De «Don Juan»; et puis le concerto de Herz... Ah!
<Спадар сэнатар, я вам замінаю; будзе сьпяваць хор
з «Дона Джаваньні», а потым канцэрт Гэрца²⁶... Ах!>

С э н а т а р

Herz²⁷! Chœur²⁸! У нас якраз пыталіся пра сэрца!
Vous venez à propos, vous belle comme un cœur.
Moment sentimental! il pleut ici des cœurs
<Вы прыйшлі дарэчы. Вы прыгожая, як сэрца / хор.
Сэнтымэнтальная хвіля: тут залева сэрцаў / харавых сьпеваў>.

(да Байкова)

Каб au grand-duc Michel <вялікаму князю Міхаілу>
той калямбур аддаць,

Я мог бы і ў Дзяржаўнай Радзе засядаць.

(да Панны)

J'y suis – dans un moment <праз хвілю вярнуся>.

П а н і Р о л і с а н

Ня кідай, пане, нас

У распачы! Я не пушчу!

(хапае яго за адзеньне)

П а н н а

Faites-lui donc grâce <злітуйцеся>!

С э н а т а р

Diab!e m'emporte <д'ябал мяне возьме>, што яна хоча без канца!

П а н і Р о л і с а н

Пусьці да сына!

С э н а т а р

(з націскам у голасе)

Цар ня пусьціць.

К с . П ё т р

А ксяндза?

П а н і Р о л і с а н

Хаця б ксяндза пусьцеце; сын прасіў ксяндза.

²⁶ Генрых Гэрц быў у той час папулярным кампазітарам і піяністам-выканаўцам.

²⁷ Сэрца (ням.).

²⁸ Па французску словы «хор» і «сэрца» гцчаць аднолькава: кёр.

Мо пры сьмерці. Калі вас матчын плач ня ўзрушыў,
Над вамі Бог, губеце целы, а ня душы.

С э н а т а р

C'est drôle <забаўна>, і хто ж у месьце тыя чуткі носіць,
Хто пані раскажаў, што ўжо ксяндза сын просіць?

П а н і Р о л і с а н
(паказвае на ксяндза Пятра)

Вось ксёндз пачцівы траціў свае час і сілу,
Хадзіў, прасіў – не прапусьцілі і на хвілю.
Спытай ксяндза.

С э н а т а р
(зірнуўшы на ксяндза)

Вось хто ўсё ведае – пачцівы!
Ну, згода, згода. Добры цар наш, справядлівы,
Ксяндзоў ён не забараняе, няхай ходзяць,
Абы маралі правільнай вучылі моладзь,
Ніхто больш за мяне рэлігію ня любіць.
(Уздыхае)
Ах, недахоп маралі моладзь нашу згубіць.
Eh bien <ну, добра>, быў рад пабачыць пані.

П а н і Р о л і с а н
(да панны)

Ах, паненка!
І вы ж стаялі перад Богам на каленьках.
Прашу! Мой сын на хлебе і вадзе ў замкнёньні
Год поўны ў холадзе, бязь цёплага адзеньня.

П а н н а

Est-il possible <ці гэта магчыма>?

С э н а т а р
(заклапочана)

Хіба? Ён год сядзіць, дрыжыць?
Imaginez-vous <уявіце сабе> – ніхто ня можа далажыць!
(да Пелікана)

Паслухай, тую справу праглядзець я мушу,
Ледзь што, то камісарам нацягаем вушы.
(да пані Ролісан)
Soyez tranquille <прашу супакоіцца>, прыйдзі сюды а сёмае гадзіне.

П а н і К м і т о в а

Ня плач, сэнатар сам ня знаў аб тваім сыне,
Даведаецца – будзе сын твой на свабодзе.

П а н і Р о л і с а н
(узрадавана)

Ён хоча знаць? Хай Бог яго узнагародзіць!
Я ўсім казала, што такім ён быць ня можа:
Жахлівым, жорсткім – ён тваё стварэнне, Божа!
Ён чалавек, і маці малаком карміла.
Усе сьмяяліся. Але ж я не хлусіла.
(Да сэнатара)
А ты ня ведаў проста! – слуг нягодных зграя –
Цябе ашуквае і праўду ўсю хавае.
Ты нас, ня іх пытайся, скажам мы паўней –
Вер мне!

С э н а т а р
(сьмяецца)

Ну добра, мы сустрэнемся пазьней,
Adieu <бывайце>, ня маю сёньня часу. Вы княгіні
Скажэце, я турбуюся аб вашым сыне.
(ветліва)
Adieu, Madame Kmit, мы зрабіць усё гатовы.
(да ксяндза Пятра)
А вас, мой ксёндз, прашу застацца на два словы.
(да панны)
J'y suis dans un moment <праз хвілю вярнуся>.
(Усе адыходзяць, апрача тых, хто быў раней)

С э н а т а р
(пасля паўзы да лёкаяў)

А шэльмы, лайдакі,
Каля дзвярэй у вас парадак гэтакі!
Нягоднікі, я службу несці навучу!

(да аднаго лёкая)

Ідзі па бабу...

(да Пелікана)

Лепей, пану даручу.

Як выйдзе ад княгіні, дай ёй дазваленьне

Пабачыць сына, правядзі да сутарэньня, –

Замкні ў каморы на чатыры аж ключы.

C'en est trop <гэта занадта> – вас трэба

службе навучыць.

(падае на крэсла)

Л ё к а й

(з трымценьнем)

Пан сам казаў пусьціць.

С э н а т а р

(ускоквае)

Мне сьмееш нагадаць!

Як з панам размаўляць вучыўся тут, відаць.

Чакай, я адвучу! У пастарунак злыдня.

Спачатку – сто кіёў, пасья – чатыры тыдні

На хлеб і на ваду.

П е л і к а н

Ёсьць тэма для размовы,

Нягледзячы на тайну сьледства і ахову,

Пра справаў ход непажаданыя пэрсоны

Разносяць весткі, могуць і шляхі да трона

Знайсьці, а там нас ачарніць перад царом,

Калі аб тым не паклапоцімся дабром.

Д о к т а р

Уласна я пра тое думаў, ясны пане.

Які ўжо дзень у Ролісана памяшаньне –

Пайсьці на волю праз акно займеў ахвоту.

Акно ж замкнёнае.

П е л і к а н

І церпіць ён сухоты,

Бязь сьвежага паветра – грэх яго марыць,
Загад аддайце вокны ў хворага адкрыць,
Паверх чацьвёрти – вось паветра і глыне.

С э н а т а р
(расьсеяна)

Калі п'ю каву – баб саджаць на карак мне.
Хвіліны не даюць...

Д о к т а р

Кажу вам, ясны пане,
Заўсёды неабходна пра здароўе дбаньне.
Разгледзець варта справы ўсе пасья абеду,
Ça mine la santé <гэта падрывае здароўе>
і прывядзе да бедаў.

С э н а т а р
(спакойна)

Eh, mon Docteur <мой доктар>, спачатку служба і парадак,
Пасья слабы мой страўнік нават будзе рады
Прытоку сьвежай жоўці. Жоўць fait la digestion
<дапамагае страваваньню>.
А па абедзе я магу voir donner la question
<папрысутнічаць на допыце>,
Што зробіш, служба – en prenant son café
<а ў гэты час я п'ю каву>,
Мне ўласна прыйдзеца глядзець auto-da-fé
<аўтадафэ²⁹>.

П е л і к а н
(адитурхоўвае доктара)

Як справу Ролісанаву ўпарадкаваць?
Бо раптам сёньня ён памрэ?

С э н а т а р

Дык пахаваць.
А як захочаш, дам дазвол бальзамаваць.
А propos, і Байкова нашмаруй бальзамам,
Ён мае твар нябожчыка таксама,

²⁹ Даслоўна: акт веры (партуг.).

А ўсё жаніцца ўдумаў. Вунь і нарачоная –
(Дзьверы зь левага краю адкрываюцца, уваходзіць лёкай.
Сэнатар наказвае на залю)

Паненка белая, ах, ах, чырвоная,
Фі, а жаніх, avec un teint si délabré

<з гэткім шэрым колерам твару>,

Бярэш ты шлюб нібы Тыбэрыі à Carpe <на Капры>,
Якім неверагоднейшым з усіх прымусаў,
Схітрыўся слова «так» сарваць з пунсовых вуснаў?

Б а й к о ў

Прымусам? Не, regions <>, праз год – ха-ха, развод,
Я маладую жонку буду браць штогод.
Зірнеш – бяры люблю, іх вакол ня мала,
C'est beau <> шляхціянцы юнай быць за генэралам,
Спытай ксяндза – як возьме шлюб яна пакорна!

С э н а т а р

А propos, дзе мой ксёндз?

(да ксяндза)

Мой херувім у чорным,

Глядзеце, quelle figure <што за постаць>!

мае l'air d'un poète <выгляд паэта> –

Хтось бачыў з вас un regard aussi bête

<>?

Мо рому з намі вып'еш, ажывіш пагляд?

К с . П ё т р

Ня п'ю.

С э н а т а р

Дазволь сабе, айцец!

К с . П ё т р

Я толькі – брат.

С э н а т а р

Ці брат, ці можа, дзядзька, ну, адкуль Вашэці

Вядома, што ў турме чужыя робяць дзеці?
Ты весткаў назьбіраў і маці расказаў?

К с . П ё т р

Так, я.

С э н а т а р
(да сакратара)

Пішы хутчэй, мы сьведкі – сам прызнаў.
(да ксяндза)
Адкуль дазнаўся? Змоўк. Спалохалася птушка,
Убачыў пратакол – і затрымцела душа,
Зь якога кляштара ты, браце?

К с . П ё т р

Бэрнардынаў.

С э н а т а р

Але ў дамініканцаў мае брат кузінаў,
Бо Ролісан той у дамініканцаў быў,
Мы слухаем далей, хто далажыў?
Ці чуеш? Не маўчы, распавядай паціху.
Я ад цара прашу – не давадзі да ліха!
Ты з рускім батагом знаёмы хоць нямнога?
(сакратару)
Пішы: маўчаў.
(ксяндзу)
Калі ты служыш праўдай Богу,
Прытрымлівайся запаветаў веры строга.
Ты знаеш, нам цары даны наказам божым,
Калі цар хоча слухаць, мы маўчаць ня можам.
(Ксёндз маўчыць)
А ведаеш, манах, што я магу павесіць,
Хай паспрабуе твой прыёр цябе ўваскрэсіць.

К с . П ё т р

Цярпець уладу – не кажу: прыняць сьвядома,
Бог часам можа даць яе і духу злому.

С э н а т а р

Аджа, павешу я цябе... А цар празнаў бы,
Што пакараны без суда – мо ён сказаў бы:
«Няўжо сэнатар бесамі апанаваны?» –
А ты вісіш, як быў вісеўшы, бездыханы.
Ну, ксёндз, апошні раз я задаю пытаньне,
Хто, чуеш, нашаптаў табе пра катаваньні?
Маўчыш! Сам Усявышні можа знак падаў?
Дык хто? Анёл, Бог альбо д'ябал?

К с . П ё т р

Ты – сказаў.

С э н а т а р
(*абурана*)

«Ты»?! Мніх наважыўся мне «ты» сказаць!

Д о к т а р

Мужлан!

Запомні, – гэта Яснаасьвячоны пан!
(*да Пелікана*)
Эй, навучы яго, не бачыш, мніх той з хлева.
Дай так.
(*паказвае рукой*)

П е л і к а н
(*дае ксяндзу па шчацэ*)

Асёл! Сэнатар ускіпеў ад гневу.

К с . П ё т р
(*да доктара*)

Гасподзь, яму даруй – ня ведаў, што рабіў –
А ты сябе, брат, злой парадай пагубіў.
І сёньня станеш перад Богам.

С э н а т а р

Што!?

Б а й к о ў

Сурочыць!

Ах, блазан! Дай яму яшчэ. Хай не прарочыць.
(дае яму пстрычку)

К с . П ё т р

І ты ўзяў, браце, дрэнны прыклад ад нябогі.
Так і пры сьмерці вашы сыдуцца дарогі.

С э н а т а р

Гэй, дзе Бацьвінка! Што мы робім зь вешчунамі?
Трымайце мніха! Зараз суд наладзім самі.
Пабачым, ці маўчаць яшчэ ён будзе ўпарта,
Хтось падвучыў яго.

Д о к т а р

Заўважыць пану варта,
Існуе сувязь: ксёндз да змоўшчыкаў тых блізкі,
А ўсім, відаць, кіруе сам князь Чартарыскі.

С э н а т а р

(хапаецца за крэсла)

Que me dites-vous là, mon cher
<Што вы кажаце, мой дарагі>, – князь? Што?! Дзе?!
Impossible <немагчыма>.
(сам сабе)

Ня менш дзесяцігодзьдзя пройдзе,
Пакуль адмыецца наш князь ад плямы гэткай.
(да доктара)
Адкуль дазнаўся?

Д о к т а р

Справу рухаюць даведкі.

С э н а т а р

І ты нам не паведамляў?

Д о к т а р

Пан і ня слухаў,
Я ўжо казаў, што той пажар хтосьці разьдзьмухаў.

С э н а т а р

Хіба то князь?

Д о к т а р

Так, сьлед вядзе, няма сумненьня,
Сабраныя лісты і скаргі, й данясенні.

С э н а т а р

Лісты належаць князю?

Д о к т а р

Там аб ім размова,
Пра дзеянні яго, пра думкі і пра словы,
Пра нашу прафэсуру – ёсьць там завадатар,
Сам Лялевель – вось хто арганізатар.

С э н а т а р

(сам сабе)

Ах, каб якісьці доказ, хоць бы падазрэньне,
Сьлед доказу, цень сьледу, хоць бы цень ад ценю!
Ня раз мне вушы праціналі шэпт ці віскат:
«Узвысіў Навасільцава князь Чартарыскі».
Пабачым, хто хваліцца будзе праз гадзіну,
Той хто узвысіў альбо той, хто ўмее скінуць?
(да доктара)

Эх, que je vous embrasse <можна мне вас абняць>.
Наш пан усё прыкмеціць,
Я здагадаўся ўраз, што тут ня толькі дзеці,
Я здагадаўся сам, што гэта князя штучкі.

Д о к т а р

(фамільярна)

Сам д'ябал перад вамі ў сьледстве – недавучка.

С э н а т а р
(*наважна*)

Хоць я пра ўсё ўжо ведаў, пан дарадца,
Вы доказ прывялі – лягчэй за сьледства брацца,
Escoutez <паслухайце>, я даю сэнатарскае слова,
Вам гадавы аклад падымем напалову,
За гэту справу – службы дзесяць год налічым,
Дадзім маёнтак згодна з правам кананічным
І ордэн – цар на ўзнагароды справядлівы –
Мой доўг за верных слуг прасіць яго рупліва.

Д о к т а р

Цярпеў ад справы гэтай я нямала стратаў,
З кішэні ўласнай шпегам раздаваў аплату,
Мае стараньні для дзяржавы і цара!

С э н а т а р
(*бярэ яго пад руку*)

Mon cher <мой дарагі>, ідзеце да майго сакратара,
Пастаўце зь ім на дакумэнты ўсе пячатку.
(*да доктара*)
Пад вечар разам праглядзім іх па парадку.
(*сам сабе*)
Я сьледства веў, амаль дакончыў справу,
А ён прыдбае гонар, і хвалу, і славу.
(*задумваецца*)

(*сакратару на вуха*)
Пад арышт доктара, забраць яго паперы.
(*да Байкова, які ўваходзіць*)
Тут важная праблема, трэба нам праверыць,
Наш мілы доктар слоўка выпусьціў міжвольна.
Спытаемся, яшчэ што расказаць ён здольны.

(*Пелікан, бачачы погляд сэнатара, праводзіць доктара і нізка яму кланяецца*)

Д о к т а р
(*сам сабе*)

Надась адпіхваў ты мяне, ха, Пелікане,
Цяпер я штурхану, дый так, што больш ня ўстанеш.
(да сэнатара)
Я хутка...

С э н а т а р
(няўважліва)

Мне а восьмай зь места выпраўляцца.

Д о к т а р
(гледзячы на гадзіннік)

Што гэта? На гадзінніку маім дванаццаць.

С э н а т а р

Не, блізка пятай.

Д о к т а р

Што? Ня веру я вачам –
Дакладна поўдзень – мусіць, пан пабачыць сам,
Паказвае дванаццаць стрэлкі тонкі носік,
Хоць на сэкунду зрушыў бы, хоць на валосік!

К с . П ё т р

Гадзіннік стаў твой да наступнага палудня,
Падумай, браце, пра душу, пра час твой судні.

Д о к т а р

Чаго ты хочаш?

П е л і к а н

Нам прароцтвы ён мармоча,
Бы яшчурка глядзіць – як прамянеюць вочы!

К с . П ё т р

Бог знакі падае і тым засьцерагае.

П е л і к а н

Брат гэты штось на шпега вельмі выглядае.
(Адчыняюцца дзьверы зь левага краю, уваходзіць мноства дам,
ураднікаў, гасьцей, чуецца музыка)

П а н і Г у б э р н а т а р а в а

Ці можна?

П а н і С а в е т н і к а в а

C'est indigne <так няможна>!

П а н і Г е н э р а л а в а

Ah! mon cher Sénateur <ах, мой дарагі сэнатар>,
Чакалі, пасылалі!

П а н і С а в е т н і к а в а
Vraiment, c'est un malheur <>.

У с е ж а н ч ы н ы
(разам)

Нарэшце адшукалі.

С э н а т а р

Што за ўрачыстасьць?

Д а м а

Давайце ў залі гэтай танчыць – сьветлай, чыстай!
(Становяцца ў пары, рыхтуюцца да танца)

С э н а т а р

Pardon, mille pardons, j'étais très occupé;
Que vois-je, un menuet? parfaitement groupé!
Cela m'a rappelé les jours de ma jeunesse!

<Перапрашаю моцна, вельмі быў заняты;
Ах, мэнуэт! І ў пары сталі гожа надта!
У маладосьць у думках я вярнуся!>

К н я г і н я

Ce n'est qu'une surprise <Сюрпрыз, аднак...>.

С э н а т а р

Est-ce vous, ma déesse!
Que j'aime cette danse, une surprise? ah! dieux!
<Багіню бачу тут, не памылюся!
Неспадзяванку, богі, маю я такую!>

К н я г і н я

Vous danserez, j'espère <Вы танчыце, я спадзяюся>.

С э н а т а р

Certes, et de mon mieux <І як найлепей паспрабую>.

(Музыка грае мэнуэт з «Дон Жуана» – злева стаяць ураднікі з жонкамі і дачкамі, з правай моладзь, колькі маладых расійскіх афіцэраў, колькі старых, апранутых па-польску, і колькі маладых дам. На сярэдзіне танцуюць мэнуэт. Сэнатар танцуе з нарачонай Байкова, а Байкоў з княгіняй.)

БАЛЬ

С Ь П Е Ў Н А Я С Ц Э Н А

Д а м а

(З правага краю)

Глядзі, стары сапіць і вые,
А каб скруціў ён сваю шыю!

(да сэнатара)

Як пекна, лёгка танчыш, пан!

(у бок)

Il crévera dans l'instant <ён праз хвілю лопне>.

М а л а д ы ч а л а в е к

Пабач, як лашчыцца да дамы,

Учора мучыў – танчыць сёння,
Туды-сюды стрыжэ вачамі
І скача, рысь нібы ў заgone.

Д а м а

Учора біў і катаваў,
Кроў праліваў без шкадаваньня,
А сёння кіпцюры схаваў,
У паняў просіць мілаваньня.

ЗЬ ЛЕВАГА КРАЮ:

К а л е с к і р э г і с т р а т а р
(да саветніка)

Сэнатар сам пусьціўся ў скокі,
Патанчым, што стаяць спакойна?

С а в е т н і к

Здаецца мне, што нашы крокі,
Прымацца будуць непрыстойна.

Р э г і с т р а т а р

Але мы знойдзем столькі дам...

С а в е т н і к

Не, рэч ня ў гэтым, дзеля Бога,
Я патанцюю лепей сам,
Адзін, без вашай дапамогі.

Р э г і с т р а т а р

Чаму?

С а в е т н і к

Саветнік я, шаноўны.

Р э г і с т р а т а р

Аднак, я – афіцэрскі сын.

С а в е т н і к

Усім даю адказ адмоўны,
Хто мае гэtkі нізкі чын.
(*да палкоўніка*)
Палкоўнік, пойдзем з вамі ў танец,
Вядзе фігуры сам сэнатар.

П а л к о ў н і к

Які быў з вамі ашуканец?
(*паказвае на рэгістратара*)

С а в е т н і к

Адно калескі рэгістратар.

П а л к о ў н і к
Во бузацёраць якабінцы!

Д а м а
(*да сэнатара*)

Як пекна, лёгка танчыць пан...

С а в е т н і к
(*з гневам*)

Зьмяшана ўсё, баль разначынцаў!

Д а м а

Il crévera dans l'instant <ён праз хвілю лопне>.

Л е в ы к р а й , *хорам*

Д а м ы
Ah! quelle beauté, quelle grâce
<Ах, якая прыгажосьць, якая зграбнасьць>!

М у ж ч ы н ы

Ах, шык які, ах, бляск які!

П р а в ы к р а й , *хорам*

М у ж ч ы н ы

Шэльмы, грэйсы, лайдакі,
Няхай пярун накрые вас!

С э н а т а р
(*танцуючы, да жонкі губэрнатара*)

Хачу завесьці я знаёмства
Са старастам – ён ладных мае
Дачку і жонку.

Г у б э р н а т а р
(*бегаючы за сэнатарам*)

Гэта проста,
Няхай пан трошкі пачакае.
(*падыходзіць да старасты*)
Дачка дзе ж ваша?

С т а р а с т а

Яна дома.

Г у б э р н а т а р

А жонка ёсць?

С т а р а с т а

Так, я ня ўдовы.

Г у б э р н а т а р а в а

Дык што, ня ходзяць на прыёмы?

С т а р а с т а

Не!

Г у б э р н а т а р а в а

Пан адзін?

С т а р а с т а

І дастаткова.

Г у б е р н а т а р

Вы жонку сьвету паказалі б!

С т а р а с т а

Глядзець на жонку буду сам.

Г у б е р н а т а р а в а

Дачку мы ўчора запрашалі.

С т а р а с т а

За ласку гэту дзякуй вам.

Г у б э р н а т а р

Бракуе пары ў мэнуэце,
Сэнатар просіць новых дам.

С т а р а с т а

Я ведаю, што ў вас на мэце –
Ёй пару пашукаю сам.

Г у б э р н а т а р а в а

Яна танцоркай слынна ў сьвеце,
Стаць зь ёй хацеў сэнатар сам.

С т а р а с т а

Сэнатар мае на прыкмеце,
Яшчэ дзясяткаў іншых дам.

Л е в ы к р а й , *хорам*

Які партыі хароў,
Які багаты, сьветлы дом.

П р а в ы к р а й , *хорам*

П'юць ранкам ліхадзеі кроў,
А па абедзе жлукцяць ром.

С а в е т н і к
(*наказваючы на сэнатара*)

Ён бавіць іх, і б'е, няволіць,
Ніколі не адчуе жаль.

С т а р а с т а

Сядзіць па турмах наша моладзь, –
Нам загадаў прыйсьці на баль.

Р а с і й с к і а ф і ц э р
(*да Бястужава*)

Ня дзіўна, што нас праклінаюць,
У край заходні – будзе век –
З Масквы злачынцаў прысылаюць,
Чыніць падступствы, гвалт і зьдзек.

С т у д э н т
(*да афіцэра*)

Глядзі, ідзе Байкоў, нахаба,
Якая міна, ну і рухі,
Нібы па сьмецьці скача жаба,
Надзьмухаў вусьцішнае бруха,
Ашчэрыў зубы, каўтануў,
Як брыдка губы выпхнуў ён,
Паслухаў, нешта буркатнуў.
(*Байкоў сьпявае*)

(*Байкову*)
Mon Général, quelle chanson
<Мой генерал, які ваш спеў>!

Б а й к о ў
(*сьпявае песеньку Бэранжэ*)
Quel honneur, quel bonheur!
Ah! monsieur le sénateur!
Je suis votre humble serviteur, etc. etc.
<Служба верная мая
Вам, мсьё сэнатар; я
Маю гонар удвая...³⁰>

С т у д э н т
Général, ce sont vos paroles
<Генэрале, а ці вашы словы гэта?>?

Б а й к о ў

Oui <мае>.

С т у д э н т

Je vous en fais compliment
<З гэтым я віншую вас>.

А д з і н з а ф і ц э р а ў
(*сьмяецца*)

Ces couplets sont vraiment fort drôles,
Quel ton satirique et plaisant
<То вясёлыя, аднак, куплеты –
Ў зьедлівыя ў той жа час>!

М а л а д ы ч а л а в е к

Pour votre muse sans rivale
Je vous ferais académicien
<З вас акадэмік будзе не на жаль,
Не перабольшу вашай музе ў пахвальбе>.

Б а й к о ў
(*на вуха, паказваючы на княгіню*)

Sénateur rogi ўзяў на баль.

³⁰ Рэфрэн песенькі П'ера Жана Бэранжэ.

С э н а т а р

(на вуха, наказваючы на нявесту Байкова)

Va, va, je te coifferai bien
<чакай, настаўлю рогі я табе...>.

П а н н а

(таниуючы, да маці)

Агідны і стары занадта.

М а ц і

(з правага боку)

Калі ён брыдкі, кінуць можна.

С а в е т н і к а в а

(зь левага боку)

Маёй пасуе ён выдатна.

С т а р а с т а

Як ромам тхне ад іх бязбожна.

Д р у г а я С а в е т н і к а в а

(да дачкі, якая стаіць поруч)

Ах, Зося, уздымі звой зрок,
Сэнатару дай прыглядзецца...

С т а р а с т а

Калі мяне ён дакранецца, –

Схуднее

(бярэцца за шаблю)

яго тлусты бок.

Л е в ы к р а й , х о р а м

Ах, бляск які, ах, шык які,

Ah, quelle beauté, quelle grâce

<ах, якая прыгажосьць, якая зграбнасьць>!

П р а в ы к р а й

Ах, шэльмі, грэйсы, лайдакі,
Няхай пярун накрые вас!

З ПРАВАГА КРАЮ СПАМІЖ МОЛАДЗІ:

Ю с т ы н П о л ь
(да Бястужава, паказваючы на сэнатара)

Яму сыцізорыкам бы ў бруха,
Пальчаткай выцяць бы пашчэнкі.

Б я с т у ж а ў

Што ж задаволіш злосьць і скруху,
Пачуеш ад злачынца енкі,
Яны ж нагоды той ня ўнікнуць,
Каб унівэрсытэты зьвесці –
«Студэнты – якабінцы!» – крыкнуць,
А потым моладзь лёгка зьвесці.

Ю с т ы н П о л ь

Але ён не пазьбегне кары –
Адкупіць кроў і рэкі сьлёз.

Б я с т у ж а ў

Цар мае многа сабакарняў –
Тут здохне толькі адзін пёс.

П о л ь

Дазволь, нож у руцэ сьвярбіць.

Б я с т у ж а ў

Засьцерагаю яшчэ раз!

П о л ь

Прынамсі, хоць бы яго зьбіць.

Б я с т у ж а ў

Цішэй, усіх мы згубім вас.

П о л ь

Нягоднікі, ах, шэльмы, зграя!

Б я с т у ж а ў

Давай мы выйдзем за парог.

П о л ь

Зь яго ніхто і не спагнае?
Хто спросіць, хто адпомсціць?
(*Адыходзяць да дзвярэй*)

К с . П ё т р

Бог!

(*Раптам музыка зьмяняецца, іграюць арыю камандора*)

Т а н ц а в а л ь н і к і

Што сталася? Што?

Г о с ь ц і

Музыка панурая!

А д з і н

(*глядзіць у акно*)

Хмарына чорная ідзе, як перад бураю.
(*зачыняе акно – удалечыні чуюцца грымоты*)

С э н а т а р

Чаму ня граюць?

Д ы р э к т а р м у з ы к і

Памыліліся... мы...

С э н а т а р

Палкі!

Ды р э к т а р

Якраз мы бралі з новай опэры кавалкі,
Не зразумелі ўсе, адсюль і замяшаньне.

С э н а т а р

Ну, ну, arrangez donc <станавецся>,
ну, ну, панове, пані!

(За дзвьярыма чуецца моцны крык)

П а н і Р о л і с а н

(з-за дзвьярэй, жахлівым голасам)

Пусьці мяне! Пусьці!

С а к р а т а р

Сьяпая!

Л ё к а й

(устрывожаны)

Яна бачыць –

Бяжыць па сходах! Затрымайце!

І н ш ы я л ё к а і

Вось – задача!

П а н і Р а л і с о н

Дзе ён! Знайду прапойцу я таго, тырана!

Л ё к а і

(хочуць затрымаць – яна перакульвае аднаго зь іх)

Глядзі, кульнула як, нячыстым апантана!

(уцякаюць)

П а н і Р о л і с а н

Дзе ты! Твой чэрап я на бруку разаб'ю,
Мой сын, адзіны мой, ён грэў душу маю,
Быў скінуты з акна... Пачварныя стварэньні...
Штурхнулі з вышыні на гострыя каменні.
А ты злачынец, у крыві няшчасных дзетак,
Драпежнік, ад сьляпой схаваўся маці... Дзе ты?
Сама цябе я разарву, як Яся вы!
Сын! Скінулі з акна, а ты вось тут, жывы!
Забіты ён, дзіцятка мой і мой жывіцель,
Тыран жыве, і Пан Бог ёсьць, і ёсьць Збавіцель!

К с . П ё т р

Блюзьнерыць нельга! Сын жывы, паранены.

П а н і Р о л і с а н

Жывы? Чые то словы? Кім мне дадзены?
Ці праўда? Ксёнжа мой! Там побач мы ішлі, –
«Упаў», – крычаць, бягуць, адразу звалаклі...
Ах, сына звалаклі майго, я – сірата!
Ня бачыла, бо не праходзіць сьлепата –
Але кроў родную адчула я на бруку,
І тут між вас, спаміж банкетаваньня гукаў –
Ёсьць кат скрываўлены, сынам ён чыніць муку!

*(Ідзе проста на сэнатара – сэнатар адбягае – пані Ролісан павольна
падае на зямлю – ксёндз Пётр падыходзіць да яе разам са старакам –
чуецца ўдар гromу)*

У с е
(са страхам)

І слова стала целам³¹! Тут!

І н ш ы я

Тут?!

К с . П ё т р

³¹ Дабравесьце паводле Св. Яна, 1:14.

Не! – Там!
(глядзіць у акно)
Як блізка – у будынак унівэрсытэта.

С э н а т а р
(падыходзіць да акна)

У вокны доктара.

Х т о с ь з г л е д а ч о ў

Жаночы лямант з дому!

Х т о с ь н а в у л і ц ы
(сьмяецца)

Ха-ха, забралі д'яблы.

(Прыбгае Пелікан зьбянтэжаны)

С э н а т а р

Што там!?

П е л і к а н

Доктар громам
Забіты. Зьява патрабуе з нас даводаў, –
Вакол будынку дзесяць пік грамаадводаў!
Пярун яго ў далёкай кельлі пахапіў,
Нічога не крануў, а срэбра растапіў –
Рублі ляжалі на сталі, ён пералік
Ім вёў, мэтал каштоўны – добры праваднік.

С т а р а с т а

То ж небясьпечныя расейскія рублі!

С э н а т а р
(да дам)

Зьмяшалі танец вы, партнэраў разьвялі!
(бачыць, як дапамагаюць пані Ролісан)
Эй, вынесьці яе! Кабеце дапамогу!

Нясеце прэч з вачэй...

К с . П ё т р

Да сына?

С э н а т а р

Хоць да Бога!

К с . П ё т р

Яшчэ жывы сын, толькі цяжка яму дыхаць,
Дазволь пайсьці мне да яго.

С э н а т а р

Ідзі, да ліха!

(сам сабе)

Забіты доктар, ах, ах, ах, c'est inconcevable

<гэта неспасьцігальнае розумам>!

Той ксёндз яму наканавы – ах, ах! c'est diable

<гэта ўсё д'ябал>.

(да гасьцей)

Што ж дзіўнага – нясуць вясноу хмары воды,

У хмарах – бліскавіцы – тут закон прыроды.

С а в е т н і к а в а

(да мужа)

Што хочаце кажэце, страх і будзе страхам,

Я не жадаю быць зь ім пад адзіным дахам:

Табе казалы, справаў не кранай дзяцінных,

Маўчала, покуль ён габрэяў біў нявінных,

А гэта дзеці. Доктар паў ад свае злосьці.

С а в е т н і к

Ай, глупствы ўсё...

С а в е т н і к а в а

Хадзем дамоў, мне кепска штосьці.

*(Зноў чуюцца грывоты – усе разьбягаюцца, спачатку левы край,
потым правы – застаюцца сэнатар, Пелікан, ксёндз Пётр)*

С э н а т а р

(назіраючы за ўцекачамі)

Пракляты доктар – жыў – нудзіў мяне да млосьці,
А як падох – разьбегліся на балі мае госьці.

(да Пелікана)

Voyez, як паглядае ксёндз – *quel oeil hagard*

<глядзеце, як у яго блукае позтрк>,

Выпадак вельмі дзіўны, *un singulier hasard*

<выключны выпадак>.

Паведай, ксёндз, ты знаеш, пэўна, чары,

Як гром прадбачыў і хвіліны Божай кары?

(Ксёндз маўчыць)

Так, шчыра кажучы, меў доктар наш правіны,

З падданных спаганяў бяз ўсякае прычыны,

On aurait fort à dire – хто дасьць перасьцярогу –

Мой Бог, чаму прамою не ісьці дарогай?!

Ну што там ксёндз... *Maўчыць*, панура зьвесіў нос,

Я адпушчу яго – *on dirait bien des choses*

<пасля будуць шмат пляткарыць>!..

(задумваецца)

П е л і к а н

Ха! Ха! Калі б нам сьледзтва несла небясьпеку,

Дык першых нас маланкі, громы зжылі б зь веку.

К с . П ё т р

Вам раскажу два даўнія апавяданьні...

С э н а т а р

(зь цікавасьцю)

Пра перуны? Пра доктара?

К с . П ё т р

Не, два паданьні.

Аднойчы ў сьпёку ў ценю мура грознага

Вандроўнікі ляглі – люд роду рознага –

(Сэнатар і Пелікан адыходзяць да сваіх пакояў. Ксёндз Пётр ідзе да дзьярэй і сустракае Конрада, якога вядуць на допыт два жаўнеры. Убачыўшы ксяндза, Конрад спыняецца і доўга ўважліва ўглядаецца ў яго)

К о н р а д

Рэч дзіўная, яго ня бачыў я ніколі,
А ведаю, як свайго брата. Мо на волі
Мы сустракаліся? Ці ў сьне. Так, гэта ён!
Той самы твар і вочы. Так! Той помню сон,
У ім здалося, вырваў ён мяне зь бяздонья.
(да ксяндза)
Хоць не спаткаліся мы на зямным улоньні,
Прынамсі, ты мяне ня ведаў, ксёнжа мілы,
Я дзякую табе, на колькі маю сілаў,
Зьяўляюцца і ў снах адданыя сябры.
На яве мала іх... А знаеш, ксёндз, бяры
Пярсьцёнак мой, прадай, дай бедным грош, прашу,
І спраў за душы ўсе чысцовыя імшу.
Іх разумею, чысьцец тое ж затачэньне,
Імшу паслухаць мне – ці будзе дазваленьне...

К с . П ё т р

Табе я за пярсьцёнак дам перасьцярогу,
Далей ты пойдзеш незнаёмаю дарогай
І будзеш між людзей багатых, знакамітых,
Там будзе той, хто мае ключ ад ведаў скрытых,
Знайдзі яго, ён прывітае імем Божым,
Што скажа – выслухай.

К о н р а д

(углядаецца)

Хіба ты? Быць ня можа!
Стой! Хвілю, дзеля Бога!

К с . П ё т р

Не магу, бывай!

К о н р а д

Адно мне слова...

Ж а ў н е р

Разышліся, ну, давай!

С Ц Э Н А ІХ

НОЧ ДЗЯДОЎ

ВОДДАЛЬ ВІДАЦЬ КАПЛІЦУ – МОГІЛКІ – ГУСЬЛЯР І КАБЕТА Ў
ЖАЛОБЕ

Г у с ь л я р

Глядзі, ў царкву ідуць грамады,
Вось-вось пачнуць Дзядоў абрады,
І нам пара – ўжо цёмна, глуха.

К а б е т а

Я застануся на пагосьце,
Хачу майго пабачыць госьця,
Таго разгубленага духа,
Што праз гады зямной кружэлі
Зьявіўся па маім вясельлі,
Між духаў грамады змярцьвелай
Паўстаў скрываўлены, зьбялелы.
Мяне лавіў ён вокам дзікім
Бяз слова, стогна альбо крыка.

Г у с ь л я р

Мо ён жывы, – яго пытаў,
Але ён не распавядаў.
Зрэчас на духаў зграмаджэньні
У ноч Дзядоў абраным людзям
Жывых магчыма вызваць цені.
На балю шумным цела будзе,
На гульбішчы, на полі боя
Там застанеца у спакоі, –
Душа па імені названа
Аб'явіцца празрыстай зданяй
І вуснаў быццам бы ня мае,
Стаіць здранцьвелая, нямая.

К а б е т а

Што ў персях яго значыць рана?

Г у с ь л я р

Яна ў душы наканавана.

К а б е т а

Тут я магу згубіць дарогу.

Г у с ь л я р

Я побач буду, там старога
Запрсяць гусляра, каб чары
Ён здзейсніў і прынёс ахвяры.
Ты чуеш галасы далёка?
Народ сышоўся, сьціхлі крокі.
Вось клятву першую запелі,
Вянка то клятва і кудзелі.
Паветраных там клічуць духаў.
Сьвятлінкі зіхацяць наўкола,
Як зоркі, што спадаюць долу,
Ці бачыш, колькі ўсюды руху?
Паветраных там роі духаў, –
Глядзі, як зьзяюць над капліцай,
Пад неба чорнага абшарам, –
Так галубоў чародка мчыцца
Ўначы над гарадзкім пажарам,
Уецца белых крылаў пух,
Жар адбіваючы агнішча –
Як гронкі зорак птаства блішча.

К а б е т а

Не, з тымі мой ня будзе дух.

Г у с ь л я р

Сьвятла ў капліцы завіруха,
Ноч зараз дасьць агню ўладаньне –
З магілаў, пустак злога духа
Прагоняць целы, а іх здані –
Пакорныя заклаццям, чарам,

Прыйдуць пазнаць, хто памінае.
У дуб схаваемся, пажарам
Прапалены ён, небарака,
Тут быў прытулак ваўкалакаў.
Пагост зьянацку ажывае –
Хутчэй пагляд укрый ад страху!
Спалох нябёс, як зрэнка кошкі,
Варушацца на гурбах дошкі,
Праклятых рукі ўверх цягнуцца,
Галовы бледныя трасуцца,
Вунь апраметнай жыхары –
Пякуць вачамі упыры,
Яны ідуць, іх многа-многа.
Не, гусляру шкадзіць ня могуць!
Ха!

К а б е т а

Што відаць?

Г у с ь л я р

Нябожчык сьвежы,
Не пачалі йшчэ гніць адзежы,
Дым серны валіць з рукава,
Як вугаль чорны галава,
Ня вока – цёмная вачніца,
Але ў ёй бляшка залаціцца,
І ў цэнтры зыркае манэты
Нячысьцік скача, бы ў зяніцы,
Шпурляе кпіны д'яблік гэты
І хвост матляе бліскавіцы.
Мярцьвяк бяжыць, ратом раскрытым
Паветра хапае струмені,
Але ў руках ён зь сіта ў сіта,
Перасыпае срэбра жмені.

П р ы в і д

Касьцёл дзе? Скажы мне, дзе Бога люд хваліць?
Там хтосьці мяне абароніць.
Дукат, ах, чало маё вусьцішна паліць
І срэбра цячэ па далоні.
Ах, вылі для беднага, для сіраты,

Для вязьня альбо для ўдавы,
Ах, вылі жар срэбны і жар залаты,
З маёй вынь дукат галавы.
Расплавы мэтала ў сабе я нашу
Пакуль не памрэ людажэрца,
Што дзецьмі бяздонную сыціць душу,
Пакуль не залью яму сэрца.
Праз вочы, праз вушы, праз рот ліхадзея
Ізноўку мэтал будзе зліты,
Я трупам тым буду варочаць як сітам,
Налью, працаджу і прасею.
Калі ж празь яго той метал працаджу я?!
Ах, доўга чакаць, ах, гару я, гару я!
(уцякае)

Г у с ь л я р

Ха!

К а б е т а

Што відаць?

Г у с ь л я р

Ха! Блізка як,
Другі паўстаў, бяжыць да нас,
Які агідны, злы мярцьвяк,
Ляжаў зусім нядоўгі час,
Багаты строй на тлустым целе,
Апрануты, як на вясельле,
І гад нядаўна яго точыць –
Ледзь напалову выгрыз вочы.
Труп ад капліцы ў бок адскочыў,
Чорт зьвёў яго, чорт замарочыў
І не пускае да капліцы,
Чорт постаць пераняў дзявіцы,
Пяшчотнай ручкаю махае,
Вачамі вабіць, заклікае.
За ёй труп скача, запалёны,
Па надмагіллях, як шалёны,
Паветра чэпае рукамі,
Нібы вятрак стары крыламі,
Да любай падае ў абдоймы.

З-пад ног адразу выпаўзаюць
Зубастых доўгіх мысаў плоймы –
Псы чорныя зямлю ўзгрызаюць,
Труп з рыкам цягнуць ад дзяўчыны,
На шкумацьцё рвуць мерцьвячыну,
Пачвары на падліну ласы,
Па цьвінтары разносяць мяса.
Псы згінулі – от, небыліца,
Агрыз там кожны варушыцца,
І сам, нібы маленькі трупік,
Бяжыць да сваякоў, да купы,
І скача галава жабінай,
Агонь страляе праз наздрыны,
А грудзі ў дростках апранахі
Паўзуць, як панцыр чарапахі.
Вось галава зраслася зь целам,
Хімерай гідкай затрымцела,
І пальцы, быццам чарвякі,
Ў траве зьвіваюцца ў клубкі
Празь міг з чырвонага пяску
Далонь выцягвае руку,
Мацуюцца ўжо ног кавалкі,
Труп устае, гатовы цалкам.
Ізноў бяжыць ён за ўлюбёнай
І абдымае за рамяны,
Ізноў трапляе чорту ў пастку,
Ізноў псы рвуць яго на часткі...
Я не хачу то бачыць – не!

К а б е т а

Баісься вельмі?

Г у с ь л я р

Брыдка мне:

Хімера, чарвякі, рапуха, –
Адзін мярцьвяк, а ў ім жа гадаў!..

К а б е т а

Не, з тым ня будзе майго духу!

Г у с ь л я р

Дзядоў канчаюцца абрады,
Вось трэці абудзіўся певень.
Вяршаць у славу продкаў сьпевы,
Сыходзіць люд – ідзе дзяньніца.

К а б е т а

Ён на Дзяды ня змог зьявіцца!

Г у с ь л я р

Пэўна дух яшчэ у целе,
Прамаўляй яго імя.
Чарадзейнай моцы зельле
Заклінаю рымам я:
Пакідай дух сваё цела,
Перад намі ўставай сьмела!

К а б е т а

Я прамаўляю –

Г у с ь л я р

Не паслухаў
Маіх закліццяў...

К а б е т а

Няма духа!

Г у с ь л я р

Мая жанчынка, твой каханак,
Ці веру памяняў бацькову,
Ці сам зьмяніў імя нанова.
Глядзі, на даляглядзе ранак,
Няма ўжо ў маіх гуслях сілы,
Не, не пакажацца твой мілы.
(*Выходзяць з дрэва*)
Што гэта, бачыш над лагчынай,
Ад самай вежы Гедыміна,
Зьмятаючы з дарог туман,

Вазоў грукоча караван,
На поўнач быццам ад пагоні,
У бурай пене мчацца коні.
Наперадзе... У строі чорным
Глядзі, вязуць...

К а б е т а

Ён!

Г у с ь л я р

Непакорны!

К а б е т а

Сюды зірнуў – які пагляд!
І ўжо адвёў яго назад.
Ах, толькі раз убачыць вочы!

Г у с ь л я р

Лёс кроўю грудзі яго змочыў, –
Быў тысячам клінкам ахвярай!
Хоць шмат пакут ім перажыта,
На персях запякліся шнары,
Але ў душы яны адкрыты.
Па сьмерці загаяцца толькі.

К а б е т а

Хто ж устраміў клінкі... І столькі!?

Г у с ь л я р

Той, хто народу чыніць кару.

К а б е т а

І на чале ён мае рану,
Маленькую, нібы радзімка,
Здаецца чорную расінкай.

Г у с ь л я р

Баліць мацней, бесьперастанна,
Ён сам сабе яе жадаў,
Я рану ўласна аглядаў,
Сьмерць загаіць яе ня можа.

К а б е т а

Ратуй яго, магутны Божа!

Канец першага акту

*Пераклад з польскай Сержа Мінкевіча
(з выкарыстаньнем клясычнага правапісу).*

Юльюш Славацкі (1809–1949)



Юльюш Славацкі нарадзіўся 4 верасня 1809 г. у Крамянца ва Украіне. Бацькам Юліюша быў Эўзэбіюш, прафесар літаратуры ў сярэдняй школе ў Крамянцы, а пазней і ў Віленскім універсітэце. Бацькі Юліюша былі зачараваны творамі класіцыстаў, якія аказалі значны ўплыў на наступныя творы іх сына. Пасля таго, як бацькі развяліся, маці будучага паэта, Саламея Янушэўская, выйшла замуж за лекара Аўгуста Бекю. Саламея кіравала літаратурным салонам, дзякуючы якому малады Славацкі з самага ранняга ўзросту акружыў сябе самымі выдатнымі асобамі. Менавіта так ён пазнаёміўся з Адамам Міцкевічам перад высылкай апошняга з Літвы. Юльюш вучыўся ў Віленскім універсітэце, а 1 лютага 1829 г. з'ехаў у Варшаву. Пэўны час стажыраваўся там Камітэце па даходах і скарбе ўрада Царства Польскага. Пасля пачатку Лістападаўскага паўстання 1830–31 гг. працаваў у паўстанцкім дыпламатычным бюро князя Адама Ежы Чартарыйскага. 8 сакавіка 1831 г. адправіўся ў дыпламатычную місію Нацыянальнага ўрада ў Лондане. Застаўся ў эміграцыі, жыў у Францыі, а потым у Швейцарыі. Падарожнічаў па Італіі, Грэцыі, Егіпце, Палестыне і Сірыі. На творы Славацкага, асабліва раннія, істотны ўплыў мелі ўкраінскі і беларускі фальклор. Росквіт яго творчасці прыпадае на 1833–45 гг.: менавіта тады былі напісаны яго самыя вядомыя вершы, паэмы («Ангелі», «Бянеўскі», «Кароль-Дух», «У Швейцарыі», «Генезіс з Духа»), а таксама драмы («Кардыян», «Баладына», «Ліля Венета», «Фантазы», «Мазепа», «Срэбны сон Саламеі» і інш), якія стварылі яму імя нацыянальнага прарока і аднаго з найбуйнейшых драматургаў у гісторыі польскай літаратуры.

У 1848 г., нягледзячы на цяжкую хваробу, Славацкі выехаў у Вялікапольшчу, дзе прыняў удзел у паўстанні. Памёр 3 красавіка 1849 г. у Парыжы.

З лірыкі

Песня дзяўчыны-казачкі

I

У месячным бляску трывожна-дзівосным
Вандрую са смуткам сцяжынай.
Кветку шукаю я з тысячы розных,
Над ёю бярозка схілілася слёзна,
І слёзы мае – сіраціны.
Як з нецвярозае, людзі смяюцца,
Не знаюць, аб чым я смутную.
Я кветкі зрываю – і вянуць, і гнуцца.
А я зноў па кветкі вандрую.

II

Плыве сабе слёзанька ціха і скрытна,
Бо плачу па цяжкай я згубе,
Гляннь, ружа у полі пад зьяннем блакіту,
Канвалія белая з ружаю звіта,
Мой мілы казача, мой любы!
Што? Песня з царквы ці званкі ля аселіц?
Сябры ці сваты ўжо чакаюць?
Ах!.. Кветкі павялі – не на вяселле,
Па кветкі вандрую да гаю.
Не ад рыцарскай шабельнай згінуў ён сталі
Узнеслі магілу высока,
А колькі жменяў пяску насыпалі,
Столькі ж праклёнаў з пяском пасылалі, –
Мой любы, спіць ён глыбока.
Праклёнаў не чуў ён, не чуў ён і плачу
У тую цяжкую хвіліну.
Пясок беспрытульніка крые, бядачы.
Вянок жа мой – на дамавіну!
28 снежня 1829

Пераклад з польскай Піліна Пестрака.

Гімн

Сумна мне, Божа! Хоць ты прада мною
Пурпурам захад заліў прамяніста,

Гасіш падсіненай хваляй марскою
Зорак маніста,
Мора і неба залоціш прыгожа. –
Сумна мне, Божа!

Я, як той колас, што выплакаў зерне,
Голаў узняўшы, стаю ля заліва.
Пройдзе тутэйшы і ўвагі не зверне:
Выгляд шчаслівы.
Хто ім тут я – пілігрым перахожы?
Сумна мне, Божа!

Як дзіцянё, не хаваючы жалю,
Тужыць па маці, так з жалем гляджу я
На небакрай, дзе, скаціўшыся ў хвалі,
Сонца начуе.
Як бы хацеў з ім і я ў падарожжа! –
Сумна мне, Божа!

Сёння у плаванні ў моры вялікім –
Сто міль ад берага Нільскай даліны –
Ранілі ў сэрца мне мілыя клікі
Стай жураўліных,
Можа, дзе ў Польшчу ляцяць яны, можа.
Сумна мне, Божа!

Частыя думы аб блізкай магіле,
Сум і туга па бацькоўскаму дому.
Гнаны вандроўнік – лічу свае мілі
Ў грукаце грому.
Вечна ў хадзе – на шляхах, раздарожжах...
Сумна мне, Божа!

Ты будзеш сведкай: злажу свае косці
Не пад плітой мармуровай у склепе.
Тым, што спачылі на родным пагосце,
Сто разоў лепей.
Мне ж ты судзіў неспакойнае ложа.
Сумна мне, Божа!

Знаю, штодзень на радзіме сіротка
Моліцца шчыра па мне без прывету.
Знаю, не ў край мой плыве мая лодка
З белага свету.

Мабыць, маленне яе не паможа, —
Сумна мне, Божа!

Гэтыя фарбы шматлікіх адценняў,
Гэтае зарыва з далі крывавай
І праз стагоддзі другім пакаленням
Будуць забавай.
Хто ж прымірыцца з нікчэмнасцю зможа?
Сумна мне, Божа!

Напісана

*на захадзе сонца ў Александрыі
19 кастрычніка 1836.*

Пераклад з польскай Язэпа Семяжона.

Мой тастамант

Жыў я тут з вамі, пакутаваў з вамі і плакаў.
Сённа ад вас адыходжу навекі ў нябыт я.
Варты пашаны не быў для мяне абыякім,
Ваша нядоля тугою маёй апавіта.

Не пакідаю ніякага спадчынаёмца
Ані для лютні маёй ні наймення.
Імя маё праляціць, як маланка, пад сонцам,
Будзе, як пошчак, ісці праз усе пакаленні.

Тыя, што зналі мяне, у паданнях адзначце,
Што маладосць сваю ўсю я аддаў для народа.
На баявым караблі быў заўсёды на мачце,
Гінуць пачаў карабель — з ім пайшоў і пад воду.

Хто будзе думаць аб лёсах айчыны каханай,
Калі ў ім знойдзецца кропля святога сумлення,
Скажа, што дух мой быў славаю продкаў убраны
І не бывала на ім жабраваных адзенняў.

Прыйдучь няхай дружбакі мае ўночы, пры зорах,
Возьмуць з грудзей маё сэрца і спяляць з альвасам.
Той, што дала гэта сэрца, хай вернецца порах:
Доўг свой адбуду і свету і матцы тым часам.

Хай дружбакі мае сядуць ля поўнае чары,
Сховы мае хай зап'юць хоць уласнай нядоляй.
Духам я стану — з'яўлюся да іх, як прымара,

Дасць бог пакуту — не ўбачымся больш мы ніколі.

Я заклінаю: жывыя, надзею не трацьце!
Перад народам трымайце асветы паходню.
Трэба памерці — адзін па адным памірайце,
Але руйнуйце варожую сілу вы штодня.

Што да мяне — вам маленькую дружбу пакіну
Тых, што маглі пакахаць маё гордае сэрца.
Згодзен пайсці ў неаплаканую дамавіну,
Доўг свой увесь я адбыў напярэдадні смерці.

Здолее хто цераз свет, абьякасці поўны,
Так перайсці, як вось я перайшоў, без авацый?
Быць рулявым на напоўненым духамі чоўне,
Так, як яны, непрыкметна з жыццём развітацца?

Ўсё ж застанецца мая вам фатальная сіла,
Што пры жыцці магла толькі... чало мне аздобіць.
Будзе нябачна гнясці вас яна да магілы,
Можа калі хлебажорцаў анёламі зробіць.
1839

Пераклад з польскай Уладзіміра Дубоўкі.

Магільны склеп Агамемнана

(у скароце)

Хоць лютні лад натхнёны, я, панылы,
У прышласць змрочным позіткам гляджу:
Да Агамемнана прыйшоў магілы,
І пад скляпеннем сцішана сяджу,
Запэцканым Атрыдавай крывёю³².
Заснула сэрца... ды няма спакою.

Гучыць так моцна арфа залатая,
І рэха вечнае яе ўвесь час чутно
Ў друідаў гроце³³; вецер уздыхае
У цёмных шчылінах яго адно

³² Атрыды – нашчадкі мікенскага валадава Атрэя, да якіх, сярод іншага, належалі паўлегендарныя асобы старадаўняй грэцкай гісторыі Агамемнан, Менелай і інш. Гэты род быў пракляты з прычыны братазабойства, якое ўчынілі Атрэй і Тыест у дачыненні да Хрысіпа. Гэта мела працяг у ланцугу злачынстваў, што мелі месца ў гэтай сям'і.

³³ Грот друідаў – кельцкіх валхвоў, якія выконвалі ў старадаўняй ірландскай грамадзё функцыі суддзяў, лекараў і чараўнікоў-магаў.

Электры голасам, як помстай тою;
Між гэткіх лаўраў мне няма спакою.

Туруе тут між камянёў Арахне
Руплівай³⁴ ветрык, пражу ў яе рве.
І зэлак водарам журботна пахне
Насенне квецені, буяе і жыве
Пад ветрам у руінах, поўна скрухі.
Яе пушынкi ў склепе – нібы духі. [...]

О, я прыціх тут, як і вы, Атрыды,
Чый попел сьпіць пад вартай цвыркуноў.
Няма мізэрнасьці маёй агіды,
Свой нораў я таймую зноў і зноў
І тут сяджу, пакорлівы ды ціхі,
У склепе ліхадзейства, славы й пыхі. [...]

Маё палепшыць адчуванне тое
Ніякі прывід, ані дух не змог.
Ды паярчэла сонца залатое
І бляскам ззяння ўпала мне да ног.
Мільгнула думка, што той промнік кутні
Струною быў з Гамеравае лютні.

Я пацягнуўся ў той прагал рукою,
Каб ухапіць нацягнуць струну,
Падумаў: над юдоляю спакою
Яе, каб плач і спеў збудзіць, крану.
Аднак, як толькі працягнуў я рўку,
Струна напялася і лопнула без гуку.

Мой гэткі лёс – гайсаць па незлічоных
Магілах і вышукваць смуткаў тых
Няпэўных; лёс – у каралнўствах сонных
Мець лютні цішы й слухачоў глухіх
Або памерлых – так, нібы пануры,
Каня сядлаю і – да сонца, да віхуры! [...]

³⁴ Руплівая Арахна – ткаля з Лідыі; яна выклікала на саборніцтва багiню Афiну, выткала вельмі прыгожую тканiну са сцэнамі любоўных уцех багоў. Узлавана я Афiна парвала гэтую тканiну, а Арахна з распачы павесiлася. Утаймаваўшы свой гнеў, Афiна ператварыла Арахну ў павука, што снуе тонкае павуцiнне, на якім раса д сонца ствараюць вясёлкавыя ўзоры.

У Фермапілах? Не, не там – у Хэранэ³⁵
Прыгода здарыцца майму каню.
Бо з краю я, дзе прывід ёсць надзеі:
Яго нібы для малаверных сню.
Калі ж мой конь раптоўна страціць сілы,
Мяне ад – роўнай нашай – той магілы,

Ад Фермапільскай адагнаць гатовы
Нябожчыкаў-спартанцаў легіён.
Адтуль я, дзе ілотаў³⁶ край суровы,
Дзе распачы не выклікае кожны скон,
Дзе, калі дні няшчасныя мінуцца, –
Хоць паўжывыя – воі застануцца.

У Фермапілах, хай паеду ярам,
Каня не асаджу я хоць бы як.
Да небяспекі стаць бы мусіў тварам
І сорам стлуміць свой любы паляк.
Там, перад духам ваяроў суровых,
Хутчэй сканаю, чым сыду ў аковах. [...]

Ты, Польшча, ўсё ж пакуль не зразумела:
Анёлам ты не пражывеш, без сеч.
Датуль кат будзе кроіць тваё цела,
Пакуль не стане страшным помсты меч!
Пакуль ты столькі церпіш, несумненна
На целе жывяцца тваім гіены.

Скінь ганьбу гэтых пахавальных шатаў,
Агністы даўняй Дзяніры строй³⁷.
А ўстань, як шэраг бессаромных статуй,
У глеі Стыкса ўсёю галізной
Бесцырымоннай і сталёвай, і гаючай,
Незасаромленай нічым і неўміручай! [...]
1839

Пераклад з польскай Лявона Баршчэўскага.

³⁵ Горад у старадаўняй грэцкай Беотыі, каля якога ў 338 г. да н. э. Філіп Македонскі разграміў супольнае войска Фіваў і Афінаў; атрад фіванцаў у гэтай бітве змагаўся да апошняга ваяра супраць атрада, на чале якога стаяў Аляксандр Македонскі.

³⁶ Ілотамі старажытных грэкі называлі сваіх нявольнікаў.

³⁷ Дзяніра была жонкай Геракла, якая атрымала ад кентаўра Нэса, што паміраў ад атрутнай стралы, туніку, заплямленую крывёю. Прыраўнаваўшы Геракла да Іёлы, Дзяніра адправіла яму гэтую туніку (нібыта як сведчанне яе кахання) надзеўшы якую Геракл адчуў невыносны жар і сканаў, а Дзяніра скончыла жыццё самагубствам.

Кардыян
(ва ўрыўках і пераказе)

Першая частка трылогіі. Замах падчас каранацыі

Падрыхтоўка. Ноччу 31 снежня 1799 года.

Месца: Хаціна некалі вядомага чараўніка Твардоўскага ў Карпатах.

Асобы: Сатана, Ведзьма, Астарот, Геена, Мефістофель, Пачвара, Арханёл, Хор анёлаў, д'яблы.

Злыя духі ствараюць новых людзей, якія павінны будуць адыграць важную ролю ў Лістападаўскім паўстанні 1830–31 гг. Чэрці кідаюць розныя складнікі ў кацёл, а потым па чарзе заклікаюць герояў – ваенных і цывільных кіраўнікоў паўстання. Складнікі, кінутыя ў кацёл, з'яўляюцца сімвалічнымі адпаведнікамі пэўных псіхічных і маральных характарыстык асобных персанажаў. Гэта наступныя персанажы: Гжэгаж Юзаф Хлапіцкі, князь Адам Ежы Чартарыйскі, Ян Зыгмунт Скшынецкі, Юльян Урсын Нямцэвіч, Яахім Лялевель, Ян Стэфан Крукавецкі і дзве «калектыўныя асобы» – афіцэрскі корпус і дэпутаты сейма.

[...]

Хор анёлаў. Зямля – то пляма
Ў бясконцасці блакіту, што спавіла
Сусвет, то – зорка цёмная, магіла
Нашчадкаў спаконвечная Адама.
Арханёл. Адна вось зорка вечнага Сусвету сёння
Ў дарозе заблукала, я ўхапіў яе ў палёце,
Што яе сэрца – нібы сэрца птаха, я далонню
Сваёй адчуў: трапечацца яно ў самоце;
І перад тронам я паклаў яго Еговы,
А Бог прамовіў поўныя прароцтва словы:
«На крылах чырвань у цябе: то кроў людская».
Я ўпаў да трона, проста да падножжа,
На зораў прах, на сцежку, што ў праменьнях ззяе...
«Божа! Божа! Божа!
Я ж да зямлі – яна была крывавай! –
Адно даткнуўся крыламі, няйначай,
І тое ўжо на свае вочы бачыў, бачыў! –
Як племя гэта за грахі бацькоў канае.
Народ канаў, і гасла зорка. І за ёй ляцеў я...
Народ сканаў...
Час, Божа, каб Ты ўзняў яго

ці громам даканаў.
Калі ж не жыць тым людзям на зямлі,
Крывёю іхнай – не слязьмі – усё наўкол залі.
Дай, Пане, ім патолі».
Бог мовіў: «Станецца твая хай воля!...»
Хор анёлаў. Зямля – то пляма
Там, дзе бяскончая блакіту роўнядзь.
Ці кстамі Бог сатрэ яе, ці Ён напоўніць
Жыццём гліняны стод Адама.

Пралог

Асобы: Першая, Другая і Трэцяя Асобы Пралога.

(Першая Асоба Пралога атаясамляецца з Міцкевічам, Другая – з праціўнікамі Міцкевіча, збольшага журналістамі-эмігрантамі, Трэцяя – са Славацкім).

Першая Асоба абвясчае ідэалагічную праграму, якая мае свой адпаведнік у тагачаснай творчасці паэтаў-польскіх эмігрантаў, сабраных вакол Міцкевіча: роля паэзіі палягае ў тым, каб забяспечыць нацыю пасля паразы лёгкім суцяшэннем. Паэзія павінна адкінуць прывід адчаю ад нацыі, «панішчанай бітвай», а ўвесь цяжар нацыянальнай катастрофы павінен несці паэт, які становіцца прарокам. У гэтай канцэпцыі паэзія – гэта своеасаблівы бальзам на раны, а нацыя ўсё свае сілы перадае паэту. Першая Асоба прапануе летаргічнае, пасіўнае чаканне ўваскрэсення для людзей, якое павінна здзейсніцца праз Боскую справядлівасць, і паэта-прарока, які звястуе гэтую будучую справядлівасць.

У адказ Другая Асоба сімвалы, запазычаныя з лексікі і малюнкаў апакаліпсісу, зводзіць да рэалій сучаснага свету, да рэальнасці Еўропы і да становішча эмігрантаў.

Трэцяя Асоба выступае супраць паняццяў паэзіі ці літаратуры, якія служылі б толькі суцяшэнню. Яна выказвае меркаванне, што нацыянальная паэзія можа выканаць сваю задачу толькі ў тым выпадку, калі, нягледзячы на паразу, якую зазнае нацыя, можа выйсці за рамкі як натхнёнага прароцтва, гэтак і недальнабачнай палітыкі, надаць міфу нацыянальную моц і захаваць гісторыю няўдалага паўстання, гэта значыць непасрэдна паўплываць на захаванне нацыянальнай свядомасці.

ДЗЕЯ ПЕРШАЯ

Сцэна I

Месца: дзядзінец. З аднаго боку відаць загарадны дом, а з другога сад.

Асобы: Кардыян (15-гадовы хлопчык), Гжэгаж (стары служка), Лаўра.

Кардыян займаецца разважанямі, у якіх ён вызначае свой характар і тэмперамент. Потым ён размаўляе з Гжэгажам. Служка дзеля таго, каб забавіць хлопчыка занёміць яго з трыма аповедамі: казкай «Пра Янака, які шыў сабакам боты», апавяданнем пра бітву пад пірамідамі (з эпохі напалеонаўскіх войнаў) і эпізодам з гісторыі польскіх жаўнераў і афіцэраў, якія ўдзельнічаюць у паходзе Напалеона на Маскву (яны знаходзяцца ў расійскім палоне, а сама гэтая гісторыя адбываецца ў Сібіры).

[...]

Кардыян. Божа! Як жа гэтаму старому
Ўдалося веліч духу захаваць. Я ж стому,
Бязвер’е адчуваю. Іншыя паветра
Знаходзяць недзе, ну а я скептычным вокам
Гляджу і ў думках змрочныя шукаю нетры...
Залом убачу – і далей не рушу й крокам.
Запалам юнака той час, які бяжыць,
Адолець і пытанне развязаць: жыць, ці не жыць?
Не здольны я! Я не магу, нібы Эдып-забойца,
Ўсе Сфінксавы загадкі разгадаць на свеце;
Размножыліся сфінксы, й таямніцаў тройца
Пясчынкамі пустэльні стала ці ў суквецці
Лугоў ператварылася – іх так бясконца многа,
Хоць ні на трэшкі не пашырыўся наш свет,
Калі ж вузлом марскім не змерана дарога,
Губляецца любых арыенціраў след...
Хіба што на шляху на гэтым, як дарожны слуп,
Мінецца й знікне забабонаў спаракнелы труп.
Не, то на крыж, хутчэй, падобна прыдарожны,
Дзе вазаку адно перажагнацца можна,
Перш чым далей паехаць. А пазней усе канцы
Дарог ды іх пачаткі перагледзяць мудрацы.
Бывае: на крыжы бацяг гняздо ўладкуе,
Крыж мохам парасце, а пад тым крыжкам дзеткі
Ў пяску наўпрост намерацца пасеяць кветкі...
Крыж часам упадзе, ўсё пад сабой зруйнае,
Заб’е дзяцей з бліжэйшай вёскі; люд заплача,
Бо не паспеў прыбраць падгнілы крыж, бядача.
Таму іду я ў свет – павысякаць каб дрэвы.
Любоў? У бурах свету пра яе забуду –
Прыгадкі застануцца, нібы жураўлёвы спевы
Запозненыя... Ну, а я шукаць зноў буду,
Апошні сярод тлуму, як вандроўнік заблукалы,
І крылаў новых, і шляхоў. І паплыву па акіяне,
Як той Калумб, у свет нязнаны...
Лаўра (*гукаючы з ганку*). Кардыяне!
Кардыян. Ад голасу таго ўва мне імпэту гэтак мала.
І я замкнёны ў таямнічых чараў коле...
З яго не выбрацца... і я нікім не стану болей...

Сцэна II

Месца: сад у родавай сядзібе Кардыяна.

Асобы: Кардыян, Лаўра, Гжэгаж.

Пасля верхавой паездкі Кардыян размаўляе з Лаўрай. Гэтая дзяўчына, старэйшая за Кардыяна, ставіцца да яго з адценнем матчынай паблажлівасці, часам пакеплівае з яго. Іх дыялог – гэта распыты Кардыяна, якія зрэдку перапыняюцца насмешлівымі пытаннямі Лаўры; для хлопчыка гэта выглядае сведчаннем немагчымасці ўсталяваць больш шчыльны духоўны кантакт з паненкаю. Пасля сыходу Лаўры і Гжэгажа, Кардыян выказвае намер скончыць жыццё самагубствам.

Кардыян (*адзін, дастае пісталет*). [...] Зараджаны – адно цяпер спусціць курок...
Боль, цемра... потым светліня заззяе.
Але як не заззяе?.. Як я больш нічога не адчую?
Калі ўсё з хвіляй болю і пакуты пазнікае?
Ўсё ў цемень сыдзе непраглядную, густую?
І ўжо нічога... анічога не ўспрыму,
І ў Бога запытаць не здолею, чаму
Няма нічога?.. За смерцю перамога, адным словам,
З яе абліччам, што паглядам двухбаковым
Глядзіць, як неба, што ўгары і што ў вадзе
Адбітае... Ды выбраць не дае мой дух
Здранцвелы ўшчэнт...

(настаўляе зброю сабе ў лоб).

Не, лепш у іншым месцы дзе...

Знайду за лесам расквітнелы ды аблудны луг.
(Сыходзіць з саду).

Сцэна III

Месца: пакой у сядзібе.

Асобы: Лаўра, Дзяўчына-пакаёўка, Гжэгаж.

Лаўра разважае, дакараючы сябе за тое, што балюча раніць Кардыяна сваім насмешлівым і паблажлівым стаўленнем да яго. Яна перажывае за яго, бо ўжо ноч, а Кардыян усё яшчэ не вярнуўся. Затым яна заглыбляецца ў чытанне запісу Кардыяна, зробленага ў яе альбоме. Сцэна сканчваецца весткай пра самагубства Кардыяна, якую прыносіць Гжэгаж.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Сцэна I

Месца: парк Джэймса ў Лондане.

Асобы: Кардыян, Вартаўнік.

Дзеянне адбываецца ў 1828 годзе. Кардыян разважае пра жыццё чалавека і яго захапленне прыгажосцю саду св. Якуба; гэтыя развагі перапыніла размова з мясцовым Вартаўніком.

Сцэна II

Месца: Дуўр. Скала каля мора.

Асобы: Кардыян.

Малады чалавек чытае фрагмент «Караля Ліра» Ёільяма Шэкспіра, пасля чаго хваліць і аддае даніну велічы драматурга. Сцэна заканчваецца чатырохрадкоўем-рэфлексіяй, якая паказвае, што Кардыян адрознівае паэзію ад рэчаіснасці, ілюзіі ад законаў, якія кіруюць жыццём.

Сцэна III

Месца: Італія. Віла, потым мясціны па дарозе.

Асобы: Кардыян, Віялета.

Гульня пачуццяў Кардыяна і Віялеты. Кардыян паддае выпрабаванню прыгажуню-італьянку, праз якое выяўляюцца эгаізм Віялеты і яе прыхільнасць да грошай і камфорту.

Сцэна IV

Месца: Ватыкан. Папскі палац.

Асобы: Швейцарац, Кардыян, Папа Рымскі, Папугай.

Кардыян прыходзіць, каб папрасіць у Папы дабраславення для Польшчы і палякаў. Папа бавіць яго размоваю пра мірныя рэчы і забавы. Раз-пораз Папугай перабівае гутарку, устаўляючы размоўныя лацінскія словы. Урэшце, Папа раіць палякам пакорліва трываць ярмо захопнікаў і заяўляе, што ў выпадку бунту і паўстання ён будзе першым праклінаць польскую нацыю.

Сцэна V

Месца: пік Манблан у Альпах.

Асобы: Кардыян.

Маналог Кардыяна абагульняе яго духоўныя і маральныя ўражанні ад падарожжа па Еўропе. Герой усведамляе той факт, што вырашэнне польскага пытання можа быць зроблена толькі коштам велізарных духоўных высілкаў і ахвяр. Конрад уяўляе Польшчу як Вінкельрыда³⁸ еўрапейскіх нацый, бо яна павінна сканцэнтраваць на сабе ўвесь уціск з боку сілаў, якія ваража ставяцца да гарманічнага развіцця нацый. Аўтар прыпісвае ролю Месіі Польшчы, якая коштам ахвяравання ўласным жыццём павінна дамагчыся выратавання іншых народаў і свайго таксама. Выказванне Кардыяна з'яўляецца сведчаннем фундаментальнага павароту – глыбокай змены, якая адбылася ў розуме і душы, у інтэлектуальным і маральным стане маладога чалавека. У момант, калі Кардыян прымае рашэнне наконт здзяйснення акцыі, хмара пераносіць яго ў Польшчу.

³⁸ Легендарны герой-вызваліцель Швейцарыі XIV ст.

ДЗЕЯ ТРЭЦЯЯ. **Замах падчас каранацыі**

Сцэна I

Месца: плошча перад Каралеўскім замкам у Варшаве.

Асобы: Жаўнер, Шавец, Шляхціц, Гарбаты Франт, натоўп зьявак.

Натоўп чакае праходу цара і саноўнікаў. Паміж людзьмі вядуцца размовы, падчас якіх раз-пораз штосьці гучыць жартаўліва і нават здзекліва (напрыклад, салдацкая песня: «Божа, пахавай караля», словы якой з'яўляюцца парафразаі слоў песні «God save the King» – «Божа, захавай караля»).

Сцэна II

Месца: катэдра св. Яна ў Варшаве.

Асобы: Цар, Прымас, польскія саноўнікі, расійскія генералы

Цара карануюць на польскага караля, ён прысягае захоўваць канстытуцыю.

Сцэна III

Месца: плошча перад Каралеўскім замкам.

Асобы: Шляхціц, Шавец, Незнаёмец, натоўп.

Апісанне настрояў, што ўзніклі сярод людзей пасля каранацыі. Шляхціц коратка і метафарычна сцвярджае, што імператар не будзе прытрымлівацца канстытуцыі, якой ён прысягнуў. Аднак словы Шляхціца выглядаюць для Шаўца занадта змрочнымі і незразумелымі. Паказваюцца таксама брутальныя паводзіны Вялікага Князя Канстанціна. Далей пачынаецца частаванне людзей на вуліцы, падчас якога з'яўляецца Незнаёмец. У сваёй песні ён раіць людзям быць пасіўнымі. Ён таксама намякае, што толькі невялікая група людзей возьме актыўны ўдзел у змаганні і адпомсціць захопнікам.

Сцэна IV

Месца: сутарэнне пад касцёлам св. Яна.

Асобы: Старшыня, Вартавы, Святар, Падхарунжы (Кардыян), Стары, змоўнікі.

Сцэна пачынаецца з маналогу Старшыні, правобразам для якога аўтару служыў вядомы палітычны дзеяч і паэт Юльян Урсын Нямцэвіч, які свайго часу быў знаёмы з Джорджам Вашынгтонам, а пазней быў ад'ютантам у Тадэвуша Касцюшкі. Аўтар бачыць у Старшыні прадстаўніка старога пакалення, не здольнага зразумець памкненні маладых патрыётаў. Адбываецца сустрэча змоўнікаў, падчас якой адбываецца галасаванне «за» або «супраць» забойства цара і яго сям'і. Высвятляецца, што за замах выступілі толькі Падхарунжы і яшчэ чацвёрта змоўнікаў, усе астатнія, а найперш Старшыня – супраць кровапраліцця. Кардыян, узлаваны, раскрывае сябе (ва ўсіх прысутных на тварах маскі).

[...]

Змоўнікі. То Кардыян, Кардыян! Ты не ведаеш нас, Кардыяне!..
Здрайцаў няма тут! Глядзі вось на нашыя твары.
(*Усе здымаюць маскі. Кардыян глядзіць вакол сябе, задумваецца – і потым, падняўшы галаву, павольна кажа*).

Кардыян. Сярод шляхетных Кардыян для ўсіх трыумф здабудзе,
Абліччы вы, ён – думкі й сэрцы ўсім пакажа.
Вы чуеце: на варце ён у замку сёння ўночы...
На варце сёння ўночы...
Першы змоўнік.

(*чытае.*)

«Народу

Адпісваю, што маю, ўсё ахвоча –

Кроў і жыццё сваё. І вызваліцца трон».

Кардыян (*абавіраецца на алтар і няўцямна глядзіць на маўклівых змоўнікаў, потым робіць узмах рукой і кажа змоўнікам*)

Змоўнікі, ўсе – вон!

Усе разыходзяцца ў маўчанні... Кардыян стаіць, абавіраецца на алтар, ахоплены роздумам. Два далакопы, пакінуўшы на магіле запаленыя знічы, адыходзяць. Старшыня застаецца і ўкленчвае каля алтара ззаду за Кардыянам, які працягвае стаяць.

Старшыня. Гэй, Кардыян!

Кардыян (*абарочваецца і пачынае гаварыць, усё менш уцямна*)

Хтось мяне будзіць? Гадзіна прабіла?

Ўцямным раблюся памалу... знічы тут... магіла...

Ты – з далакопаў? Жадаеш за працу аплаты?

Вось – з Найсвяцейшаю Паннаю тут два дукаты,

Што маці мне дала, дабраславіўшы сына.

Ты мусіш дзетак мець... То слухай: хай твая радзіна

Благае Бога за мяне.

Старшыня. Ах, я не маю дзетак!

Кардыян. Не маеш? А ссiвеў твой волас моцна гэтак.

То за жыццё сваё ніяк не заплаціў ты Богу.

Старшыня. О, Кардыян, я тут ля алтара парогу

Укленчыў – толькі не прад Богам, а перад табою:

Цябе на смерць дабраславіў –

цяпер змагаюся з сабою,

З сумленнем, думкі замарозіўшы сумленнем...

Кардыян.

Га, стары!

Злачынствы множыш ты, бо ўкленчыў ты прад ліхадзеём.

Хадзем са мной – у кнігі зазірнем і ўсім сказаць паспеём:

Не варты край ахвяры наш, што тут ні гавары.

А я злачынства здзейсню.

Старшыня. Кардыяне, далібог,
Гарачку маеш ты. Ты вельмі моцна занямог...
Кардыян. Нічога, старча... То ў мяне сівеюць валасы,
І кожны з іх баліць, канае. Ах, пра тое ўжо даволі!
Пасадзіш на магіле мне два парасткі таполі
І ружу... Кроплі слёз, як кропелькі расы,
Ўпадуць – і валасы нібы зноў ажылі...
Ці ёсць пяро? Хачу імёны запісаць сваёй рукою
Ўсіх, хто мяне аплача. Бо ўсе крэўныя мае ў зямлі –
І бацька, й маці... бы ў зямлі...

Па мне – нікога. Ўсе – са мною!

А шыбеніца мне і надмагіллем стане...
Старшыня. Вось ліст, што змоўнікам даваў ты, Кардыяне.
Схавай, спалі яго – і будзеш вольным ты ад абяцання.
Кардыян. Марш – раз, два, тры, і на плячо ружжо!
Ў палацы варта... Твары ў іх, нібы ў дурнога люду..
Стары, ты мяне нудзіш, надакучыў твар ужо...
Што мне не стаць старым, я анізвання не забуду.
Плюнь на мяне, калі я ў коле дзетак буду!
(Гадзіннік на вежы б'е адзінаццатую.)

То з неба закліканне.

Кардыян выбягае, Старшыня выцягвае рукі ўслед яму.

Старшыня. Стой! Напрамілы Бог, спыніся, Кардыяне!

Сцэна V

Месца: палаты Каралеўскага замка.

Асобы: Кардыян, Страх, Уява, Здань, Цар і царская варта.

Дзеля ажыццяўлення запланаванага замаху Кардыян праходзіць праз шэраг каралеўскіх палат і накіроўваецца да спальні цара. У душы юнака ідзе ўнутраная барацьба, персаніфікаваная праз Страх і Уяву. Гэта – барацьба паміж маральным абавязкам, накладзеным сумленнем, і інстынктам самазахавання, які наказвае адмовіцца ад намераў. Урэшце, знясілены гэтай унутранай барацьбою, Кардыян, самлеўшы, падае амаль што на парозе царскай спальні.

[...]

Цар выходзіць са спальні з начной лямпай у руцэ..

Цар. Пачуў я нейкі стук, і ў навальніцы сноў
Адчуў, што быццам хтось мяне за горла душыць –

Як колісь бацька мой³⁹, адно што зноў і зноў...
Хіба сумлення арфа сон так спрытна здушыць
Павевам моцным страху?..
Хадзем... Але куды ісці? Я заблукаю ў гмаху
(*Хоча ісці ды натыкаецца на цела непрытомнага Кардыяна.*)
Што гэта значыць? Нейкі труп!.. І хто б паверыў –
Штых у руцэ, і форма польскага жаўнера
Са школы падхарунжых. Ён на варце быў, відаць,
І йшоў мяне забіць?.. Упаў тут, ля парогу...
А брат⁴⁰ заўжды гатовы іх абараняць.
Цьху, чорт-спакуснік! Ты ўсё мне, нябогу,
У кожным ворагу паказваеш на брата –
Таго ж не можа быць, таго было б занадта...
Каб чалавек падняўся гэты... трэба, пільна!..
І сам сказаў... Жывы нібыта... Ну, ўставай, кажы!
То быў мой брат?!
(*Хапаецца за шыягу і раниць у руку Кардыяна, які расплюшчвае вочы.*)
Кардыян (*нібы звар'яцелы*). З паходняй надмагільнай
Нябожчыкі ў вакне...
Цар. Ачуўся!.. Ты мне скажаш, ашалелы:
Загад ад брата меў?!..
Кардыян. Як прасціна, збялелы,
Спіць цар... О Езус! Матка Боска! Пачало світаць...
Цар. Нічога не дазнаюся ад гэтага – й пытаць не варта.
О, гэта, пэўна, брат мой, брат...
(*Гукае.*) Варта! Варта!

Прыбгаюць салдаты. Цар паказвае на Кардыяна.

Цар. Калі не звар'яцеў вась гэты... расстраляць...

Сцэна VI

Месца: Шпіталь для вар'ятаў.

Асобы: Наглядчык, Доктар (Д'ябал), Кардыян, вар'яты, Вялікі Князь, Жаўнер.

Доктар прыязджае пагаварыць з Кардыянам. Выказваючы свае погляды, ён прапануе Кардыяну выказаць сумненні філасофска-маральнага характару, таму ён становіцца як бы другім удзельнікам унутранага дыялогу, які малады чалавек вядзе пасля няўдалага, але духоўна вызначанага ім і ўхваленага замаху на цара. Гэты дыялог паказвае разрыў паміж філасофскай тэорыяй, якой прытрымліваецца Кардыян, і канкрэтнымі нацыянальнымі праблемамі.

³⁹ Гаворка пра цара Паўла I, які быў у 1801 г. задушаны сваімі прыдворнымі вяльможамі.

⁴⁰ Вялікі князь Канстанцін, брат цара Мікалая I.

[...]

Кардыян. Ад слоў тваіх мацнейшая гарачка гэта...

Доктар. Я вылечу цябе... А зараз – пра стварэнне свету,

Ці пра стварэнне люду... Праз яго якраз свет гіне;

Зямля – арэх, у змрочным надта шкарлупінні.

Шэсць дзён ствараліся на свеце Богам людзі.

У першы дзень – дзяржава, што малілася Іудзе;

Зямля, дзе ўзніклі за адным адзін паўсюль народы.

У дзень другі Бог люду ўсходняму даў воды;

У трэці, нібы дрэвы, ўзніклі грэцкія плямёны,

Ў чацвёрты – з гор Сакрата сонца засвяціла,

У пяты рымскі дух паўстаў дабраславёны,

У выглядзе арлоў, але пад вечар наступіла

Сярэднявечча ноч на свет – трывала, неўнікнёна.

Ў дзень шосты чалавека лепіць Бог... Напалеона.

А сёння маем сёмы дзень. Бог рўку на рукў кладзе:

Адпачывае і не твораць – анікога, анідзе...

Кардыян. Ты хлусіш, подлы! Кожны, хто сябе Свабодзе

Дарэшты прысвячае – новае стварэнне Бога.

Доктар. Жыццё ганчарскім колам круціць – смех дый годзе

Ўсім ад стварэння з гліны, крохкага такога.

Ты ж сам казаў пра кола.

Кардыян. Волаты паўстануць!..

Доктар. Агонь тваёй гарачкі стыне ўжо, як глянуць... [...]

Урэшце, размова Кардыяна з Доктарам перапыняецца ўваходам Вялікага Князя з салдатамі. Доктар адразу ж бяследна знікае.

Сцэна VII

Месца: Пляц Саскі ў Варшаве.

Асобы: Цар, Вялікі Князь, Кардыян, Курута⁴¹, вайскоўцы, народ.

Кардыяна прыводзяць і загадваюць стаць перад Царом і Вялікім Князем. Вялікі Князь хоча спачатку запалохаць юнака, потым – каб пахваліцца сваім канём – загадвае яму пераскочыць на кані цераз пірамідку складзеную жаўнерамі з вінтовак са штыхамі ўгору. Кардыян не адразу, але падпарадкоўваецца загаду, робіць удалы скачок і пакідае плошчу, перакананы, што гэтым скачком выратаваў сваё жыццё. Ён, як і Вялікі Князь, не ведае, што Цар яшчэ раней загадаў генералам склікаць вайсковы трыбунал і прадыктаваў прысуд, які мае быць вынесены.

Сцэна VIII

⁴¹ Генерал Курута быў ад'ютантам вялікага князя Канстанціна ў Варшаве.

Месца: цэля ў кляштары, якая служыць турмой.

Асобы: Гжэгаж, Кардыян, Святар, Афіцэр.

Кардыян спавядаецца перад Святаром і рыхтуецца да смерці. Горка наракаючы на маральна-палітычны стан грамадства, ён падкрэслівае каштоўнасць індывідуальнай ахвяры і самаадрачэння і спасылаецца на гераічнае мінулае нацыі, прамаўляючы нібы над галовамі сучаснага пакалення («О, палякі палеглыя, я іду да вас!»). Адбываецца кранальная сцена развітання Кардыяна са старым Гжэгажам, пасля чаго Кардыяна вядуць на расстрэл.

Сцэна IX

Месца: Пакой у Каралеўскім замку.

Асобы: Цар, пазней Вялікі Князь.

Цар (*адзін*). Нудзга! Шкада, што адпусціў я інтрыгана.,
Што прада мной выдыгваў на дзвюх лапак, як сабака...

Скачы сабе! А мне Махмуда каб дастаць, султана⁴²,
Каб ён скакаў... Я ж добра пачастую небараку
Дымамі веры, пораху – аж задыхнецца ён...
(*Глядзіць на сцяну свайго пакоя.*)
Вось, бачу пыл на сценах гмаху брудны,
Там павуцінне, што рыхтуе мухам скон.
Пыл забаўляе гэты; сведчыць гмах бязлюдны,
Што Польшча ўжо астыла, Польшча ўжо забіта
На векі вечныя. І, як павернута ігла магніта
На Поўнач, гэтак у сібірскі бок марозны
Глядзіць труп краю, што нібыта быў пагрозны...
Пра заваёў ахвоту ён ужо б не заікнуўся –
Прыехаў я, труп задрыжаў і нават усміхнуўся.
Кілімы скрозь... Хіба ж тут можна бачыць слёз раку?
Пайду далей. Еўропу, нібы яблык, рассяку –
Абедзве часткі зробіць ліхам нож атрутны,
І застанецца, каралі, прад вамі валадар магутны –
Ідзіце на паклон! Ці я разумны ды вялікі самы,
Ці свет малы? Ці ён зрабіўся ўвесь няўцямны? [...]

Пасля прыходу Вялікага Князя ўзнікае спрэчка паміж ім і Царом. Яна пачынаецца з просьбы Вялікага Князя аб памілаванні Кардыяна. Падчас спрэчкі, у якой абодва апаненты ўсё больш і больш выяўляюць самыя агідныя рысы, выказваюцца спачатку аргументы палітычнага кшталту, а потым і асабістыя. Выказваецца вялікі набор палітычных і прыватных аргументаў адносна самых інтымных фактаў у гісторыі царызму і дзеянняў абодвух братоў, якія вядуць спрэчку. Урэшце Цар пад ціскам свайго брата, які пагражае

⁴² Гаворка пра асманскага султана Махмуда II, з якім цар Мікалай I ў 1827–27 гг. вёў вайну, што закончылася Андрэянопальскім мірам.

звярнуцца да падначаленага яму польскага войска і народа Варшавы, саступае, разумеючы ўласную непапулярнасць і тую сілу, якую меў бы Вялікі Князь, калі б ён вырашыў адкрыта выступіць супраць свайго брата-ўладара. Цар падпісвае памілаванне для Кардыяна, якое адразу ж адпраўляюць да месца расстрэлу.

Апошняя сцэна

Марсавы Пляц. Здалёк відаць постаць Кардыяна, які стаіць перад расстрэльнай камандай. На пярэдняй частцы сцэны антоўп, які вядзе размовы.

Першы чалавек з натоўпу. Зірні! Над галавою шпагу кат ламае.
Другі чалавек з натоўпу. Ці крык якісьці чую?
Першы чалавек з натоўпу. Не, ён вусны заціскае,
І бледны ўвесь. Але ў той самы час
Упаў стары са стогнам... можа, хто з ягоных слуг?
Другі чалавек з натоўпу. Пазбаўлены шляхецтва ён.
Трэці чалавек з натоўпу. Паскудны ёсць указ:
Як селянін, не можа ён пайсці за плуг –
Па ім плуг пройдзеца...
Першы чалавек з натоўпу. Хацелі вочы завязаць, здаецца –
Не даў.
Другі чалавек з натоўпу. Чакаюць там каманд
Ад афіцэра... Нешта сэрца моцна б'ецца...
Ўжо цэляцца...
Крык з натоўпу. Стой! Едзе ад'ютант.
Вунь там ён, убаку.
Першы чалавек з натоўпу. Яго не бачыць камандзір...
Падняў ужо руку!

КАНЕЦ ЧАСТКІ ПЕРШАЙ

Пераклад з польскай мовы і пераказ зместу Лявона Баршчэўскага.

Зыгмунт Красіньскі (1812–1859)



Зыгмунт Красіньскі (нарадзіўся 19 лютага 1812 г. у Парыжы, памёр тамсама 23 лютага 1859 г.) паходзіў з арыстакратычнай сям’і. Меркаванні бацькі Вінцэнта Красіньскага, напалеонаўскага генерала, пазней ляяльнага да расійскага царызму, паўплывалі на ступень актыўнасці Зыгмунта Красіньскага ў тагачаснай патрыятычнай дзейнасці (паэт не ўдзельнічаў у антырасійскіх дэманстрацыях і ў паўстанні 1830–31 гг.). Вялікую частку жыцця ён правёў за мяжою: у Швейцарыі (дзе пазнаёміўся з Адамам Міцкевічам), Італіі і Францыі.

Свае самыя выдатныя творы «Нябоскую камедыю» (1833, апубл. у 1835) і «Ірыдыён» (1836) Красіньскі напісаў да таго, як яму споўнілася дваццаць пяць гадоў. Яго ўласная філасофія, першапачаткова месіянская, з часам эвалюцыянавала ў бок кансерватыўных ідэй. Паэма «Перад досвіткам» (1843) стала спробай спалучэння абедзвюх тэндэнцый. «Псалмы будучыні» (1845), якія дачакаліся крытычнай рэплікі Юльюша Славацкага («Адказ на *Псалмы будучыні*»), выявілі непрыязнасць Красіньскага да росту рэвалюцыйнага руху.

У Польшчы Зыгмунта Красіньскага традыцыйна залічваюць у грона трох нацыянальных прарокаў-рамантыкаў.

Нябоская камедыя

(ва ўрыўках і пераказе)

АСОБЫ ДРАМЫ

Рэальныя асобы

Граф Генрык (Муж) – галоўны герой драмы, арыстакрат і паэт, правадыр арыстакратычнага лагера.

Марыя (Жонка) – жонка графа Генрыка, маці Орці, няшчасная ў шлюбе, пазней звар’яецца і памірае.

Айцец Беньямін – святар, які хрысціць Орцю.

Госці – асобы, якія ўдзельнічаюць у цырымоніі хросту.

Хросны Бацька і Хросная Маці – прысутнічаюць на цырымоніі хросту. Хросны Бацька таксама з’яўляецца пры іншых акалічнасцях.

Служка Якуб – падданы графа Генрыха, інфармуе вас пра стан гатоўнасці войска. Ён гіне падчас бітвы, праклінаючы графа за рашэнне ўдзельнічаць у бітве.

Орця – Ежы Станіслаў – сын графа Генрыка і Марыі. Незвычайны хлопчык са светлым тварам, блакітнымі вачыма і хвалістымі валасамі. Ён адрозніваецца ад аднагодкаў, не ўдзельнічае ў гульнях, можа быць сумным і разважлівым. Часта хварэе. Нагадвае маленькага анёла. Пасля смерці маці дэкламуе вершы на яе магіле, ператвараючы ў верш словы малітвы. У яго дрэнны зрок, потым ён зусім слепне. Пасля гэтага ён бачыць свет праз свае фантазіі. У чатырнаццацігадовым узросце ён пачынае выяўляць прыкметы вар’яцтва, бачыць зданяў, размаўляе з імі. Забіты выпадкова пушчанай куляй рэвалюцыянера.

Філософ – партнёр графа Генрыка ў дыскусіі пра ідэю рэвалюцыі: падчас прагулкі ён расказвае, што бачыць у апошняй шанец на змену састарэлага грамадскага ладу.

Доктар – засведчвае смерць Марыі.

Жонка Доктара – жанчына, які даглядае хворых у вар’ятні й выяўляе хваробу Марыі.

Лекар – аглядае Орцю, выяўляе дэфект зроку, які прыводзіць да слепаты, ставіць дыягназ, што ва’яцтва прагрэсуе. Падчас агляду хворага прысутнічаюць сваякі.

Панкрацы (ад грэцкага «ўсяўладны») – рэвалюцыйны дзеяч, чалавек з народа, правадыр простага люду з дыктатарскімі паўнамоцтвамі;

Леанард – жрэц бязладных абрадаў новай рэлігіі, падчас якіх ён выконвае ролю фанатычнага святара свабоды. Ён шчыльна звязаны з Панкрацыем, якога ён шануе як боства. Ягоняя псеўдарэлігійныя рытуалы жывяць жаданне забіваць і кіраваць кровапраліццем. Не прызнае Бога. Прапагандыст поўнай свабоды, ён праводзіць набажэнствы ў гонар свабоды. Гэта аргастычныя абрады, падчас якіх жанчыны вызваляюцца ад «забабонаў і вуаляў». Асвятчае злачынствы, «пасвятчае» мужчын у забойцаў, дазваляе ім забіваць беспакarana. У яго абрадах бяруць удзел: Хор святароў, Хор жанчын, сын Філософа – Герман, Хор мужоў, Хор філосафаў, Хор мастакоў, Хор забойцаў. У паўстанцкім лагеры таксама ёсць дзеці, на якіх «сляжыць таўро» ідэалогіі рэвалюцыі: дзіця з шылам, дзіця, якое вымольвае галаву арыстакрата.

Служкі дома графа Генрыка і графіні.

Рэвалюцыйны натоўп, які складаецца з беднякоў, сялян, мяшчан, рамеснікаў, мастакоў, мысляроў, вызваленых дзяўчат і жанчын – жонак і дачок графаў, прынцэс. На чале іх стаіць Панкрацы.

Хор – «Хлеба, грошай, дроваў на зіму, адпачынку ўлетку! (...)». Яго прадстаўляюць:

Хор лёкаяў – Першы лёкай, Другі лёкай, Камердынер – абураныя тым, што іх прыгнятаюць, яны прагнуць забіваць паноў.

Хор разнікоў – уцягнуты ў злачынства: «Нам усё адно – рэзаць быдла ці паноў».

Хор сялянаў – яго ўдзельнікі хочуць забіваць людзей прыладамі сваёй працы: косамі, цапамі. Нягледзячы на варожае стаўленне да прывілеяваных станаў, яны баяцца помсты з боку арыстакратаў, што вынікае з іх ранейшага становішча: «Хамы п'юць за здароўе вояў, Госпадзе – яны выбачаюцца, Госпадзе».

Б'янкеці (ад італьянскага «бялілы») – генерал, вайсковец-найміт, адчувае сябе лепш за іншых: «Вы не браты майго генія».

Дзяўчына – пасудамыйніца, адна з тых, хто спадзяецца, што рэвалюцыя палепшыць яе лёс.

Жанчына – жонка, якая парвала са сваім мужам і кінула яго.

Рамеснік – праклінае багатых за тое, што згубіў маладосць, бо ўвесь час ткаў для іх шаўковыя ўбранні. Памірае.

Пярэкрысьць – «Усходняе вока, чорнае, з зацененымі доўгімі вейкамі – рукі апушчаныя, ногі сагнутыя, нямоглае цела, пахіленае набок – на вуснах штосьці юрлівае, штосьці зласлівае, на пальцах залатыя пярсцёнкі (...)» – ён у авангардзе іншых пярэкрысьцяў, гэта праваднік графа Генрыка ў рэвалюцыйным лагеры. Хор пярэкрысьцяў – псеўдакаталікі, спалучаюць уласныя мэты з ідэяй рэвалюцыі – хочуць увесці пакланенне Іегове, заснаванае на Талмудзе. Дзейнасць рэвалюцыянераў, скіраваная на выкараненне хрысціянства, цалкам іх задавальняе, бо яна стварае патрэбную глебу для сіх намераў, яны рыхтуюць петлі і на каталікоў, і рэвалюцыянераў адначасова.

Арыстократы: паны, сенатары, вяльможы, бароны, графіні, графы (сярод іншых: Еранім, Кшыштаф, Уладзіслаў, Аляксандр), князі, князёўны, людзі, якія моляцца ў капліцы, жаўнеры, якія ваююць у акопах Святой Тройцы.

Святары і Арцыбіскуп – лагер арыстакратаў.

Графы і іншыя арыстократы – група, на чале якой павінен стаць граф Генрык.

Жаўнеры – узброеная сіла лагеру арыстакратаў.

Камандзір Атрада – ваяр рэвалюцыі.

Галасы вар'ятаў з вар'ятні – Голас з-за правай сцяны, Голас з-за дзвярэй, Голас з-пад падлогі, Голас з па-над столі, Голас з-за левай сцяны, Голас з-пад падлогі, Голас з левага боку – у галасах вар'ятаў гучаць змрочныя прароцтвы рэвалюцыі. Вар'яты пакутуюць на манію велічы, яны – няздзейсненыя валадары, правядыры й месіі.

Фантастычныя персанажы

Анёл-Абаронца – спрабуе абараніць Мужа, графа Генрыка, ад уздзеяння ліхіх сіл. Ён мяркуе, што ён павінен любіць сваіх таварышаў і за гэта атрымае збавенне. Прыходзіць на дапамогу Мужу, калі ён «пераследуе» проклятую Панну, дазваляе яму вярнуцца ў дом сям'і.

Хор Злых Духаў – д’ябальскія сілы, стваральнікі здані Панны: «У дарогу, у дарогу, прывіды, ляціце да яго! – Ты наперад, ты на чале ценю наложніцы, што памерла ўчора, набыўшы новую свежасць ад імглы й прыббраны ў кветкі; панна, каханка паэта, наперад».

Панна – увасабленне прыгажосці і паэзіі, а ў сапраўднасці – здань, апранутая ў багатыя строі. Яе прыгажосць уяўная, Жонка бачыць яе бледнай зданню, нябожчыцай, апранутай у хаўтурны крэп, ад яе патыхае магільнай гніллю. Муж успрымае Панну як прыгажуню. Яна робіць адчувальнымі яго паэтычныя мроі, юнацкія ідэалы; ён называе яе «каханкай маладых гадоў». Панна спакушае мужа і разам яны здзяйсняюць «фантастычны» палёт сярод прыгожых краявідаў, але граф Генрык урэшце распазнае яе фальшывую пекнату.

Голас Аднекуль – таямнічы голас, які ў хвіліны паэтычнага натхнення Генрыка папярэджвае яго: «Ты складаеш драму». Гэта можа быць голас Анёла, д’ябла або падказка інтуіцыі самога Генрыка.

Мефіста – увасабленне д’ябла, граф сустракае яго ў цясніне. Мефіста мкнецца заглушыць голас Анёла-Абаронцу, які заклікае Генрыка любіць бліжняга.

Арол – вялізны, чорны (хоць Злыя Духі стварылі яго белым), ён увасабляе славу, магутнасць. Ён правакуе графа Генрыка, каб, калі ён не стаў паэтам, ён мусіў бы зрабіцца правадыром: «Шабля бацькоў тваіх, змагайся за іх гонар і моц».

Хор Духаў і Хор Лясных Духаў – гэта добрыя духі, якія плачуць па выгнаным Хрысце, аплакваючы заняпад хрысціянства: «Плачма па Хрысце, па Хрысце выгнаным, катаваным – дзе Бог наш, дзе Царква Яго?»

Здані ў сутарэннях замка – гэта былыя падданыя, служкі ўладальнікаў замка, асуджаныя на пакуты – катаванні, спакутаваныя душы. Яны прадказваюць смерць графа і заняпад яго класа, асуджаюць Генрыка за эгаізм, фанабэрыю і пыху.

1. *Безыменны: “Да памылак, наробленых іх продкамі, яны дадалі тое, чаго не ведалі іх продкі: ваганні і боязь; і гэтак сталася таму, што яны зніклі з паверхні зямлі і пасля іх вялікая цішыня».*

2. *Гамлет (шэкспіраўскі герой): «To be or not to be that is the question» (пераклад: «Быць ці не быць, у тым пытанне»).*

«Прысвечана Марыі».

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

Зоркі вакол тваёй галавы – пад нагамі марскія хвалі – на марскіх хвалях вясёлка праносіцца перад табой і разбівае туманы – тое, што ты ўбачыш, тваё – берагі, гарады і людзі належаць табе – неба тваё, – З тваёй славай нікому не зраўнацца...

*

Ты граеш для чужых вушэй незразумелыя асалоды. – Ты пераплятаеш сэрцы і расплятаеш, нібы вянок, забавлянку пальцаў тваіх – ты выціскаеш слёзы – ты высушваеш іх усмешкаю і зноў зганяеш усмешку з вуснаў на імгненне – на некалькі імгненняў – часам навекі. – Але што ты адчуваеш? – але што ты ствараеш сам? – што думаеш? – Паток прыгажосці цячэ праз цябе, але ты не ўзор прыгажосці. – Гора табе – гора! – Дзіця, якое плача ва ўлонні маці, – краска ў полі, якая не ведае пра свае водары, мае больш заслуг перад Панам Богам, чым ты...

*

Адкуль ты ўзнік, няшчасны цень, ты, які веды пра святло даеш, а святла не ведаеш, не можаш угледзець? Хто цябе стварыў у гневе ці праз іронію? – Хто даў табе нікчэмнае, такое спакуслівае жыццё, што ты можаш прыкінуцца анёлам за імгненне да таго, як апынешся ў гразі, перш чым пачнеш паўзуном поўзаць і задыхнешся ад глею? – Адзін і той жа пачатак і ў цябе, і ў жанчыны...

*

Але ты таксама пакутуеш, хоць твой боль нічога не створыць, будзе ні да чаго. – Стогны апошняга жабрака палічаны паміж гукаў нябесных арфаў. – Твая распач і твае ўздыхі ападаюць долу, і д'ябал збірае іх, радасна дадае да сваёй хлусні і маны, – і Пан Бог аднойчы не прызнае іх, як яны не прызналі Пана Бога...

*

Не таму я выракаюся цябе, Паэзія, маці Прыгажосці і Збавення. – Толькі той няшчасны, хто ў светах створаных, у светах, якія павінны загінуць, мусіць згадаць і прадчуваць цябе – бо ты губіш адно тых, хто сябе прысвяціў табе, хто стаў жывым голасам твае хвалы...

*

Дабраславёны той, у якім ты пасялілася, як пасяліўся Пан Бог у свеце, нябачны, нечуваны, у кожнай частцы сваёй велічны, вялікі Пан, перад якім істоты пакорліва кажуць: «Ён тут». – Вось такі будзе цябе насіць гэтак, як зорку на чале сваім і не адлучыцца ад тваёй любові прорваю словаў. – Ён будзе любіць людзей і праявіць сябе як муж сярод братаў сваіх. – А таму, хто цябе не захаве, хто занадта хутка здрадзіць і будзе выдаткоўвацца для людзей на марныя асалоды, ты сыпанеш колькі свежых кветак на галаву і адвернешся, а

ён жа бавіцца завялымі і ўсё жыццё сплятае сабе пахавальны вянок. – Адзін і той жа пачатак у яго і ў жанчыны...

(Кароткі змест паасобных сцэн Часткі першай)

* * *

Асобы: Анёл-Абаронца.

Анёл пасылае нявесту да паэта, якая павінен стаць для яго «добрай і сціплай жонкай». Добры дух прамаўляе таксама наступныя словы: «...дабраславёны сярод істотаў той, хто мае сэрца».

* * *

Асобы: Хор Злых Духаў.

Злыя Духі ствараюць «цень наложніцы», які павінен стаць «палюбоўніцай паэта» і адпраўляе здань разам са славай ды іншымі спакусамі, якія мусяць задурманіць уяўленне паэта і паняволіць яго.

* * *

Месца: вёска; удалечы віднеецца касцёл.

Асобы: Анёл-Абаронца.

Дух, які лунае над касцёлам, абяцае паэту шчасце, калі ён «навечна датрымае сваю (шлюбную) прысягу».

* * *

Месца: унутры касцёла.

Асобы: Святар, Муж, Нявеста, сведкі.

Святар дае шлюб маладым. Пасля здзяйснення абраду Муж пэўны час застаецца адзін у святыні й, між іншым, абвяшчае, што «знайшоў тую, пра якую марыў».

* * *

Месца: прыгожа абстаўленая зала.

Асобы: Жаніх, Нявеста, госці.

Адбываецца вяселле жаніха і нявесты. Калі Нявеста танчыць, Жаніх у захапленні ад яе прыгажосці; нягледзячы на яе стомленасць, ён просіць яе патанчыць зноў, што дазволіць яму далей атрымліваць асалоду ад яе выгляду.

* * *

Месца: сад і могілкі.

Асобы: Злы дух пад выглядам Панны.

Ноччу Здань пралятае над садам, а потым над могілкамі, збіраючы і аздабляючы кветкамі «памерлых паннаў», робячы іх прыгожымі.

* * *

Месца: спальня ў палацы.

Асобы: Муж, Жонка, Панна.

Абое, Муж і Жонка, спяць. Муж бачыць у сне Панну. Ён прачынаецца і выяўляе, што ляжыць побач з Жонкаю, але Панна нікуды не знікае. Мужчына параўноўвае абедзвюх жанчын і са шкадаваннем сцвярджае: *«Няхай праклятая будзе хвіліна, у якой я ўзяў жанчыну, у якой я пакінуў каханку маладых гадоў, думку думак маіх, душу душы маёй»*. Панна знікае, а Жонка прачынаецца і турбуецца за Мужа, выгляд якога паказвае ўнутраную трывогу, якая яго даймае. Мужчына наказвае Жонцы заставацца ў ложку, а сам выходзіць у сад.

* * *

Месца: сад.

Асобы: Муж, Панна, Жонка.

Муж скардзіцца на здранцвенне, у якім ён занходзіўся пасля вяселля. Ён таксама прыходзіць у роспач, бо ўступіў у непарыўныя – бо асвечаныя таемствам шлюбам – стасункі з жанчынай, якую ён не кахае. З’яўляецца Панна, з якой Муж пачынае размову і абяцае ёй: *«Я ў кожнай хвілі твай»*. Здань знікае, а ў гэты час з дома чуецца крык самотнай жонкі, якая просіць мужа вярнуцца ў палац.

* * *

Месца: салон.

Асобы: Муж, Жонка, Панна.

У куце калыска, у якой спіць дзіця. Жонка апісвае тые захады, што яны яна зрабіла ў сувязі з будучай цырымоніяй хросту дзіцяці, а потым спрабуе атрымаць прызнанне ад Мужа, чаму ён з нядаўняга часу змяніў стаўленне да яе. Аднак Муж абмяжоўваецца кароткімі й амаль абьякавымі адказамаі. У нейкі момант за вокнамі пачынаюць грымець грымоты, шугае навальніца. У гэтай хвілі ў салоне з’яўляецца Панна. І Муж, і Жонка бачаць яе, але толькі Жонка распознае сапраўдную – мёртвую і д’ябальскую – натуру здані. Панна намаўляе Мужа адмовіцца ад дома і сям’і, што мужчына і робіць, не зважаючы ўвагі на блганні й праклёны жонкі, якая пасля яго сыходу падае непрытомная.

* * *

Месца: зала ў палацы.

Асобы: Айцец Беньямін, Жонка, мамка з дзіцем, Хросны Бацька, Хросная Маці, Госці.

Святар хрысціць маленькага Ежы Станіслава. Госці тым часам абменьваюцца рэплікамі што да адсутнасці Графа і дзіўных паводзінаў Жонкі. У нейкі момант Графіня падыходзіць да сына і, насуперак пратэстам святара, выказвае жаданне, каб Орця ў будучыні стаў паэтам, што павінна яму забяспечыць любоў бацькі, а мацеры – дараванне Мужа. Праз хвіліну Жонка траціць прытомнасць, і яе выносяць з палаца. Абрад заканчваецца, і сабраныя Госці пакідаюць палац.

* * *

Месца: Прыгожая мясціна, пагоркі, лясы і, удалечыні, горы.
Асобы: Муж, Панна.

Муж, не зважаючы на тую рэчаіснасць, якую ён пакінуў, ідзе ўслед за Паннай, якая вядзе яго па бездарожжы.

* * *

Месца: горы і кручы каля мора.
Асобы: Муж, Панна, Злыя Духі, Анёл-Абаронца.

Муж, ідучы ў клубах аблокаў, раптам заўважае, што ад Панны яго аддзяляе велізарная прорва. У гэты момант Панна ператвараецца ў агідны труп, але яна ўсё яшчэ працягвае нагадваць Мужу пра ягоныя абяцанні. Злыя Духі хочуць саштурхнуць мужчыну ў прорву і дамагчыся яго вечнага асуджэння, але ў апошняй хвілі ўпасці туды яму не дае Анёл-Абаронца, які прыносіць яму адпушчэнне грахоў і наказвае вярнуцца дадому і любіць свайго нядаўна ахрышчанага сына.

* * *

Месца: салон у палацы.
Асобы: Муж, Служка.

Муж вяртаецца дадому і высвятляе, што Марыя, яго жонка, была дастаўлена дадому звар'яцелай. Напачатку ён не хоча ў гэта верыць і шукае яе ў пакоях, але, нідзе не знайшоўшы сваёй жонкі, пакідае дом.

* * *

Месца: Вар'ятня.
Асобы: Жонка Доктара, Муж.

Муж выдае сябе за сябра мужа хвораі, яго вядуць у пакой лякарні, дзе знаходзіцца жонка.

* * *

Месца: пакой лякарні.

Асобы: Муж, Жонка, Доктар, Жонка Доктара, жанчыны.

Муж застаецца сам-насам з хворай, але іх размова час ад часу перапыняецца галасамі вар'ятаў, якія даносяцца з-за сценаў, з па-над столі і з-пад падлогі. Жонка прызнае Мужа, але яна вельмі слабая. Даверліва тлумачыць яму, што вымаліла сабе Божую ласку – «зрабілася паэтам». Яна таксама абвясчае, што іх сын таксама ў будучыні стане паэтам. Доктар, які прыйшоў праз нейкі час, засведчвае, што жанчына памерла.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

Чаму, о дзіцятка, ты не гойсаеш на кійку, не гуляеш з лялькай, не забіваеш мух, не наколваеш матылькоў, не качаешся па траве, не крадзеш ласункаў, не абліваеш слязьмі ўсіх літараў ад А да Я? – Уладару над мухамі й матылькамі, сябра паяца, маленькае чарцянятка, чаму ж ты гэткае падобнае да анёла? – Што значаць твае блакітныя вочы, апушчаныя, хоць і жывыя, поўныя ўспамінаў, хоць адно некалькі вёснаў пралунала над тваёй галавою? – З чаго гэта ты падпіраеш чало белымі ручкамі й, здаецца, марыш, і як бывае кветка абцяжарана расою, гэтак скроні твае абцяжараны думкамі?...

*

А калі ты чырванееш, ты палаеш, як ружа са ста пялёсткамі, і, адкідаючы пасмы з ілба, сягаеш вочкамі нябёсаў – скажы, што ты чуеш, што бачыш, з кім тады размаўляеш? – Бо на тваім чале з'яўляюцца зморшчынкі, як бы танючкія ніткі цягнуцца з нябачнага клубка – бо ў тваіх вачах палае іскрынка, якой ніхто не разумее – а мамка твая плача і гукае цябе, і думае, што ты яе не любіш – а твае знаёмцы й крэўныя гукаць цябе, і думаюць, што ты іх не пазнаеш – твой бацька адзін маўчыць і змрочна паглядае, пакуль яму сляза не выступіць, а потым зноў кудысьці знікне...

*

Лекар пачаў мацаць твой пульс, палічыў удары і абвясціў, што ты маеш нервы. – Хросны бацька прынёс табе пірагі, паляпаў па плячы і прадказаў, што ты будзеш грамадзянінам сярод вялікай нацыі. – Прафесар падышоў, памацаў тваю галаву і зрабіў выснову, што ты здольны да дакладных навук⁴³. – Жабрак, якому ты кінуў у шапку грош, пераходзячы міма, паабяцаў табе прыгожую жонку на зямлі й карону на небе. – Вайсковец падбег, схапіў цябе, падкінуў угару і крыкнуў: «Ты будзеш палкоўнікам». – Цыганка доўга чытала па правай і па левай руцэ, нічога вычытаць не зодлела; стогнучы, яна сышла, не

⁴³ У тыя гады была папулярная разнавіднасць псеўданавукі, з назвай *фрэналогія*, паводле якой існавала сувязь паміж формай чэрапа чалавека і яго інтэлектуальнымі здольнасцямі.

захацеўшы браць свой дукат. – Магнетызатар⁴⁴ настаўляў пальцы перад тваімі вачыма, доўгімі кстамі вадзіў вакол твайго твару і спалохаўся, бо адчуваў, што сам засынае. – Святар рыхтаваў цябе да першай споведзі – і хацеў укленьчыць перад табой, як перад абразком. – Мастак прыйшоў, калі ты злаваўся і тупаў ножкамі, намалюваў з цябе маленькага д’ябліка і пасадзіў на карціне Страшнага Суда паміж выклятымі духамі...

*

Між тым, ты расцеш і становішся прыгажэйшым – гэта не тая дзіцячая прыгажосць, падобная да свежасці малака і лясных суніцаў, а прыгажосць дзіўных, неспасціжных думак, якія хіба што з іншага свету сплываюць да цябе, – бо, хоць твае вочы часта гаснуць, твар бывае смуглявым, грудзі запалымі, кожны, хто глядзіць на цябе, спыняецца і кажа: «Якое цудоўнае дзіця!» – Калі б у кветкі, якая вяне, была душа з агню і натхненне з нябёсаў, калі б на кожным лістку, што хіліцца да зямлі, замест расінкі анельская думка ляжала, гэтая кветка была б падобная да цябе, о маё дзіця – можа, гэтакія бывалі да Адамавага падзення...

(Кароткі змест паасобных сцэн Часткі другой)

* * *

Месца: могількі.

Асобы: Муж, Орця.

Бацька і сын моляцца за душу маці хлопчыка, якая памерла дзесяць гадоў таму. Орця, аднак, пастаянна змяняе словы малітвы. На заўвагу бацькі, што ён павінен маліцца так, як яго вучылі, ён адказвае, што словы, якія ён кажа, «самі прыходзяць і баляць у галаве», так што ён павінен іх прамаўляць. Ён таксама кажа бацьку, што часта бачыць маці, якая размаўляе з ім. Хлопчык паўтарае словы, пачутыя ад здані, якія выклікаюць у бацькі распач. Граф моліць Бога, каб ён не адабраў розум у дзіцяці і не наслаў на яго заўчаснай смерці, якая можа быць выклікана паэтычнымі мроямі, што прыходзяць да слабога і псіхічна няўстойлівага хлопчыка. Урэшце Граф выходзіць разам са сваім сынам.

* * *

Асобы: Філософ, Муж, Дамы і Кавалеры.

Уся кампанія на прагулцы. У размове з Мужам Філософ развівае сваю тэорыю пра тое, што змены, якія адбываюцца ў свеце, маюць месца ў выніку жорсткіх катаклізмаў і рэвалюцый. Граф, аднак, параўноўвае гэтыя сцверджанні са згілым дрэвам, якое, хоць і пусціла маладыя парасткі, але хутка дарэшты будзе знішчана.

* * *

⁴⁴ Гіпнатызёр, які займаўся «магнетызаваннем» – лекаваннем людзей.

Асобы: Муж, Анёл-Абаронца, Мефіста, Арол.

Муж кажа, што, нягледзячы на ўсе шуканні, якія паглынулі ўсё яго датыхчасовае жыццё, ён так і не дабраўся да «апошняга краю ўсяго ведання, усіх асалодаў і думак» і больш не мае ў сабе аніякіх пачуццяў. Голас анёла, які спрабуе паказаць яму шлях любові, заглушаецца Мефістам, які раптоўна з'яўляецца побач з Графам і пасля хвіліннай размовы сыходзіць. Праз імгненне перад вачыма Генрыка з'яўляецца вялікі і чорны Арол, які заклікае графа распачаць бязлітаснае змаганне. Урэшце, Граф застаецца адзін і, пасля кароткага маналогу, сыходзіць, каб «ператварыць сябе ў чалавека», змагаючыся разам «са сваімі братамі».

* * *

Месца: пакой.

Асобы: Муж, Лекар, Орця.

Чатырнаццацігадовы Орця пакутуе на хваробу вачэй. Выкліканы Графам Лекар сцвярджае, што хлопчык цалкам страціць зрок і ён з гэтым не можа даць ніякай рады. Бацька ў скрусе і распачы:

*«Перад кім я ўкленчыў, каму паскардзіцца на гора майго дзіцяці?
Лепш памаўчым – Бог з малітваў, д'ябал з праклёнаў смяецца».*

* * *

Асобы: Лекар, Хросны Бацька, Муж.

Муж паклікаў доктара позна ўвечары, каб той дапамог Орцю, які сябе дзіўна паводзіць: *«Ён заўсёды прачынаецца а дванаццатай, падымаецца і размаўляе ў сне».* Ад Хроснага Бацькі Лекар даведваецца, што маці хлопчыка памерла ў вар'ятні.

* * *

Месца: спальня.

Асобы: Муж, Лекар, Хросны Бацька, Пакаёўка, Свяякі, Мамка, Орця.

Прысутныя назіраюць за дзіўнымі паводзінамі Орці, які ўстае з ложка, ходзіць у пакоі і пачынае гаварыць у сне, звяртаючыся спачатку да навакольнай цемры, а потым да сваёй маці. Лекар сцвярджае, што хлопчык пакутуе ад «памяшання пачуццяў у спалучэнні з незвычайнай раздражняльнасцю нерваў». Усе сыходзяць, а Орця прачынаецца. Бацька праводзіць яго да ложка, а калі хлопчык засынае, Граф дабраслаўляе яго, бо ўжо «больш нічога не можа даць яму – ні шчасця, ні святла, ні славы», а потым смуткуе над лёсам сляпога дзіцяці.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

Да спеву – да спеву⁴⁵!

Хто яго пачне, хто скончыць? – Дайце мне мінулае, узброенае ў сталь, абвешанае рыцарскімі пёрамі. – Я выклічу гатычныя вежы перад вашыя вочы – я кіну цень катэдраў святых на вашы галовы. – Але гэта не тое – гэтага ўжо ніколі не будзе...

*

Хто б ты ні быў, скажы, у што ты верыш, – табе было б прасцей пазбыцца жыцця, чым вынаходзіць нейкую веру, абудзіць веру ў сябе. Сорам вам, усім, малым і вялікім, сорам за вас – і нягледзячы на вас, нягледзячы на тое, што вы пасрэдня і жалю вартыя, без сэрца і мозгу, свет імкнецца да сваіх мэтаў, цягне за сабою, імчыць наперад, гуляецца з вамі, перакідвае, адкідвае – свет кружыцца ў вальсе, пары знікаюць і ўзнікаюць, часам падаюць, бо коўзка – бо крыві шмат – кроў усюды – шмат крыві, кажу вам...

*

Ці ты бачыш гэтыя натоўпы, якія стаяць каля брамаў горада сярод пагоркаў і самотных таполяў – пастаўленыя намёты – дошкі замест прылаўкаў, доўгія, застаўленыя мясам і напоямі, падпёртыя пнямі, слупамі. – Кубак гойсае з рук у рукі – і там, дзе да рота падносіцца, там голас чуецца, пагроза, прысяга або праклён. – Ён гойсае, круціцца, кружляе, танчыць, заўсёды поўны, гудзе, зіхціць сярод тысяч іншых. – Няхай жыве келіх п'янства і суцехі!..

*

Ці бачыце вы, як яны з нецярпліваасцю чакаюць – яны шэптам скардзяцца адно аднаму, а да ляманту рыхтуюцца – усе няшчасныя, са спатнелымі лбамі, з растрапанымі валасамі, у анучах, са знуджанымі тварамі, са працаванымі рукамі – гэтыя трымаюць косы, тыя махаюць молатамі, гэблікамі – зірні – высокі прытрымлівае сякеру, а другі – жалезным шомпалам над галавою патрасае; далей наўзбоч, пад вярбою, малое сялянскае дзіця кладзе сабе ў рот вішню, а ў правай руцэ сціскае доўгае шыла⁴⁶. – Жанчыны прыбылі таксама, іх мацяркі, іх жонкі, галодныя і бедныя, як яны, заўчасна звылыя, без слядоў прыгажосці – на іх валасах пыл з'езджанага прасёлка – ірваная вопратка акрывае ўлонні – штосьці бяклае, змрочнае ў вачах, позіркі як бы пацвельваюць – але хутка яны ажывуць – кубак гойсае ўсюды, нікога не абмінае. – Хай жыве келіх п'янства і суцехі!..

*

⁴⁵ Маецца на ўвазе сярэднявечны ўзнёслы эпічны спеў.

⁴⁶ Намёк на тое, што сок вішні вельмі нагадвае сваім колерам чалавечую кроў

Цяпер у грамадзе вялікая гамана – ці гэта радасць, ці адчай? – хто распознае, якое пачуццё ў галасах тысячаў? – Той, хто прыйшоў, залез на стол, скочыў на крэсла і валадарыць над імі, кажа ім. – Голас ягоны гучыць працяжна, рэзка, выразна – ты пазнаеш і зразумееш кожнае слова – яго рухі павольныя, лёгка туруюць словам, як музыка спеву – лоб высокі й шырокі, на чэрапе ніводнага валаска, усе павыпадалі, устурбаваныя яго думкамі – скура прысохла да чэрапа, да шчок, жаўтаватая, яна напінаецца паміж косткамі й цягліцамі – а ад самых скроняў чорная барада нібы вянком твар апаясвае – ніколі ані крывінкі, ані хоць якой змены колеру на твары – вочы нерухомыя, уталопленыя ў слухачоў – ні на хвілю ніякага сумневу, разгубленасці не ўгледзецц; а калі яго рука ўздымаецца, цягнецца, распасцірацца над імі, яны схіляюць галовы й, здаецца, вось-вось укленаць перад гэтым дабраслаўленнем вялікага розуму – не сэрцы – прэч сэрца, забабоны⁴⁷, і няхай жыве слова суцехі й забойства!..

*

Гэта іх лютасць, іх любоў, гэта валадар іх душ і запалу – ён абяцае ім хлеб і заробкі – крыкі ўзляцелі да неба, працяжна загучалі, выбухалі з усіх бакоў – «Няхай жыве Панкрацы! – Хлеба, хлеба, хлеба!» – А каля онг прамоўцы, абAPERшыся на стол, сядзіць сябар, таварыш або служба...

*

Вочы ўсходнія, чорныя, ацененыя доўгімі вейкамі – плечы апушчаныя, ногі сагнутыя, цела нямогла нахілена ўбок – на вуснах нешта мярзотнае, нешта злоснае, на пальцах залатыя пярсцёнкі – і ён таксама гукае ахрыплым голасам – «Няхай жыве Панкрацы!» Прамоўца на імгненне скіраваў пагляд на яго. – «Грамадзянін пярэхрысць, падай мне хустку»...

*

Тым часам гучаць і гучаць воплескі ды воклічы. – Хлеба нам, хлеба, хлеба! – Смерць панам, смерць гандлярам – хлеба, хлеба, хлеба!

(Кароткі змест паасобных сцэн Часткі трэцяй)

Месца: будан.

Асобы: Пярэхрысць (адзін з правадыроў узбунтаванага народа), Хор пярэхрысцяў, Леанард.

⁴⁷ Супраць «улады пачуццяў і забабонаў» зацята змагаліся радыкальныя дзеячы Французскай рэвалюцыі.

Паслядоўнікі іудаізму, якія прынялі хрост дзеля далучэння да сябе хрысціян, рыхтуюцца завяршыць сваю змову канчатковай расправаю з паслядоўнікамі Хрыста. Габрэі ўжо цешацца хуткай паразе хрысціян. Леанард уваходзіць і паведамляе Пярэхрысцю, што яго выклікаюць да Панкрацыя. Потым яны абодва сыходзяць.

* * *

Месца: намёт.

Асобы: Панкрацы, Леанард, Пярэхрысць.

Леанард прыводзіць з сабою Пярэхрысця. Панкрацы адпраўляе габрэя да графа Генрыка з навіною, што рэвалюцыйны лідэр «хоча бачыць яго асабіста, таемна, паслязаўтра». Пасля таго, як Пярэхрысць сыходзіць, Леанард рэзка рэагуе на вестку пра таемную сустрэчу, але Панкрацы загадвае яму слепа верыць ягоным словам, сцішвае энтузіязм запальчывага маладога чалавека і паведамляе яму, што яны пойдучь на сустрэчу з Генрыкам. Леанард сыходзіць, а Панкрацы паглыбляецца ў разважанні пра той дзіўны ўплыў, які на яго мае асоба Генрыка. Ён таксама задумваецца над мэтай свайго ўчынку. Нарэшце ён вяртаецца да сваіх думак:

«Ты стварыла новы свет вакол сябе, а сама блукаеш і не ведаеш, што ты такое».

* * *

Месца: паляна ў лесе з намётамі й хацінамі рэвалюцыянераў.

Асобы: Муж, Пярэхрысць, Дзяўчына, Лёкаі, Камердынер, Хор разнікоў, Жанчына, Б'янкеці, Рамеснік, Хор сялянаў.

Пярэхрысць праводзіць Мужа па лагеры рэвалюцыянераў. Каб не быць пазнаным, Граф апрануты ў чорнае паліто, на галаве ў яго чырвоная шапка – такая, якую носяць паўстанцы. Мужчыны падыходзяць да розных бяседнікаў і гулякаў. Паўсюдна гучаць праклёны супраць паноў і пагрозы крывавай помсты з боку прыгнечаных прадстаўнікоў ніжэйшых класаў, якія хочучь пазбыцца старога ладу і адкінуць адразу ўсё, што можа нагадваць пра старыя часы – нават рэлігію і ўсе маральныя прынцыпы.

* * *

Месца: іншая частка лесу. Воддаль пагорак.

Асобы: Муж, Пярэхрысць, Панна, Леанард, Хор жанчын, Хор мужоў, Хор забойцаў, Герман (сын Філософа), Хор святароў, Хор філосафаў, Дзяўчына, Дзеці, Хор мастакоў, Хор духаў, люд.

Муж даходзіць да месца, дзе «Леанард адпраўляе абрады новай веры». Па дарозе ён праходзіць паўз руіны «апошняга касцёла на тутэйшых раўнінах» і апаганеныя рэвалюцыянерамі могілкі. Леанард у блюзнерскім запале абвясчае ўдзельнікам абрадаў пра надыход «новага свету», у якім люд больш не будзе пакутаваць і ўсе будуць роўныя, а ў гэтым свеце будзе валадарыць «новы бог», «пан свабоды і асалодаў». Тады малады «натхнёны прарок Волі», «высвячае» Забойцаў, якія павінны «пайсці бесстрашна і збіваць без згрызотаў сумлення»; ён таксама дае Герману «рабаўніцкае пасвячэнне», каб гэты

малады чалавек «знішчыў старыя пакаленні па ўсіх краях свету». Пазней працэсія, у якой ідзе таксама Леанард, адпраўляецца да руін касцёла. Па дарозе назад яна тварам да твару сутыкаецца з Мужам, але не пазнае яго, у той час як Граф выстаўляе сябе як «забойцу Гішпанскага клуба». Пасля хвіліннай размовы Леанард сыходзіць разам з працэсіяй, а Муж – разам з Пярэкрысцем, які суправаджае яго пад пагрозай смерці, – накіроўваецца ў «цясніну св. Ігнацыя». Генрык чуе галасы Хору Духаў у лесе, што лямантуюць над разбуранымі храмамі, алтарамі ды помнікамі святых. У адказ на гэты плач Граф абяцае, што ён будзе ўкрыжоўваць ворагаў Хрыста «на тысячах крыжоў». Урэшце, абодва мужчыны дабіраюцца да цясніны; Муж адпускае Пярэкрысця, а сам сустракаецца са сваімі ўзброенымі прыхільнікамі.

* * *

Асобы: Панкрацы, Леанард, група рэвалюцыянераў.

Уначы Панкрацы падыходзіць са сваімі людзьмі да сядзібы Графа і загадвае ўсім заставацца на месцы, а сам – нягледзячы на Леанардавы пратэсты – ідзе на загадзя дамоўленую сустрэчу.

* * *

Месца: бакавая доўгая зала ў палацы Графа.

Асобы: Муж, Служка, Панкрацы.

А дванацатай гадзіне Служка прыводзіць Панкрацыя. Правадыр рэвалюцыянераў прапануе выратаваць Графа ўзамен за адмову ад змагання з узбунтаваным народам. Аднак Генрык – не жадаючы ганьбіць свой гонар – адхіляе гэтую прапанову і выказвае Панкрацыю ў вочы праўду пра тых, хто нібыта будзе новы свет:

*«Я ўсе старыя злачынствы свету бачыў –
апанутыя ў свежыя ўбранні, у коле новых танцаў
але іх канец такі самы, як і тысячы гадоў таму –
распуса, золата і кроў».*

Ён таксама абвінавачвае Панкрацыя ў тым, што той, хоць і з’яўляецца правадыром народа, але гэтым народам пагарджае. У адказ на гэта Панкрацы прадказвае, што з цяперашняга пакалення ўзгадуецца наступнае: сапраўды свабоднае, з адчуваннем роўнасці, якое будзе кіраваць па ўсёй зямлі. Ён спрабуе паўплываць на Генрыка, намякаючы пра яго паэтычныя схільнасці. Генрык кажа пра веліч і значэнне арыстакратычных родаў у гісторыі чалавецтва, але Панкрацы на прыкладзе некаторых продкаў Генрыха паказвае маральны распад, які напаткаў гэтыя сем’і. Аднак Граф не саступае, нагадваючы пра тое добрае, што шляхта да гэтага часу зрабіла сялянам. Абудва адстойваюць свае аргументы, і, урэшце, Панкрацы сыходзіць, прадказваючы Графу згубу:

«На гэты парог накладваю праклён, які анлежыць старому. І цябе, і сына твайго паддаю знішчэнню».

ЧАСТКА ЧАЦВЁРТАЯ

Ад вежаў Найсвяцейшай Тройцы⁴⁸ да ўсіх вяршынь скалаў, справа, злева, ззаду і спераду ляжыць снеговая імгла, бледная, непарушная, маўклівая, прывід акіяну, які некалі меў свае берагі, дзе гэтыя чорныя, вострыя, неспакойныя верхавіны, і глыбіні свае, дзе даліна, якое не відаць, і сонца, якое яшчэ не выбралася на неба...

На голым граніце выспы стаяць замкавыя вежы, убудаваныя ў скалу рупнасцю даўніх людзей, якія зрасліся са скалою, як чалавечыя грудзі з пазванком у кентаўра... Над імі уздымаецца штандар, самы высокі, у гордай адзіноце сярод шэрых блакітаў...

Павольна заснулыя абшары прачынацца пачынаюць – угары чуваць пошум вятроў – промні прабіваюцца знізу – і аблочная крыга імчыць па гэтым моры з выпарэнняў...

Тады іншыя галасы, чалавечыя галасы, дамешаюцца да гэтай знікамай буры і, нясомыя на імглістых стодах, разбіваюцца абы падножжа замка...

Прорва відна сярод абшараў, што разламіліся над ёю...

Чорна там, у яе глыбіні, ад людскіх галоў чорна – уся даліна закіданая чалавечымі галоўмі, як дно мора валунамі...

Сонца з пагоркаў узыходзіць на скалы – у золаце ўзносяцца, у золаце растуць хмары, і чым менш яны відны, тым лепш чутны крыкі, тым лепш можна разгледзець тлумы, што плывуць унізе...

Туманы ўзняліся з гор – і цяпер канаюць над пустэчай блакіту... Даліна Святой Тройцы абсыпана мігатлівым бляскам зброі, і Люд цягнецца адусюль да яе, як да раўніны Страшнага суду...

(Кароткі змест паасобных сцэн Часткі чацвёртай)

Месца: сабор у замку св. Тройцы.

Асобы: Арцыбіскуп, Муж, Графы, Хор святароў, вяльможы, шляхта.

Арцыбіскуп прызначае Генрыка камандзірам і камендантам цвярдыні. Графы незадаволеныя Генрыкам, але ніхто з іх не рызыкуе адкрыта выступіць супраць новага правадыра. Муж патрабуе, каб усе прысягнулі, што яны хочуць «адстойваць сваю веру і шанаваць продкаў» і не паддадуцца здацца ворагу. Прысутныя людзі выконваюць гэтае жаданне.

* * *

Месца: адзін з дзядзінцаў замка.

Асобы: Муж, Графы, Бароны, Князі, святары, шляхта.

Адзін з графаў, Барон і Князь спрабуюць таемна схіліць Генрыка да заключэння пагадненняў з тымі, хто трымае аблогу, але ён абвясчае ўсім, што «той, хто загаворыць пра

⁴⁸ Цвярдыня на Валыні, якую аўтар бачыў падлеткам, у 1825 г., і быў уражаны тым, як яна «з'явілася ў восеньскай імгле перад вачыма».

капітуляцыю, будзе пакараны смерцю», і арыстакраты паўтараюць за ім гэтыя словы. Гэта рашэнне – як і ўсе папярэднія словы Генрыка – з захапленнем прымае шляхта.

* * *

Месца: кляштар у верхняй частцы вежы.

Асобы: Муж, Якуб.

Муж даведваецца ад Якава, што Орця «сеў на парозе старой турмы і спявае спевы-прароцтвы». Граф аддае загад аб размеркаванні жаўнераў па мурах цвярдзіні і пасля сыходу Якуба выходзіць на плоскую тэрасу і пагружаецца ў развагі. Ён з задавальненнем думае пра ўладу, якая яму дадзена. Гледзячы на заход сонца, ён прамаўляе словы, у якіх ён прадчувае надыход блізкай смерці:

«Я стаю на мяжы вечнага сну, правадыром усіх, хто яшчэ ўчора быў мне роўны».

* * *

Месца: пакой у замку.

Асобы: Орця, Муж.

Пасля бітвы Граф сустракае свайго сына, які вядзе бацьку ў сутарэнні замку...

* * *

Месца: падземныя лёхі.

Асобы: Муж, Орця, здані людзей, якія раней былі тут замучаны.

Орця апісвае сцэну, якая разгортваецца перад вачыма яго душы: духі забітых збіраюцца, каб судзіць нашчадкаў іх прыгнятальнікаў: постаць, якая вельмі нагадвае Графа. Генрык, нягледзячы на тое, што ён не бачыць зданяў, чуе, аднак, галасы, што выносяць прысуд. Урэшце, ён забірае сына і ўцякае з лёхаў. Яго пераследуюць словы прысуду, якія здані прамовілі ўжо некалькі разоў:

«За тое, што ты нікога не любіў, не шанаваш нікога апроч сябе, апроч сябе і думак тваіх, ты пракляты – і пракляты навечна».

* * *

Месца: зала ў замку.

Асобы: Муж, Хросны Бацька, Якуб, Князь, жаўнеры, жанчыны, дзеці, некалькі старых людзей.

Хросны Бацька прыходзіць з паведамленнем ад Панкрацыя, словы якога ён пераказвае ў прысутнасці тых, што сабраліся: правадыр паўстанцаў узамен за капітуляцыю і прызнанне «памкнення эпохі» гарантуе жыццё абложаным. Гэтая прапанова аказваецца даспадобы згаладалым і напалоханым магнатам. Яны адмаўляюцца падпарадкоўвацца

Генрыку і хочуць выдаць яго Панкрацыю, бо Генрык нават не хоча размаўляць з Хросным Бацькам і абвінавачвае арыстакратыю ў маральнай дэградацыі. Сітуацыя крытычная, але жаўнеры, якіх прывёў Якуб, выступаюць на баку Мужа. Парламентарый, убачыўшы гэта, ратуецца ўцёкамі, а арыстакраты праклінаюць нязломнага правадыра. Муж загадвае войску рыхтавацца да бітвы.

* * *

Месца: акопы замка св. Тройцы.

Асобы: Муж, Якуб, Орця.

Абаронцы замка адбілі чарговую атаку, але Муж даведваецца, што ў яго больш няма снарадаў для гармат. Пачуўшы гэта, ён загадвае Якубу прывесці Орцю, каб ён мог развітацца з сынам. Пасля вяртання Якуба ён загадвае выгнаць усіх, хто знаходзіцца ў замку, на мury, пакуль ён будзе размаўляць з сынам. Орця сцвярджае, што размаўляў з маці, якая прадказвала яму смерць. Праз імгненне хлопчыка забівае выпадковая куля. Муж узначальвае сваіх жаўнераў і распачынае вырашальную бітву.

* * *

Месца: іншая частка акупаў.

Асобы: Муж, Якуб.

Якуб, цяжка паранены, памірае, праклінаючы Графа за яго ўпартасць. Муж, бачачы набліжэнне пераможцаў, праклінае паэзію і, разумеючы асуджэнне, якому ён будзе паддадзены, здзяйсняе самагубства, скокнуўшы ў прорву з верху вежы.

* * *

Месца: дзядзінец замка.

Асобы: Панкрацы, Леанард, Б'янкеці, натоўпы рэвалюцыянераў, Графы, Князі, іх жонкі і дзеці, Камандзір Атрада.

Панкрацы чыніць трыбунал над палоннымі арыстакратамі і па чарзе асуджае іх да расстрэлу. Хросны Бацька спрабуе прадухіліць смерці пераможаных, але толькі прыводзіць да далучэння яго самога да групы асуджаных. Панкрацы хоча даведацца пра лёс Генрыка. Камандзір Атрада кажа, што ён і жаўнеры бачылі чалавека, які кінуўся з муроў.

(Фінал твора)

Панкрацы *(беручы шаблю)*.

Сляды крыві на ручцы – ніжэй ад герба...

Гэта шабля графа Генрыка – ён быў адзіным з вас, хто стрымаў слова. – Слава яму, а вам – гільяціна...

Генерал Б'янкеці, займіцеся разбурэннем цвярдзіні і выкананнем прысуду.

Леанард!..

Узыходзіць на вежу з Леанардам.

Леанард.

Пасля столькіх бяссонных начэй вы павінны адпачыць, настаўнік – відаць стомленасць на тваім абліччы...

Панкрацы.

Мне яшчэ не час засынаць, дзіця, бо толькі палова працы скончыцца з іхнім апошнім уздыхам. – Паглядзі на гэтыя мясціны – прастору, што ляжыць паміж мною і думкай маёй – засяліце гэтыя лясы – прабіце гэтыя скалы – злучыце гэтыя азёры – надзяліце зямлёю кожнага, каб на гэтых раўнінах нарадзілася ўдвая больш жыцця за тое, колькі цяпер смерці ляжыць на іх. – Інача праца знішчэння не акупляецца...

Леанард.

Бог Свабоды дадасць нам сілаў...

Панкрацы.

Што ты тут кажаш пра Бога – тут коўзка ад крыві чалавечай. – Чыя ж гэта кроў? – За намі дядзінцы замка – мы адны, і мне здаецца, што тут ёсць нехта трэці...

Леанард.

Хіба што гэтае цела прабітае...

Панкрацы.

Цела яго паверніка – мёртвае цела, – але тут чыйсьці дух пануе – а гэты капялюш – той самы герб на ім – далей, зірні, камень, які тырчыць над прорвай, – у гэтым месцы яго сэрца лопнула...

Леанард.

Ты спалатнеў, настаўнік...

Панкрацы.

Ці бачыш там, высока-высока?..

Леанард.

Над вострым пікам я бачу нахіленую хмару, на якой дарэшты гаснуць сонечныя промні...

Панкрацы.

Страшны знак гарыць на ёй...

Леанард.

Думаю, гэта падман зроку, відзежа...

Панкрацы.

Мільён чалавек толькі што слухаў мяне – дзе ж мой народ?..

Леанард.

Ты ж чуеш іх крыкі – яны гукаюць цябе – яны чакаюць цябе...

Панкрацы.

Пляткарылі жанчыны й дзеці, што ён з'явіцца, але ж толькі ў апошні дзень⁴⁹...

Леанард.

Хто?..

Панкрацы.

Як слуп снежнае белізны, ён стаіць па-над прорвамі – аберуч абапіраючыся на крыж, як на шаблю мсціўца. – Карона церневая са сплеченых бліскавіц.

Леанард.

Што з табой робіцца? што з табой?..

Панкрацы.

Ад бліскавіцы гэтага погляду, напэўна, памірае, хто жывы...

Леанард.

З твару ў цябе ўсё больш ружовасць знікае – хадзем адсюль – хадзем – ці ты мяне чуеш?..

Панкрацы.

Пакладзі мне далоні на вочы – сціснутымі пальцамі сцісні мае зрэнкі – адлучы мяне ад гэтага погляду, які мяне дашчэнтку нішчыць...

Леанард.

Ці так добра?..

Панкрацы.

Нэндзныя твае рукі – як у здані без костак і плоці – празрыстыя, як вада – празрыстыя, як шкло – празрыстыя, як паветра. – Я ўсё яшчэ бачу!..

Леанард.

Абапрыся на мяне...

Панкрацы.

Дай мне хоць крыху цемры!..

Леанард.

О мой настаўнік!..

Панкрацы.

Цемры – цемры!..

Леанард.

Гэй! грамадзяне – гэі! браты – дэмакраты, на дапамогу! – Гэй! дайце ратунку – дапамажыце – ратуйце!..

Панкрацы.

Galilae, vicisti!⁵⁰

Ён трапляе ў абдымкі Леанарда і памірае.

Пераклад з польскай і пераказ зместу Лявона Баршчэўскага.

⁴⁹ Алюзія на месцы з Дабравесця (цытуецца ў перакладзе Васіля Сёмухі): «І тады ўбачаць Сына Чалавечага, Які будзе ісьці па аблоках у сіле і славе вялікай» (Лк., 21:27) і: «Я абярнуўся, каб убачыць, чый голас прамаўляў да мяне; і абярнуўшыся, убачыў сем сьветачаў і, пасярод сямі сьветачаў, падобнага да Сына Чалавечага, ахінутага ў падыр і на грудзях аперазанага залатым пасам: галава ў Яго і валасы белыя, як белая воўна, як сьнег; і вочы ў Яго – як полымя вогненнае» (Адкр., 1:12–14).

⁵⁰ «Галілеец, Ты перамог!» (лац.). Гэтыя словы (пад «галілейцам» маецца на ўвазе Ісус Хрыстос) прыпісваюцца рымскаму кесару Юліяну Адступніку (IV ст. н. э.), які, гінучы ў бітве супраць персаў, нібыта так прызнаў перамогу хрысціянства ў імперыі.

Цыпрыян Каміль Норвід (1821–1883)



Цыпрыян Каміль Норвід нарадзіўся ў сям’і збяднелага памешчыка (колішняга ўпаўнаважанага Радзівілаў) у вёсцы Ляскова-Глухы каля Радзыміна 24 верасня 1821 г. Вучыўся ў варшаўскай гімназіі, у прыватнай мастацкай школе, але ўніверсітэцкай адукацыі не набыў. З 1842 г. жыў у эміграцыі (Германія, Італія, ЗША, Францыя).

Быў адным з самых выдатных польскіх празаікаў і паэтаў, а таксама таленавітым драматургам, графікам, жывапісцам і, урэшце, мысляром. Акрамя значнай колькасці вершаў, паэм і паэмы-дыялога «Праметыдыён», створаных у рэчышчы познерамантычнай плыні, ён напісаў пяць апавяданняў, у тым ліку «Ad leones!», «Стыгма», а таксама восем п’ес – такія, як «Клеопатра», «Пярсцёнак вялікай дамы» і «За кулісамі». Быў таксама аўтарам эсэ «Чорныя кветкі», «Белыя кветкі». У даробак Норвіда-мастака ўваходзіць больш за дзясятка карцін, у тым ліку «Ютрань».

Памёр Норвід у Парыжы 23 траўня 1883 г.

З паэзіі

Над труною Юліі Капулеці ў Вероне

Над Капулеці й Мантэкі дамамі
Мокры блакіт, узараны грамамі,
Зорным раскрыўшыся вокам,
Моўчкі глядзіць на руіны варожых
Замкаў, на рэшткі глухіх агароджаў
І скідвае знічкі звысоку.

Шэпчуць праз сон кіпарысы, што гэта
Слёзы лятуць для Рамэа з Джульетай
З неба і ў труны сцякаюць,
А людзі, што маюць дапытлівы розум,
Кажуць: лятуць камяні, а не слёзы,
І іх ніхто не чакае!

1847/48

Памяці Бема⁵¹ жалобная рапсодыя

*„...Iusiurandum, patri datum, usque
ad hanc diem ita servavi...”⁵²*

I

Ценю, чаму ад’язджаеш, накрыж рукі злажыўшы
На харалужных латах, дзе водбліск паходні скача?
Меч у зялёных лаўрах, і свечкі сягоння плачуць,
Конь пад табой танцуе, і сокал ірвецца хіжы.
– Веюць, звіваюцца шчытна з дрэўкам сваім штандары,
Быццам шатры лятучай арды, што качуе ў хмарах.
Доўгія трубы енчаць, і сотні сцягоў жалобных
Долу пазвешвалі крылы, цягнучы іх, нібыта
Сотні працятых цмокаў, ці яшчураў дапатопных,
Або безліч задумаў, дзідаю той здабытых.

II

Плачкі ідуць у чорным: першая з іх – са снапамі
Пахкіх галінак, якія трэпле вятрыска злосна;
Іншыя – сабіраюць у ракаўкі прыгаршчаў слёзы;
Іншыя – шлях шукаюць, пракладзены за вякамі!..
Іншыя – посуд з гліны кідаюць долу, і глуха
Б’юцца пасудзіны вобзем і памнажаюць скруху.

III

Хлопцы б’юць у сякеры, што адліваюць сінечай,
Служкі ў шчыты манджэраць, пунсовыя ад паходняў;
Велічная харугва ў пasmaх дыму трапеча,
Востраццю дрэўка ўпёршыся ў месяца серп зіхотны...

IV

Рушаць у змрок цясніны... і праз хвіліну ўзнікаюць,
Вунь чарнеюць на небе ў стылым святле месяцовым,
Якое на дзюбках дзідаў знічкамі зырка ззяе;
Змоўк быў харал раптоўна й, як хваля, ўзняўся нанова!..

V

⁵¹ Юзаф Бем (1794–1850) – генерал польскага войска, артылерыст, удзельнік паўстання 1831–31 гг. і галоўны камандзір венгерскіх паўстанцаў падчас Вясны Народаў 1848–49 гг.

⁵² ...Присяже, якую я даў бацьку, я верны да сёння... *Ганібал*.

Далей, далей – аж покуль не скупімся ля магілы,
Покуль не ўбачым сляпую бездань, што зеўрае поруч,
Пераступіць якую ніхто з нас не мае сілы,
Дзідай каня твайго ў прорву мы падштурхнём, як шпорай...

VI

Спусцімся зычным шэсцем у горад, скуты дрымотай,
Будзем грукаць у брамы, хто вурнаю, хто сякерай,
Ажно муры Ерыхона абрынуцца, як калоды,
Сэрцы абудзяць – і здымуць плесню з вачэй народы.

.....
Далей... далей...

1851

Пілігрым

1

Ёсць *найвышэйшы* чын між чыноў,
Як над дахамі места вежа
У небе пахмурым...

2

Вы рашылі, што я не з паноў,
Бо дом мне рухомы належыць
З вярблюджай шкуры...

3

І ўсё ж – я ў небе бываю, калі,
Як піраміда, душа ўвышыню
Імкнецца з падножжа!

4

І ўсё ж – я *столькі маю зямлі,*
Колькі патрапіла мне пад ступню
У падарожжы!..
[Пачатак 1860-х гг.]

Фартэпіяна Шапэна

La musique est une chose étrange!

Byron⁵³

L'art?... c'est l'art — et puis, voilà tout.

Béranger⁵⁴

I

Я быў у Цябе ў прадапошнія дні,
Якія тачыліся ніткай ледзь бачнай...
– Паўней, чым Паданне,
Блядней, чым світанне...
– Калі скон жыццю шэпча ўжо з цішыні:
«Цябе не крану я! – не! – толькі адзначу!..»

II

Я быў у Цябе ў прадапошнія дні,
Калі Ты зрабіўся падобны – о хвіля! –
Да ліры, якую адкінуў Арфей,
Дзе сіла кідка прагне песню асіліць,
І струны – чатыры –
Цішэй і цішэй.
Па дзве – па дзве –
Гудзяць, паўтараюць:
*«Ці ж ліраю ён
Ударыў у тон?..
Ці Майстра такі, што... кідаючы, грае?..»*

III

Я быў у Цябе ў тых дні, Фрэдэрыку!
Рука Твая з белі бясхібнай
Алебастру – з натхнення – і шыку –
І пальцаў палётна-бязважкіх віхура
Злівалася з белаю клавіятурай...
Твая постаць узнікла,
Нібы мармуровая глыба,
І разец апускаўся натхнёны

⁵³ Музыка – рэч надзвычайная. *Байран.*

⁵⁴ Мастацтва?.. гэта мастацтва – вось і ўсё. *Беранжэ.*

(Не змогшы рашыць,
Як яе завяршыць)
Генія – вечнага Пігмаліёна!

IV

І было тое гранне не рэхам, якое
У вяках адгукнецца горда,
Калі бласлаўляў Ты Сваёю рукою
Сугуччы акордаў –
А было тое гранне ад ноты да ноты
Прастатой дасканалай Перыкла,
Бы сама старажытная Цнота
У хаціне сялянскай узнікла
І сказала праз слёзы:
*«Зноў сышла я з Нябёсаў,
І сталі мне арфай – вароты,
Сцежка – істужкай,
Аблаткаю – колас жытнёвага мора,
Радасці весткаю – птушка:
Эмануіл на Фаворы!»⁵⁵»*

V

І Польшчай было тое гранне,
Польшчаю спраўджаных Дзей і Надзей,
Дзе пад вясёлкай натхнення паўстане
*Адроджаны каладзей!*⁵⁶
А яшчэ ў тым гранні была
Залатая пчала!..
(Я гэта спасціг... на мяжы існавання...)

VI

І вось – спеў замоўк... і не бачу
Цябе больш – адно толькі чую:
Што?.. штось накшталт спрэчкі дзіцячай...
– Гэта клавiшы прагу ніяк не ўтаймуюць
І трывожна гудзяць,
І ўсё цішэй паўтараюць,

⁵⁵ Тут маецца на ўвазе Хрыстос у часе яго пераўтварэння на гары Фавор.

⁵⁶ Гаворка пра заснавальніка першай польскай каралеўскай дынастыі Пястаў, які быў «каладзеем» – г. зн. калеснікам.

Па восем – па пяць:
«Ён нас адпіхнуў? ці... усё яшчэ грае?..»

VI

О, Ты! Дзіўны профіль-Кахання,
Якога імя – *Данаўненне*;
Ты – Стыль у Мастацтве, бо грані
Песняй фармуеш на грубым каменні...
Ты! – *Эра* ў Гісторыі нашага часу,
І прыступка да Неба, і завершаны жэст,
І *Дух* Ты, і *Літара* разам,
І *consummatum est*⁵⁷ ...
О! Ты – *Дасканаласці-ўвасабленне*,
Дзе? і які Твой?... знак...
У *Фідыю ён?* у *Давідзе?* *Шапэне?*
Ці ў *Эсхілавай* сцэне?
Нам заўсёды *бракуе* Цябе, о *Мастак!*..
– На планеце адсутнасць Твая – белай плямай:
Данаўненне?.. баліць яно! смягне!..
І – *пачаткам* быць прагне,
І зарукай пачыну таксама!
Колас?.. як толькі каметаю ён залатою
Даспее і вецер яго закрэне, –
Зірне, як дождж, на зямлю сыпане:
Сама *дасканаласць* яго рассявае рукою...

VII

Глядзі, *Фрэдэрык!*.. вось – *Варшава*:
Над ёю, за пасмамі дыму,
Зорка гарыць крывава...
Глядзі вунь – абрысы *Фары*⁵⁸! *Вобраз Радзімы*:
Паўсюль – камяніцы,
Старыя, нібы *Паспалітая Рэч*,
Брук пляцаў шэры і ніцы,
І *Жыгімонта* ў аблоках меч.

VIII

Глядзі!.. вунь – імчацца віхурай
На вулкі каўказскія коні з-за муру,

⁵⁷ Здзейснена! (лац.).

⁵⁸ Маецца на ўвазе варшаўская катэдра св. Яна.

І ластаўкі ўюцца, нібы перад бурай,
Ля храпаў палкоў панурых,
Па *сотні* – па *сотні*...
– Гмах запалаў і пагас, і зноў
Ускінуўся полымем... вунь – да муроў
Гоняць прыкладамі ўдоў...
І зноў
Бачу я, дымам схаваны,
Выпхнулі штосьці з акна,
Чорнае, быццам труна...
Упала... упала... *фартэпіяна!*

Х

Тое!.. Што славіла Польшчу
Гімнамі спраўджаных Дзей і Надзей,
Польшчу, дзе з мёртвых паўстане нябожчык –
Адроджаны каладзей:
Тое – ляціць – на гранітную плошчу!
– І вось: найсвятлейшую з мар чалавека
Дратуюць у лютасці людзі...
Так дратуюць – *спрадвеку* –
Усё тое, што будзіць!
І вось, быццам цела Арфея,
Тысячы Фурыі топчуць;
І кожная вые: «*Не я!..*» – і шалее...
«*Не я!*» – і зубамі скрыгоча...

*

Хто ж, як не Ты, як не я? – у судныя дні
Крычым: «*Весяліся, о позні ўнук...*
Енкнулі стогнам глухім камяні:
Ідэал – апусціўся на брук...»
1863/64

Пераклады з польскай Алега Мінкіна.

ЗМЕСТ

Адам Міцкевіч	2
З ранніх вершаў і балад	4
Ода да маладосці.....	-
Курганок Марылі.....	6
Рамантыка.....	9
З Крымскіх санетаў	11
Акерманскія стэпы.....	-
Марская ціша.....	12
Пад ветразямі.....	-
Дарога над прорваю ў Чуфут-Кале.....	13
Аюдаг.....	-
Конрад Валенрод	14
Тры Будрысы	17
Да Маці полькі	19
«Над пространню воднай, чыстай...».....	20
«Калі я, труп жывы...».....	21
Дзяды. Частка IV	-
Дзяды. Частка III	68
Юльюш Славацкі	191
З лірыкі	192
Песня дзяўчыны-казачкі.....	-
Гімн.....	193
Мой тастамант.....	194
Магільны склеп Агамемнана.....	195
Кардын	198
Зыгмунт Красіньскі	210
Нябоская камедыя.....	-
Цыпрыян Каміль Норвід	230
З паэзіі	-
Над труною Юліі Капулецці ў Вероне.....	-
Памяці Бема жалобная рапсодыя.....	231
Пілігрым.....	232
Фартэпіяна Шапэна.....	233